

Центр східноєвропейських наукових студій
East European Scientific Studies Center
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі
South-Eastern Research Institute

ISSN 3041-1467 (Print)

ISSN 3041-1475 (Online)

AXIS EUROPAE

ВІСЬ ЄВРОПИ

ISSUE 4

ВИПУСК 4

Львів-Дрогобич, 2024

Lviv-Drohobych, 2024

УДК 94(4)(082)

B53

*Рекомендовано до друку
редакційною колегією збірника наукових праць “Вісь Європи”
(протокол від 23 червня 2023 р. № 1)*

Рік заснування: 2022.

Періодичність: 2 рази на рік (червень, грудень).

Вісь Європи / [головний редактор Л. Лазурко]. Львів-Дрогобич: Пбсвіт, 2024. Випуск 4. 108 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Лідія Лазурко – д.іст.н., проф.

Співредактори: Микола Галів – д.пед.н., проф.

Василь Ільницький – д.іст.н., проф.

Редакційна колегія:

Віктор Вернер – д.габ., проф. (Польща); Василь Гулай – д.політ.н., проф. (Україна); Тетяна Гуштан – д.е.н., доц. (Україна); Володимир Качмар – д.і.н., проф. (Україна); Ірина Кривошея – д.і.н., проф. (Україна); Костянтин Курилишин – к.і.н., проф. (Україна); Олег Малярчук – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Наконечний – к.і.н., проф. (Україна); Олег Разигрєв – д.і.н., проф. (Україна, Польща); Ігор Соляр – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Старка – д.і.н., проф. (Україна); Станіслав Стемпень – д.габ., проф. (Польща).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar;

10.69550/3041-1475.4

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р.

№ 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Збірник зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення у реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа (*рішення №1020 від 28.03.2024 р.*)

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 920 від 26.06.2024 р., додаток 6).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Засновник: Центр східноєвропейських наукових студій.

Видавець: Пбсвіт.

Адреса редакції: Центр східноєвропейських наукових студій, вул. І. Тобілевича, 9, м. Львів, 79000.

тел.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© Центр східноєвропейських наукових студій, 2024

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024

© Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, 2024

© Автори статей, 2024

*Recommended for publication
by the Editorial Board of the Axis Europae
(protocol dd. 23.06.2023 № 1)*

Year of establishment: 2022.

Frequency: 2 times a year (June, December).

Axis Europae / [chief editor Lidiya Lazurko]. Lviv-Drohobych: Posvit, 2024. Issue 4. 108 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, postgraduates, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Lidiya Lazurko, Doctor of History, Professor
Co-editors: Mykola Haliv, Doctor of Pedagogy, Professor
Vasyl Ilnytskyi, Doctor of History, Professor

Editorial Board:

Wiktor Werner, Doctor of History, Professor (Poland); **Vasyl Hulai**, Doctor of Political Sciences, PhD (History), Professor (Ukraine); **Tetiana Hushtan**, Doctor of Economics, Professor (Ukraine); **Volodymyr Kachmar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Iryna Kryvosheia**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine); **Kostiantyn Kurylyshyn**, PhD (History), (Ukraine); **Oleh Maliarchuk**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Nakonechnyi**, PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Oleh Razyhrayev**, Doctor of History, Professor (Ukraine, Poland); **Ihor Soliar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Stanislaw Stepień**, Doctor of History, Professor (Poland).

**The collection is indexed in the international databases: Google Scholar;
10.69550/3041-1475.4**

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p.

No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

The collection was registered by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in the register of subjects in the field of print media (decision No. 1020, dd. 28.03.2024).

Under the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection is included in CATEGORY "B" of the List of electronic professional publications of Ukraine authorized to publish theses of applicants for the degree of doctor and candidate of sciences in the field "HISTORICAL SCIENCES" (Order of the MES of Ukraine № 920 on 26.06.2024, Appendix 6)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Founder: East European Scientific Studies Center

Publisher: Posvit.

Office address: East European Scientific Studies Center,

9, I. Tobilevych Street, Lviv, Ukraine, 79000.

tel.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© East European Scientific Studies Center, 2024

© Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, 2024

© South-Eastern Research Institute, 2024

© Copyright by the contributors, 2024

ЗМІСТ

Микола ГАЛІВ

ТЕСТАМЕНТ ВАСИЛЯ ЗАГОРОВСЬКОГО 1577 р. У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО 6

Юрія СТЕЦИК

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОТЦЯ ІВАНА
КОРОСТЕНСЬКОГО У ГАЛИЧИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. 18

Михайло НЕСТЕРЕНКО

КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. В ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ 27

Віталій ТЕЛЬВАК

ОСВІТА І НАУКА ЯК ЧИННИКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ:
ДИСКУРС МИРОНА КОРДУБИ 39

Олег МАЛЯРЧУК, Богдан ГРИВНАК, Михайло ПАЛАГНЮК

САМОДІЯЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1960 – 1970).....50

Парасковія ДВОРЯНИН

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА УКРАЇНИ У РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ
(2014 – 2022).....63

Лариса КОРНОВЕНКО, Сергій КОРНОВЕНКО

РОЗВИТОК НАУКИ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ:
РЕФЛЕКСІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 86

РЕЦЕНЗІЇ

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ЛІТОПИС БОРОТЬБИ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ
УКРАЇНИ, СОБОРНОСТІ ЇЇ ЗЕМЕЛЬ. (Рецензія на: Західно-Українська Народна
Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія: у 4 т. / М. Кугутяк, М. Литвин, С. Павлюк,
І. Соляр, І. Цепенда, співголови редакційної ради Т. 1: А-Ж. Івано-Франківськ:
Манускрипт-Львів, 2018. 688 с.; Т. 2: З-О. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019.
832 с.; Т. 3: П-С. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. 576 с.; Т. 4: Т-Я. Івано-
Франківськ: Манускрипт-Львів, 2021. 576 с.; (співавтори: М. Кугутяк, М. Литвин,
С. Павлюк, І. Соляр, І. Цепенда, В. Великочий, О. Павлишин, О. Добржанський та ін.
URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016769>).....99

Лідія ЛАЗУРКО

ЗАКОРДОННА ГРУШЕВСЬКІАНА. (Рецензія на монографію: Сабінський Михайло.
Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940 – 1980-
х рр.) 104

CONTENTS

Mykola HALIV

VASYL ZAHOROVSKY'S TESTAMENT (1577) IN THE SCIENTIFIC RECEPTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY 6

Yurii STETSYK

PUBLIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE PRIEST IVAN KOROSTENSKY IN GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY 18

Mykhailo NESTERENKO

THE CULTURAL AND PUBLIC ACTIVITIES OF MYKHAILO HRUSHEVSKY AT THE END OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY IN THE ASSESSMENTS OF HIS CONTEMPORARIES 27

Vitalii TELVAK

EDUCATION AND SCIENCE AS FACTORS OF POST-WAR RECONSTRUCTION: THE DISCOURSE OF MYRON KORDUBA 39

Oleh MALIARCHUK, Bohdan HRYVNAK, Mykhailo PALAHVIUK

SELF-ACTIVATING PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE IVANO-FRANKIVSK REGION OF THE UKRAINIAN SSR (1960 – 1970) 50

Paraskoviya DVORIANYN

GENERAL SECONDARY EDUCATION OF UKRAINE IN THE RECEPTION OF UKRAINIAN MASS MEDIA (2014 – 2022) 63

Larysa KORNOVENKO, Serhii KORNOVENKO

THE DEVELOPMENT OF SCIENCE IN POST-WAR UKRAINE: REFLECTIONS UNDER MARTIAL LAW 86

REVIEWS

Vasyl ILNYTSKYI

ENCYCLOPEDIA CHRONICLE OF THE STRUGGLE FOR THE STATE INDEPENDENCE OF UKRAINE, THE COLLEGE OF ITS LANDS. (Review of: Western Ukrainian People's Republic 1918 – 1923. Encyclopedia: in 4 volumes / M. Kugutyak, M. Lytvyn, S. Pavlyuk, I. Solyar, I. Tsependa, co-chairmen of the editorial board T. 1: A-Z. Ivano-Frankivsk: Manuscript, 2018. T. 2: Manuscript-Lviv, 2019. T. 3: Manuscript-Lviv, 2020. T. 4: Manuscript-Lviv, 2021. (co-authors: M. Kugutyak, S. Pavlyuk, I. Tsependa, V. Velikochy, O. Pavlyshyn, O. Dobrzhansky, etc. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016769>) 99

Lidiia LAZURKO

FOREIGN HRUSHEVSKY STUDIES. Review of the monography: Sabinsky M. Mykhailo Hrushevsky in foreign Ukrainian historiography in 1940 – 1980 104

УДК [929.52(477)(092):347.67“15”]:930(477)(092)
DOI 10.69550/3041-1467.4.310336

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124

ResearcherID: F-3855-2018

Scopus ID: 57212151942

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Full Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М. (2024). Тестамент Василя Загоровського 1577 р. у науковій рецепції Михайла Грушевського. *Axis Europae*, 4, 6–17. doi: 10.69550/3041-1467.4.310336

Bibliographic Description of the Article: Haliv, M. (2024). Testament Vasyliia Zahorovskoho 1577 r. u naukovii retseptsii Mykhaila Hrushevskoho [Vasyl Zahorovsky's testament (1577) in the scientific reception of Mykhailo Hrushevsky]. *Axis Europae*, 4, 6–17. doi: 10.69550/3041-1467.4.310336 [in Ukrainian].

**ТЕСТАМЕНТ ВАСИЛЯ ЗАГОРОВСЬКОГО 1577 Р.
У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

Анотація. *Мета статті* – розкрити особливості рецепції Михайлом Грушевським такого історичного джерела як заповіт Василя Загоровського 1577 р. Завдання дослідження передовсім полягає у визначенні тих проблемно-змістових компонентів джерела, які найбільше зацікавили видатного українського історика, а також у з'ясуванні оцінки М. Грушевським тестаменту брацлавського каштеляна як літературного твору. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, авторської об'єктивності, а також на методи критики історичних та історіографічних джерел. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше здійснено аналіз наукової рецепції М. Грушевським такого історичного джерела, як тестамент волинського шляхтича, брацлавського каштеляна Василя Загоровського від 11 липня 1577 р. **Висновки.** Отже, заповіт волинського шляхтича Василя Загоровського від 11 липня 1577 р. відомий в історичній науці доволі давно: уперше був опублікований ще 1859 р. Цей документ став об'єктом наукових і літературних зацікавлень Й. Ролле, О. Федорова-Чеховського, О. Фотинського, С. Томашиівського, а відтак і М. Грушевського, котрий доволі широко використав його в шостому томі “Історії України-Руси”. Український історик охарактеризував особу автора документа, обставини появи і мову історичного джерела. Вченого у тестаменті Василя Загоровського найбільше зацікавили такі проблемно-змістові аспекти:

1) політичні і національні візії автора; 2) родинні цінності Загоровського-молодшого, його ставлення до власної родини, типові аспекти сімейного життя української шляхти; 3) інструкція щодо освіти та виховання дітей Василя Загоровського; 4) оформлення заповідачем благодійних фондів для церкви, при якій мали діяти шпиталь і школа; 5) розпорядження щодо слуг і підданих брацлавського каштеляна. М. Грушевський значну увагу приділив літературній цінності зазначеного тестаменту, поставивши його в один ряд з “Повчанням дітям...” Володимира Мономаха, хоча був невисокої думки про літературні таланти Василя Загоровського. Важливо, що сама стратегія опрацювання М. Грушевським цього джерела дає змогу оприаявити і його погляди на джерелознавчу методологію, яка містила не лише позитивістські, але й неокантіанські техніки.

Ключові слова: тестамент, історичне джерело, Василь Загоровський, українська шляхта, Михайло Грушевський, українська історіографія, грушевськознавство, джерелознавство, освіта і виховання.

VASYL ZAHOROVSKY'S TESTAMENT (1577) IN THE SCIENTIFIC RECEPTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Abstract. *The purpose of the article is to reveal the peculiarities of Mykhailo Hrushevsky's reception of such a historical source as Vasyl Zahorovsky's testament (1577). Research tasks: 1) to single out the problem-content components of the source that most interested M. Hrushevskyi; 2) find out M. Hrushevsky's assessment of Vasyl Zahorovsky's testament as a literary work. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, authorial objectivity, as well as methods of criticism of historical and historiographical sources. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the analysis of scientific reception by M. Hrushevskyi of such a historical source as the testament of the Volyn noble, Bratslav castellan Vasyl Zahorovsky was carried out. Conclusions. So, the testament of the Volyn nobleman Vasyl Zahorovsky dated July 11, 1577 has been known in historical science for a long time: it was first published in 1859. This document became the object of scientific and literary interests of J. Rolle, A. Fedorov-Chekhovsky, O. Fotinsky, S. Tomashivskyi, and hence also M. Hrushevskyi, who used it quite widely in the sixth volume of “History of Ukraine-Rus”. The Ukrainian historian described the identity of the author of the document, the circumstances of its appearance and the language of the historical source. The scientist was most interested in the following problem-content aspects in Vasyl Zahorovsky's testament: 1) political and national visions of the author; 2) family values of Vasyl Zahorovsky, his attitude towards his own family, typical aspects of the family life of the Ukrainian nobility; 3) instruction on the education and upbringing of Vasyl Zahorovsky's children; 4) registration by the testator of charitable foundations for the church where the hospital and school were to operate; 5) orders regarding the servants and peasant subjects of the Bratslav castellan. M. Hrushevskyi paid considerable attention to the literary value of the said testament, placing it in the same row with Volodymyr Monomakh's “Teaching to Children...”, although he had a low opinion of Vasyl Zahorovsky's literary talents. It is important that the strategy of M. Hrushevskyi's processing of this source makes it possible to apply his views on the methodology of source studies, which contained not only positivist, but also neo-Kantian techniques.*

Key words: *testament, historical source, Vasyl Zahorovskyi, Ukrainian nobility, Mykhailo Hrushevskyy, Ukrainian historiography, Hrushevsky studies, source studies, education and upbringing.*

Постановка проблеми. Дослідження методології історіописання не можливе без з'ясування археографічних технік, джерелознавчої пізнавальної стратегії історика. Не є винятком й методологічний арсенал видатного українського і європейського вченого Михайла Грушевського, студії над яким повинні містити ретельний аналіз усіх механізмів, які він застосував до опрацювання кожного конкретного джерела. Попри те, що таке завдання видається надзвичайно трудомістким, дослідників-грушевськознавців не повинна відлякувати масштабність роботи, бо саме таким шляхом, на наше переконання, можна оприявнити майже усе розмаїття дослідницького арсеналу М. Грушевського. Одним із документів, яким активно послуговувався вчений при дослідженні суспільних процесів на українських землях XVI ст., був тестамент волинського зем'янина Василя Загоровського.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні засади історичної творчості М. Грушевського досліджували чимало українських і зарубіжних істориків, однак найбільш ґрунтовні студії представили Віталій Тельбак (Тельбак, 2002) та Віталій Масненко (Масненко, 2000). Джерелознавчі візії і археографічні підходи сеньйора української історіографії аналізували Василь Уляновський (Уляновський, 1993), Іван Бутич (Бутич, 1994), Орест Купчинський (Купчинський, 1994), Ігор Гирич (Гирич, 1997), Микола Рудь (Рудь, 2007), Ольга Владига (Владига, 2011), Георгій Папакін (Папакін, 2017; Папакін, 2021) та ін. Деякі аспекти застосування критики джерел українськими істориками кінця XIX – початку XX ст. висвітлили Микола Галів та Василь Ільницький (Haliv & Pnytskyi, 2021; Pnytskyi & Haliv, 2022). На сьогодні немає спеціальних студій щодо опрацювання М. Грушевським тестаменту Василя Загоровського.

Мета статті – розкрити особливості рецепції Михайлом Грушевським такого історичного джерела, як заповіт Василя Загоровського 1577 р. Завдання дослідження передовсім полягає у визначенні тих проблемно-змістових компонентів джерела, які найбільше зацікавили видатного українського історика, а також з'ясувати оцінку М. Грушевським тестаменту брацлавського каштеляна як літературного твору.

Виклад основного матеріалу. Духовний заповіт Василя Загоровського відомий в історичній науці доволі давно. Ще у 1859 р. його було опубліковано у першому томі “Архіву Південно-Західної Росії” під назвою “Духовний заповіт Василя Загоровського, каштеляна Брацлавського. Настанови дітям і правила для їх виховання; розпорядження про влаштування церков, шпиталів і школи. 1577 липня 11” (Архив Юго-западной России, 1859, с. 67–94). До М. Грушевського цей документ використовували у своїх наукових працях не так вже й багато учених. Серед них назвемо знаного польського літератора й історика Юзефа Ролле, українського і російського архівіста Олександра Федотова-Чеховського та українського історика-краєзнавця з Волині Ореста Фотинського. Перший у своїх “Історичних оповіданнях” опублікував історико-літературний твір “Сенаторська доля” про Василя Загоровського (Dr. Antoni J., 1884, s. 3–22), використавши деякі актові матеріали, зокрема й “Духовний заповіт” (Dr. Antoni J., 1884, s. 9–13). Він, зокрема, відзначив, що людина, яка написала тестамент, “мусила бути високо чесною, мусила мати гаряче любляче...серце” (Dr. Antoni J., 1884, s. 9–10). Другий вів мову не так про заповіт, як про лист полоненого татарами Василя Загоровського до князя Андрія Курбського від 22 квітня 1577 р. (Федотов-Чеховський,

1887). При цьому публікація зазначеного листа була не першою, оскільки раніше оприлюднювалася в збірнику про життя князя А. Курбського в Литві і на Волині (Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского, 1849, с. 348).

Красзнавець О. Фотинський опублікував нарис життя не лише Василя Загоровського, але і його батька Петра (Фотинский, 1900). На цю працю відгукнувся рецензією Степан Томашівський у 1902 р., зазначивши її подібність до історичного оповідання Й. Ролле. Відтак зауважив: “Отсе оповіданне написане гладко і зручно. Автор користується при тім багатим жерельним материялом і добре його вихіснює з фактичного боку” (С. Т., 1902, с. 8). Проте рецензент знайшов чимало хиб у праці О. Фотинського, зокрема “надмірну легкість” (близьку до поверховості) в описі подій, а також відсутність характеристики діяльності людей у контексті тогочасного політичного, соціального та культурного життя. Сам же С. Томашівський негативно оцінив постать брацлавського каштеляна: “Таж бо сей герой самохіть винародовлює свої діти, хоч із великим намащенням говорить про рідну мову й віру” (С. Т., 1902, с. 10). Вочевидь історик мав на увазі те, що Василь Загоровський заповідав віддати своїх дітей для продовження навчання до Віленської єзуїтської колегії / академії, а це С. Томашівський вважав кроком до денационалізації тогочасних українців.

Заповітові Василя Загоровського приділив значну увагу Михайло Грушевський у шостому томі “Історії України-Руси” (1907), в якому характеризував, зокрема, побут і культуру українського народу, його релігійні та національно-культурні традиції XVI–XVII ст. Разом із заповітом Василя Загоровського він аналізував ще два тестаменти: волинського воєводи Богуща Корецького та Василевого батька Петра Загоровського (для зручності історик йменував Петра Загоровським-старшим, а Василя – Загоровським-молодшим). Заповіт князя Корецького (1579), до слова, також був опублікований у першому томі “Архіву Південно-Західної Росії” (Архив Юго-западной России, 1859, с. 95–116), а заповіт Петра Загоровського – переказаний у згаданій праці О. Фотинського. Водночас учений описав і обставини укладення заповітів, з-поміж інших також заповіту Василя Загоровського, який вибрався, і військову виправу проти татар 1576 р., однак потрапив до полону і, втративши надію бути викупленим з неволі, вирішив розпорядитися своїм майном та правами (Грушевський, 1995, с. 310).

Характеризуючи родину Загоровських, М. Грушевський назвав їх “homines novi”, які лише в середині XVI ст. дісталися до суспільних верхів. Петра Загоровського учений охарактеризував як “конквістадора”, людину “з твердими зубами й загребущими руками, що сам здобуває собі поважне становище в суспільности”. Натомість Загоровський-молодший, на думку дослідника, позбавлений батькових рис, виявляється людиною більш пасивною, сумлінною у виконанні своїх обов’язків, “службистом”, вірним слугою короля Сигізмунда II Августа, при дворі якого робив кар’єру. Вони, зрештою, як і князь Б. Корецький, не відігравали помітної політичної ролі в житті українського суспільства та польсько-литовської держави загалом. М. Грушевський дещо виправдовував таку політичну вторинність тим, що мало кому з тогочасних українських панів вдавалося вийти на ширшу політичну арену. Він констатував загалом лояльне ставлення Загоровських до польського короля, відзначив, що той, титулюючи себе волинським маршалком, у 1569 р. склав присягу на вірність польській короні. Згодом був винагороджений монархом, отримавши каштелянство (Грушевський, 1995, с. 310–311). Як відомо, М. Грушевський значну увагу приділяв питанням політичної, ширше – суспільної активності української шляхти, доволі часто

у своїх працях критикуючи останню за брак суспільних або національно-політичних інтересів.

Окресливши політичну позицію і значення Загоровських, історик звернув увагу на ставлення цих зем'ян до власної родини, зауваживши, що тогочасній шляхті загалом були притаманні такі риси, як господарність, “великий практицизм”, гаряча прив'язаність до своєї родини. Він відзначив, що у своїх тестаментів вони присвячували велику увагу грошовим рахункам, своїм і чужим (щодо себе) обов'язкам, забезпеченню власних маєтностей тощо. Традиційно намагалися знайти покровителів для своїх родин – вдів і малих дітей. Так, Загоровський-молодший таким покровителем у заповіті визначив київського воєводу князя Костянтина Острозького, прохаючи бути опікуном своїх синів (Грушевський, 1995, с. 312). Насправді, у заповіті, крім Острозького, згадувалися й інші покровителі: князі Андрій Курбський та Дмитро Козека, а також шляхтич Ян Бокій (Архив Юго-западной России, 1859, с. 72).

Значну увагу вчений присвячує питанням родинних відносин української шляхти, деякі особливості яких проступають зокрема з тестаменту Загоровського-молодшого. М. Грушевський узагальнено акцентував, що в “родинних відносинах багато щирого привязання, сердечного чуття, часом зазначеного в кількох нехитрих словах тодішньої брусоватої, мало здатної до сердечних признань канцелярської мови, часом не висловлено його зовсім – але ми відчуваємо се чуте й його напруженне в сих гадках і розпорядженнях, які займають чоловіка на прощання з світом” (Грушевський, 1995, с. 313). Уже з цієї ремарки М. Грушевського помічаємо зізнання самого історика, якого здебільшого трактують як вченого-позитивіста, щодо актуальності і доцільності використання емоційно-психологічних, інтуїтивних пізнавальних стратегій, на чому так наголошували неокантіанці кінця XIX – початку XX ст.

На думку видатного історика, родинне життя було чи не єдиною сферою, де проявлялися найкращі риси людини. Причому позитивно впливала (“мала тут свою добру сторону”) секуляризація матримоніальних стосунків, бо спричиняла меншу залежність від “церковних канонічних практик”, надаючи більшу свободу і пластичність родинним відносинам (Грушевський, 1995, с. 313–314). При цьому заповіт Василя Загоровського був певним свідченням цієї “пластичності”, яка, однак, стала причиною його сумного сімейного досвіду. М. Грушевський зауважив, що Загоровський-молодший у своєму тестаменті “виливає свій жаль” на невідале родинне життя: з першою дружиною розійшовся, й вона забрала зі собою доньку, друга дружина його покинула, залишивши з малими синами. Тож дітей він доручив виховувати свої тітці (дядині, – вдові дядька Олександра Загоровського) і слугам. Опісля вчений цитував і переказував відповідні витяги з тестаменту, в яких описувалися сімейні невдачі Загоровського-молодшого. При цьому зауважив (але без оцінних суджень), що автор документа просив не допускати другої дружини-утікачки до своїх дітей, бо вона “забула свою присягу” і не зважила на добру славу (Грушевський, 1995, с. 317).

Відтак М. Грушевський подав доволі великі обсяги цитованого документа, в яких йдеться про погляди Василя Загоровського на освіту і виховання дітей. Учений назвав їх “цілою інструкцією щодо виховання й дальшого життя”, припускаючи, що мотивами її написання стали не лише аномальні умови перебування дітей, залишених без догляду матері, а тепер і батька, полишених на догляд старої тітки, але й певні педагогічні візії самого Загоровського-молодшого. Історик вважає, що ця інструкція була написана ще й з огляду на бажання самого автора випробувати на своїх дітях деякі “ліпші способи виховання”, які він спостерігав за свого життя, зокрема при королівському дворі, а також

обміркував, перебуваючи в татарській неволі. “Се ціле поученне, дорогоцінне як образ тодішнього побуту, і як відгомін тих гадок, які приходили в тих часах в голову “ліпших людей” тодішньої української суспільности”, – зауважив М. Грушевський, додавши, що наведе цю “науку в цілости”, в якомога ближчому перекладі, залишивши в оригіналі найбільш характерні особливості тогочасного стилю і висловів (Грушевський, 1995, с. 318). Тут знову бачимо традиційний для Грушевського-історика метод наведення документів *in extenso*, дотримання принципу: “нехай джерела говорять за себе”.

Надалі професор цитував ті частини тестаменту, які стосувалися навчання дітей Василя Загоровського – Василя і Максима – удома або при церкві св. Іллі у Володимирі (йшлося про “руську науку в письмі сьвятім”), а згодом – освіти за допомогою найнятого “бакаляра статочного”, котрий навчав би латинського письма, після чого їх необхідно було “дати до Вильна до єзуїтів – бо там хвалять добру науку дітям”. Учений цитував і ті настанови батька-невільника, які стосувалися дотримання руських звичаїв, мови та письма, своєї віри, уникання ересей тощо. Як зауважив М. Грушевський, у наведених уривках і витягах особливо проявляється така прикмета автора тестаменту, як релігійність, яка, вочевидь, не була лише “пристойністю”, офіційною маркою поважної і статечної людини, але становила “живий складних світогляду”. При цьому вчений розумів, що на релігійну акцентованість настанов Загоровського-молодшого вплинули обставини написання заповіту, умови “прощання з сьвітом”, коли важливо було востаннє “подумати про душу” (Грушевський, 1995, с. 320).

Наступна особливість аналізованих тестаментів Петра і Василя Загоровського та Богуша Корецького, яку підкреслив М. Грушевський, полягала в детальній, прискіпливій увазі тестаторів до питань благодійних фундацій. При цьому вчений зауважив, що саме Василь Загоровський “особливо широко й любовно входить в сі розпорядження в своїм тестаменті”. Дослідник знову пов’язує це з сумними обставинами появи документа, написаного шляхтичем, якого несподівана пригода у помірно молодому віці вирвала із буденного планованого життя. Якщо інші автори заповітів укладали свою “останню волю” в зрілому віці і мирних умовах, то Загоровський-молодший – у неволі в татарського мурзи Мамає. Водночас історик пов’язував таку ретельність спадкодавця з дещо обмеженими матеріальними можливостями, який не міг навіть зібрати для свого викупу 500 червоних злотих. М. Грушевський і в цьому випадку вдався до розлогого цитування, зазначивши: “Розпорядження його (В. Загоровського, – Авт.) в сих справах настільки цікаві своїми побутовими й культурно-історичними подробицями, що треба з них навести де що в цілости” (Грушевський, 1995, с. 322). Тож подає широкі кавалки тексту заповіту, присвяченого питанням побудови церкви св. Іллі у с. Суходоли, її внутрішнього і зовнішнього оздоблення, облаштування дзвіниці і цвинтаря біля храму, фундування шпиталу у селі та м. Володимир, виділення ресурсів на утримання духовенства, церкви і шпиталу.

Ще одна важлива змістова частина тестаменту брацлавського каштеляна, яку підкреслив М. Грушевський, полягала у розпорядженнях щодо слуг. Увага історика до таких питань зрозуміла: його завжди цікавили соціальні, міжстанові взаємини. Учений відзначив, що Загоровський-молодший виявив “гуманні почуття” до слуг, хоч приділив своїм підданам значно менше уваги і місця, ніж церквам та шпиталам. Прочитавши розпорядження щодо поведінки з підданими “без утиску й здирства”, подяку їм за “роботу тяжку”, потребу відвідуваннями ними церкви у неділі і свята, виплати відповідно до укладеного Василем Загоровським реестру, М. Грушевський зазначив: “Міцні моральні звязи між панами й слугами займали поважне місце в

тодішнім складі життя. Вимагаючи від слуги безграничної вірності й відданості як першої чесноти, пани почувалися до певного поважання до особи слуги й піклування його матеріальним забезпеченням” (Грушевський, 1995, с. 326). Власне ця рефлексія-експлананс була єдиним узагальненням тих тез заповіту Загоровського-молодшого, які стосувалися слуг.

Особливо цікавило М. Грушевського питання національно-політичних поглядів. Тож він, знову відзначивши, що широких суспільних і політичних інтересів у згаданих тестаментів двох Загоровських і Б. Корецького не знайдено, вдався до викладу міркувань щодо змісту поняття “політична діяльність” шляхти у ті часи. Учений зауважив, що “горячого патріотизму” не варто було очікувати від цих нових підданих Речі Посполитої, де на престолі сидів чужий французький або семиградський князь, правила польська аристократія, панувала “ворожа католицька церква”. На думку М. Грушевського, тодішній національний патріотизм української шляхти полягав у визнанні належності до “своєї церкви”, щонайбільше – до руської мови і книжності, як це, власне, помітно із заповіту Василя Загоровського. Проте учений відчував у цих інтенціях Загоровського-молодшого, як і інших авторів тестаментів, недостатність свідомості та напруження, вважав їх стихійним, інстинктивним проявом національного патріотизму (Грушевський, 1995, с. 327).

Характеризуючи стан руської книжності і освіти в XVI ст., М. Грушевський послуговується й деякими тезами заповіту Василя Загоровського. Зокрема, ведучи мову про усунення руського письма з діловодства, зауважує, що вже у 1570-х рр. на Волині знання і використання руського письма диктується радше “національним пієтизмом”, аніж практичними потребами. Загоровський-молодший заохочував синів не покидати руського письма і мовлення, а отже, висновував історик, на той час відчувалося, що “з під руського письменства, руської книжності усувається ґрунт” (Грушевський, 1995, с. 329–330). Як бачимо, М. Грушевський використав національно-патріотичні настанови брацлавського каштеляна як додатковий аргумент щодо наявності загроз для руської культури з боку польсько-латинського, німецького, католицького чинників.

Згадку заповіту В. Загоровського про спеціальну дотацію для дяка-учителя при церкві св. Іллі у Володимирі М. Грушевський використав для того, щоб довести широке розповсюдження і звичайність шкіл при церквах на українських і білоруських землях. Звісно, долучив він й інші документальні свідчення, зокрема пастора Одерборна 1581 р., дані щодо шпиталю і школи при красноставській церкві у 1550-х рр., фундацію Ходкевича для заблудівської церкви (1562), фундацію Острозького для “установника” в Острозі тощо (Грушевський, 1995, с. 333). Ці згадки, передуючи новому культурно-освітньому рухові, на думку вченого, доводили: навіть у часи найгіршого занепаду української церкви школа вважалася приналежністю більшої і добре організованої церкви. Тому й не зустрічаються спеціальні фундації на школу, а зазвичай піклування про неї виявляється у збільшеній дотації для дяка, як це бачимо з тестаменту Василя Загоровського (Грушевський, 1995, с. 334). Описуючи домашню освіту у шляхетських домах, М. Грушевський знову звернувся до тестаменту Загоровського-молодшого, де окреслювався вік учнів (з семи років), зміст навчання у дяка (наука Святого Письма, руської мови, вивчення молитов) та “бакаляра статечного” (початки латинської мови) (Грушевський, 1995, с. 336). Розмірковуючи про поширення єзуїтської освіти, зокрема діяльність Віленської колегії, дослідник зауважив, що вона притягувала й вихованців з Волині, наводячи як доказ тезу у заповіті волинського шляхтича Василя Загоровського,

котрий чув добрі відгуки про цей заклад і доручав тітці послати туди своїх дітей для здобуття освіти (Грушевський, 1995, с. 455).

Будучи також істориком української літератури, М. Грушевський сформулював свої погляди на тестамент Василя Загоровського як літературний твір. На його думку викладена у ньому “інструкція про виховання дітей” має загальний характер і з літературного погляду стоїть вище, але в жодному разі не нижче від “староруської науки Мономаха” (йдеться про “Повчання дітям...” князя Володимира Всеволодовича кінця XI ст.). Дослідник уважав, що при хоча б мінімальному прагненні до літературної творчості Загоровський-молодший міг виокремити ці повчання, “заокруглити” їх і сформувати літературний твір. Однак, мабуть, він не мав й того мізерного нахилу до літератури, а тому вставив свої освітньо-виховні настанови до офіційного акта – тестаменту, переплітаючи свої загальні думки з прозаїчними розпорядженнями про маєтності, доходи тощо (Грушевський, 1995, с. 354–355).

У виданій в 1920-х рр. “Історії української літератури” М. Грушевський знову підкреслив літературне значення заповіту Василя Загоровського, який, за словами вченого, дає уявлення про цікавий український “домострой” XVI ст. Дослідник повторив свою оцінку, висловлену в “Історії України-Руси”, підкресливши, що цей тестамент зайняв місце в нашій історії літератури. Попри пізню дату документа, М. Грушевський трактував його як взірць старої, передреформаційної літератури, беручи до уваги те, що автор здобув освіту у 1540–1550-х рр. Не заважаючи на близькість до двору короля Сигізмунда II Августа і можливість близького ознайомлення з новими літературними течіями, Василь Загоровський залишився людиною старих традицій і “старого виховання”. Тож і його тестамент М. Грушевський оцінював як взірць попередніх “старих традицій”, що майже не містив поступок новим умовам життя (Грушевський, 1960, с. 202–203). Відтак історик навів довгу цитату тієї частини тестаменту, яка включала настанови щодо освіти і виховання дітей. Водночас у примітці зауважив, що зіставив ці уривки з оригіналом документа, який міститься у Володимирській гродській актовій книзі за 1579 р. (Грушевський, 1960, с. 202).

На жаль, в інших своїх працях М. Грушевський майже не торкався заповіту Загоровського-молодшого. Лише раз він згадує його у монографії про культурно-національний рух в Україні кінця XVI–початку XVII ст., повідомляючи про зацікавлення з боку Василя Загоровського можливістю дати освіту дітям у Віленській єзуїтській колегії (Грушевський, 1912, с. 76). Історик оминув увагою зазначений тестамент і в “Ілюстрованій історії України” і деяких інших працях узагальнювального характеру.

Висновки. Отже, заповіт волинського шляхтича Василя Загоровського від 11 липня 1577 р. відомий в історичній науці доволі давно: уперше був опублікований ще 1859 р. Цей документ став об’єктом наукових і літературних зацікавлень Й. Ролле, О. Федорова-Чеховського, О. Фотинського, С. Томашівського, а відтак і М. Грушевського, котрий доволі широко використав його в шостому томі “Історії України-Руси”. Український історик охарактеризував особу автора документа, обставини появи і мову історичного джерела. Вченого у тестаменті Василя Загоровського найбільше зацікавили такі проблемно-змістові аспекти: 1) політичні і національні візії автора; 2) родинні цінності Загоровського-молодшого, його ставлення до власної родини, типові аспекти сімейного життя української шляхти; 3) інструкція щодо освіти та виховання дітей Василя Загоровського; 4) оформлення заповідачем благодійних фондів для церкви, при якій мали діяти шпиталь і школа; 5) розпорядження щодо слуг і підданих брацлавського каштеляна. М. Грушевський значну увагу приділив літературній цінності зазначеного

тестаменту, поставивши його в один ряд з “Повчанням дітям...” Володимира Мономаха, хоча був невисокої думки про літературні таланти Василя Загоровського. Важливо, що сама стратегія опрацювання М. Грушевським цього джерела дає змогу оприявити і його погляди на джерелознавчу методологію, яка містила не лише позитивістські, але й неокантіанські техніки.

Подяка. Автор висловлює подяку рецензентам за слушні зауваження і побажання.

Фінансування. Автор не отримував фінансування для проведення дослідження і публікації цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архив Юго-западной России. (1859). *Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. Ч. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России.* Т. I. Киев.

Бутич, І. (1994). Михайло Грушевський – археограф. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*, (с. 50–57). Львів.

Владига, О. (2011). Становлення Михайла Грушевського як джерелознавця (студентські роки). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 212, 33–39.

Гирич, І. (1997). Організація М. С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894 – 1914 рр.). *Український історичний журнал*, 1, 72–84.

Грушевський, М. (1912). *Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці.* Київ-Львів: Друкарня С. В. Кульженко.

Грушевський, М. (1960). *Історія української літератури.* Т. 5. Нью-Йорк: Видавниче Товариство “Книгоспілка”.

Грушевський, М. (1995). *Історія України-Руси.* Т. VI. Київ: Наукова думка.

Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского. (1849). *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. Акты, изданные Временной Комиссией, Высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе.* Т. 2. Киев.

Купчинський, О. (1994). Оцінка Михайлом Грушевським актової спадщини Галицько-Волинського князівства (грамоти князя Льва Даниловича). *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*, (с. 137–143). Львів.

Масненко, В. (2000). Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського: методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. Київ-Черкаси.

Папакін, Г. (2017). Майстерня М. Грушевського-джерелознавця. *Український історичний журнал*, 1, 97–113.

Папакін, Г. (2021). Джерелознавча складова у творчій спадщині Михайла Грушевського. *Михайло Грушевський. Студії та джерела. Кн. 3.* Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 19–39.

Рудь, М. (2007). Рання праця Михайла Грушевського з джерелознавства історії полабсько-прибалтійських слов'ян. *Київська старовина*, 5, 3–8.

С. Т. (Томашівський, С.). (1902). О. Фотинський. Обыкновенные люди старой Волыни (Волынской историко-археологической сборникъ, вып. 2, 1900, ст. 117–195). *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*, 45, *Бібліографія*, 8–10.

Тельвак, В. (2002). Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Нью-Йорк; Дрогобич.

Ульяновський, В. І. (1993). Незнана рання праця М. С. Грушевського з русистики та джерелознавства. *Український археографічний щорічник*, 2, 263–280.

Федотов-Чеховський, А. (1887). Каштелянь брацлавській, Василій Загоровській, въ полонь у татарь. *Кіевская старина*, XVII (февраль), 360–365.

Фотинский, О. (1900). Обыкновенные люди старой Волыни: из семейной хроники двух поколений дворян Загоровких во 2-й половине 16 в. *Волынской историко-археологической сборникъ*, 2, 117–195.

Dr. Antoni J. (Rolle, J.). (1884). Senatorska dola. Opowieść z XVI stulecia. *Opowiadania. Serya czwarta*, (tom I, s. 3–22). Warszawa: Nakład Gebetnera i Wolffa.

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281 – 297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14> ;

Pnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66 – 80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591)

REFERENCES

Архив Yugo-zapadnoi Rossii. (1859). *Архив Yugo-zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komysseyi dlia razbora drevnikh aktov. Ch. 1: Akty, otnosiashchiesia k istorii pravoslavnoi tserkvi v Yugozapadnoi Rossii* [Archive of South-western Russia, published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts. Part 1: Acts related to the history of the Orthodox Church in Southwestern Russia]. T. I. Kyiv. [in Russian].

Butych, I. (1994). Mykhailo Hrushevskyyi – arkheohraf [Mykhailo Hrushevskyyi is an archeographer]. *Mykhailo Hrushevskyyi: Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho*, (s. 50–57). Lviv. [in Ukrainian].

Vladyha, O. (2011). Stanovlennia Mykhaila Hrushevskoho yak dzhereloznavtsia (studentski roky) [The formation of Mykhailo Hrushevskyyi as a source scholar (student years)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seria: Istorychni nauky*, 212, 33–39. [in Ukrainian].

Hyrych, I. (1997). Orhanizatsiia M. S. Hrushevskym arkheohrafichnoi roboty u lvivskyyi period zhyttia y diialnosti (1894 – 1914 rr.) [Organization of M. S. Hrushevskyyi's archeographic work during the Lviv period of life and activity (1894 – 1914)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 1, 72–84. [in Ukrainian].

Hrushevskyyi, M. (1912). *Kulturno-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI – XVII vitsi* [Cultural and national movement in Ukraine in the 16th and 17th centuries]. Kyiv-Lviv: Drukarnia S. V. Kulzhenko. [in Ukrainian].

Hrushevskyyi, M. (1960). *Istoriia ukrainskoi literatury* [History of Ukrainian literature]. T. 5. Niu-York: Vydavnyche Tovarystvo “Knyhospilka”. [in Ukrainian].

Hrushevskyyi, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus']. T. VI. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Zhizn kniazia Andreia Mikhailovicha Kurbskogo. (1849). *Zhizn kniazia Andreia Mikhailovicha Kurbskogo v Litve y na Volyni. Akty, izdannye Vremennoi Komyssei, Vysochaishe uchrezhdennoiu pri Kievskom Voennom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore* [The life of Prince Andrey Mykhailovych Kurbsky in Lithuania and Volhynia. Acts issued by the Temporary Commission, the Supremely established under the Kyiv Military, Podolsk and Volhynia Governor General]. T. 2. Kyiv. [in Russian].

Kupchynskiy, O. (1994). Otsinka Mykhailom Hrushevskym aktovoï spadshchyny Halytsko-Volynskoho kniazivstva (hramoty kniazia Lva Danylovycha) [Mykhailo Hrushevskiy's evaluation of the deed heritage of the Galicia-Volyn principality (charters of Prince Lev Danylovych)]. *Mykhailo Hrushevskiy: Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho*, (s. 137–143). Lviv. [in Ukrainian].

Masenko, V. (2000). *Istorychni kontseptsii M. S. Hrushevskoho ta V. K. Lypynskoho: metodolohichni i suspilno-politychni vymiry ukrainskoi istorychnoi dumky 1920-kh rokiv* [Historical concepts of M. S. Hrushevskiy and V. K. Lypynskiy: methodological and socio-political dimensions of Ukrainian historical thought of the 1920s]. Kyiv-Cherkasy. [in Ukrainian].

Papakin, H. (2017). Maisternia M. Hrushevskoho-dzhereloznavtsia [Workshop of M. Hrushevskiy, a source studies scholar]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 97–113. [in Ukrainian].

Papakin, H. (2021). Dzhereloznavcha skladova u tvorchii spadshchyni Mykhaila Hrushevskoho [Source studies component in the creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy]. *Mykhailo Hrushevskiy. Studii ta dzherela*. Kn. 3. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho, 19–39. [in Ukrainian].

Rud', M. (2007). Rannia pratsia Mykhaila Hrushevskoho z dzhereloznavstva istorii polabsko-prybaltiiskyykh slovian [Mykhailo Hrushevskiy's early work on source studies of the history of the Polabian-Baltic Slavs]. *Kyivska starovyna – Kyiv Antiquity*, 5, 3–8. [in Ukrainian].

S. T. (Tomashivskiy, S.). (1902). O. Fotynskii. Obyknovennye liudy staroi Volyni (Volynskii istoriko-arkheologicheskii sbornik, vyp. 2, 1900, st. 117–195) [O. Fotynsky. Ordinary people of old Volhynia (Volhynia historical and archaeological collection, issue 2, 1900, pp. 117–195)]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, 45, *Bibliohrafiia*, 8–10. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological foundations of the historical views of Mykhailo Hrushevskiy (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. Niu-York; Drohobych. [in Ukrainian].

Ulianovskiy, V. I. (1993). Neznana rannia pratsia M. S. Hrushevskoho z rusystyky ta dzhereloznavstva [Unknown early work of M. S. Hrushevskiy on Russian studies and source studies]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 2, 263–280. [in Ukrainian].

Fedotov-Chekhovskii, A. (1887). Kashtelian bratslavskii, Vasylii Zahorovskii, v polone u tatar [Bratslav Kashtelian Vasilii Zagorovsky, captured by the Tatars]. *Kievskaiia starina – Kyiv Antiquity, XVII (fevral)*, 360–365. [in Russian].

Fotytskyi, O. (1900). Obyknovennye liudy staroi Volyni: iz semeinoi khroniki dvukh pokoleniy dvorian Zagorovskikh vo 2-y polovine 16 v. [Ordinary people of old Volhynia: from the family chronicle of two generations of Zahorovki nobles in the second half of the 16th century] *Volynskii istoriko-arkheologicheskii sbornik*, 2, 117–195. [in Russian].

Dr. Antoni J. (Rolle, J.). (1884). *Senatorska dola. Opowieść z XVI stulecia* [Senator's lot. A story from the 16th century]. *Opowiadania. Serya czwarta*, (tom I, s. 3–22). Warszawa: Nakład Gebetnera i Wolffa. [in Polish].

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>

Pnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66–80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591)

Стаття надійшла до редакції 04 листопада 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.

УДК 271.4(477.83/.86)-725“18”
DOI 10.69550/3041-1467.4.310367

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 46, вул. Лесі Українки, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-1795-687X

Researcher ID: 1959605/E-5136-2018

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Full Professor, Department of History of Ukraine and Jurisprudence, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46 Lesia Ukrainka Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2024). Громадсько-просвітницька діяльність отця Івана Коростенського у Галичині у 2 половині XIX ст. *Axis Europae*, 4, 18–29. doi: 10.69550/3041-1467.4.310367

Bibliographic Description of the Article: Stetsyk, Y. (2024). Hromadsko-prosvitnytska diialnist ottsia Ivana Korostenskoho u Halychyni u 2 polovyni XIX st. [Public and educational activities of the Priest Ivan Korostensky in Galicia in the second half of the 19th century]. *Axis Europae*, 4, 18–29. doi: 10.69550/3041-1467.4.310367 [in Ukraine].

**ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОТЦЯ ІВАНА КОРОСТЕНСЬКОГО
У ГАЛИЧИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.**

Анотація. *Мета дослідження* – вивчити громадську та просвітницьку діяльність греко-католицького священника Івана Коростенського в Галичині у другій половині XIX ст. **Методологічною основою** дослідження є основні історіографічні принципи та методи, дотримання яких уможливило коректно відчитати й проінтерпретувати зміст запроваджених до наукового обігу матеріалів (документів особового походження та офіційних церковних документів). **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше на підставі запроваджених до наукового обігу матеріалів, здійснено спробу реконструювати громадську та просвітницьку діяльність о. Івана Коростенського. **Висновки.** Отець Іван Коростенський був яскравою постаттю в Галичині другої половини XIX ст., чия діяльність сприяла пожвавленню українського громадського і культурно-освітнього життя. Один з невеликої когорти сподвижників, що чітко бачили у якому напрямку буде відбуватися поступ українського народу, він, випереджаючи час, на низовому рівні щоденно дбав про створення можливостей пробудження національної свідомості. Аналіз віднайдених нами в архіві парафіяльної канцелярії села Грушів листів о. Івана Коростенського свідчить про його активну позицію щодо збереження та поширення рідної мови і культури. Його погляди і дії відзначалися раціональністю і неабиякою практичністю та враховували особливості місцевої парафіяльної людності. Часом йому доводилося працювати всупереч позиції

єдиновірців, розуміючи, що посіяні ним зерна просвітництва не одразу дадуть результат. Отець Іван Коростенський відзначався і неабияким фінансовим хистом, що виявилось у створенні ним різноманітних благодійних фондів зі значним капіталом, котрі успішно функціонували і після його смерті.

Якнайбільше до формування в о. Івана активної громадсько-політичної позиції народницького напрямку спричинилися події революції 1848 р. А праця у Самбірській Руській Раді та місцевій гімназії викрастилізували у нього чіткі національні проукраїнські погляди, які наскрізно проявлялися упродовж всього його життя у різних сферах суспільного служіння: громадській та освітній діяльності, душіастирстві, меценатстві.

Ключові слова: Галичина, історіографія, преса, ідентичність, культурно-просвітницька діяльність.

PUBLIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE PRIEST IVAN KOROSTENSKY IN GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Abstract. *The purpose of the research* is to study the social and educational activities of the Greek-Catholic priest Ivan Korostensky in Galicia in the second half of the 19th century. **The research methodology** is the main historiographical principles and methods, the observance of which made it possible to introduce a number of materials (documents of personal origin and official church documents) into scientific circulation and correctly read and interpret their content. **The scientific novelty** is that for the first time, on the basis of materials introduced into scientific circulation, an attempt was made to reconstruct the public and educational activities of Priest Ivan Korostensky. **Conclusions.** Priest Ivan Korostensky was a bright figure in Galicia in the second half of the 19th century, whose activities contributed to the revitalization of Ukrainian public and cultural and educational life. One of the small cohort of associates who clearly saw in which direction the progress of the Ukrainian people would take place, he, ahead of time, at the grassroots level daily took care of creating opportunities for the awakening of national consciousness. Analysis of the letters of Priest Ivan Korostensky testifies to his active position regarding the preservation and spread of his native language and culture. His views and actions were marked by rationality and considerable practicality and took into account the peculiarities of the local parish population. Sometimes he had to work contrary to the position of monotheists, realizing that the seeds of enlightenment sown by him would not immediately bear fruit. Priest Ivan Korostensky was also noted for his remarkable financial acumen, which was evident in his creation of various charitable funds with considerable capital, which operated successfully even after his death.

As much as possible before the formation in Priest Ivan's active social and political position of the populist direction was caused by the events of the revolution of 1848. And his work in the Ruthenian Council in Sambir and the local gymnasium crystallized in him clear national pro-Ukrainian views, which were thoroughly manifested throughout his life in various spheres of public service: public and educational activities, pastoral care, patronage.

Key words: Galicia, historiography, press, identity, cultural and educational activity.

Постановка проблеми. Провідна роль у збереженні і відродженні національної ідентичності русинського (українського) населення Галичини впродовж XIX ст. належала духовенству. Парох був і залишається лідером, рушієм у духовному,

національно-патріотичному та просвітницькому житті окремо взятої християнської спільноти. Одним із когорти таких служителів, що жив і працював на Самбірщині та Дрогобиччині у другій половині XIX ст., був о. Іван Коростенський – довголітній парох села Грушів та декан Мокрянського деканату.

Аналіз досліджень. Громадська активність та просвітницька діяльність о. Івана Коростенського не були предметом спеціального дослідження. Фрагментарні згадки про нього віднаходимо у розвідках, присвячених вивченню: історії та культури грушівської парафії (Галик, 2008; Лаба, 2008; Стецик, Кобетяк, 2022); реконструкції біограм парафіяльного духовенства Перемишльської греко-католицької єпархії (Blazejowskyj, 1995); національного руху в Галичині (Заярнюк, 2003; Заярнюк, 2007); галицької преси (Возняк, 1912); української символіки (Гречило, 2004); Самбірської гімназії (Кріль, 2017); польської культурно-освітньої політики в краї другої половини XIX ст. (Radetskyi, 2023).

Окрім історіографічних опрацювань, джерельною основою дослідження стали Шематизми Перемишльської і Самбірсько-Дрогобицької греко-католицьких єпархій (Schematismus, 1856; Схиматизм, 1888; Шематизм, 2014) та офіційне листування о. Івана Коростенського як грушівського пароха й мокрянського декана, що відображає його погляди й переконання (АПКГ).

Метою дослідження є вивчити громадську та просвітницьку діяльність греко-католицького священника Івана Коростенського в Галичині у другій половині XIX ст.

Виклад матеріалу. Біографічні відомості про пароха Івана Коростенського доволі стислі. Відомо, що він народився у 1814 р. у родині священника дрібношляхетського роду Миколи Коростенського. Дід по материнській лінії Олексій Мудрак також був священником. Іван Коростенський був прикладом нової генерації служителів церкви. Він отримав духовну освіту у Віденській семінарії і вражав своєю строгістю та педантичністю. Тайнство служіння прийняв у віці 25 років. Тоді уже був одружений з Анною Сташкевич. Коростенський спочатку був адміністратором парафії села Гординя (1839–1842), а у 1842 р. призначений сотрудником (помічником пароха) у місті Самбір, будучи водночас катехитом Самбірської гімназії (1849 – 1850) (Blazejowskyj, 1995, s. 707).

Відомо також, що у них була донька Марія 1842 р. народження. На підставі віднайденого листування вдалося встановити, що це не була єдина дитина у сім'ї. З листа, датованого 1875 р. з архіву парафіяльної канцелярії храму села Грушів, останнього місяця душпастирського служіння отця Івана, дізнаємося, що в епідемію холери 1855 р. вижила лише одна його дитина – донька Марія (АПКГ, Лист 1875 р., арк. 3). А десь після 1858 р. о. Іван став вдівцем (Blazejowskyj, 1995, s. 707).

Революційні події 1848 р. застали І. Коростенського у Самборі. Тож він став секретарем Самбірської Руської Ради заснованої 4 липня 1848 р. Ця інституція була філією Головної Руської Ради, заснованої двома місяцями раніше (2 травня 1848 р.) у Львові (Заярнюк, 2007, с. 161). У маніфесті від 10 травня 1848 р. члени Головної Руської Ради заявили про єдність усього 15-мільйонного українського народу й підтримали вимогу рахуватися з національними правами усіх народів Австрійської імперії.

Втілити ці вимоги у стосунку до русинів вони пропонували шляхом поділу Галицької провінції на східну (населену русинами) та західну (населену поляками) окремі адміністративні одиниці. А також об'єднати в одну провінцію усі західноукраїнські землі – Східну Галичину, Буковину та Закарпаття. У цьому розглядалося також мовне питання про викладання в школах та урядове адміністрування народною (українською) мовою. Українці вже ступили на стежку усвідомлення себе як самобутнього народу.

Врешті 25 червня 1848 р. за рішенням Головної руської ради над Львівською ратушею був вивішений перший синьо-жовтий прапор, який, правда, за кілька днів було знято (Гречило, 2004, с. 550).

Ця русинська активність у 1848 р., з “раптовою” появою власного національного руху, здивувала усіх. Найбільше, вочевидь, самих русинів. Руські організації спробували перенести русинське питання у політичну площину, що мало б наслідки для державної політики імперії. Руський національний рух структурно виглядав як мережа руських рад. Керуючись ідеєю створення інституту, який би представляв думки “цілого народу галицького”, але водночас застерігаючи, що руські селяни “не матимуть змоги зорганізуватися самі, як того вимагає конституційне право і наш спільний інтерес”, Головна Руська Рада запропонувала організувати склад з різних прошарків населення. Вочевидь через технічні обставини (писемність) у структурі місцевих рад домінувало духовенство. Водночас керівництво демонструвало бажання представити різні прошарки населення, щоби ніхто не міг назвати руський національний рух “інтригою духовенства” (Заярнюк, 2007, с. 148). Ці події 1848 р. вивели на громадсько-політичну авансцену таких діячів, як о. Іван Коростенський. Він підтримував маніфест Головної Руської Ради та працював над втіленням його положень. Добре освічений, свободолюбивий русинський священник отримав шанс проявити свій патріотизм та прислужитися справі власного народу.

У результаті соціально-політичних трансформацій 1848 р. русини змогли отримати у Самбірській гімназії, де навчалися 60 руських учнів, не маючи змоги опанувати ані власної мови, ані основ своєї віри, важливі посади – греко-католицького катехита і професора руської мови. У 1849 р. члена Самбірської Руської Ради о. Івана Коростенського було призначено греко-католицьким катехитом Самбірської гімназії (Заярнюк, 2007, с. 160). За його спогадами, до катехитичних викладів він приступив у середині лютого 1849 р., коли “учительський гімназійний збір представив мене зібраній в одній залі молоді. Голова учительського збору Лінцбавер відчитав розпорядок міністерства освіти й дотичну консисторську постанову, а потім я привітав молодь руським словом. Упродовж моєї бесіди сльози крутилися в очах руських дітей. При відході почали польські діти топтати ногами в підлогу й тарабанити кулаками по лавках. Кинули ся професори в цей кут, де зробився галас, і криком та погрозами втишили вчинену серенаду, яку спільно зробили польські та руські молодці з риторики” (Кріль, 2017, с. 34).

Цей інцидент прикро вразив вчителів і керівництво гімназії, а тому директор Лінцбауер привселюдно перепросив о. Івана Коростенського. Проте про випадок доповіли старості і той навіть викликав на розмову директора та погрожував розігнати клас, якщо скривджений священник буде скаржитися. Та новопризначений катехит волів забути про цю прикру подію і не вживав жодних заходів щодо її продовження. Але учні не заспокоїлися і влаштували бойкот його занять, не з’явившись до класу. Ці обставини, як і змалювання більш широкого контексту проблеми тогочасного становища руської освіти у краї, виклав у спогадах о. Іван: “Прибіг до мене задиханий Лінцбауер зі скаргою, що жодним способом не хочуть його русини відділитися від польських дітей на релігію, і запитав мене, що я думаю з цього приводу робити. Я відповів, що зовсім не наполягаю бути кожного дня по три години в школі, і буду мати менше роботи, оскільки й так зайнятий на парафії, тюрмі і шпиталях. Слідом прибіг і латинський катехит і я попросив його, щоб займався з ними як зі своїми учнями, а я не бажаю їх бачити через мою зневагу. Коли ж я подав Лінцбауеру руку на знак, що

не буду чинити жодних заходів, обидва заспокоєні пішли. На найближчу годину для риторики зумисно я пішов на Ткацьку вулицю... Хлопці опам'яталися, чекали на мене в школі, а коли я не приходив, шукали мене всюди, але не знайшли. Потім почали мене перепрошувати. Я довго торгувався, але через два дні їм вибачив і тепер маю з них добрих учнів. Крім кількох, діти відповідають по-руськи... багато хлопців говорить по-руськи гарно, передусім господарські діти. Не одно руське слово підучуюся від дітей, якого я досі не знав; наприклад, сказав мені один хлопець “копалини” (Mineralien) й багато інших слів. Поповичі по-руськи нічого не вміють і деякі з них пройняті польським духом. Мені дісталася далеко краща частина дітей, ніж Подгурському, бо русини бідні, мусить добре вчитися. ... Польські професори переслідували дуже наших руських молодців, за яких я впливав щосили, щоби не підлягали польському впливу. А що діти не могли стерпіти свої кривди та пожалувалися перед Радою. Рада донесла про переслідування нашому послу на сейм Ломницькому, котрий подав скаргу до міністерства. Міністерство наказало старості створити комісію, котрий вкінці покликав і мене до протоколу. Закинули мені польські професори, що я повороховив руських дітей, що я є причиною розділу між молодцями, що я роздавав обурюючі письма. А Подгурський зробив закид, що я очорнив його в “Зорі” і “Австрійським кореспонденті” і що тільки один клас риторики є добрим, якого я не міг зіпсувати. На це відповів я, які цілі мав мій вплив на дітей та чому не боронив я їм вступу до Ради, яка відбулася у новому домі. На другий закид сказав, що нехай не зачіпає мене Подгурський, як хоче знати правду, нехай запитає одної і другої редакції. А на третє подав я докази, що риторика є цілком зіпсованим клясом. ... Професори-німці усміхаються до мене, віддали мені вже візит, а польські крутять носами та на засіданнях жоден з них і не сяде коло мене. ... При навчанні ніколи не згадую про політику, як робили вони, щоби не зловили мене за яке слово. Часто маю слухачів і під дверми, і під вікном; під дверми лукавих, а під широким італійським вікном чесних селян, що дивуються, крадькома виглядають, хто там по-руськи говорить. Чи то кінець світа, бо сього ніколи не бувало – й не раз змушений я казати замкнуті віконце...” (Кріль, 2017, с. 34–35).

Ситуація з русинською мовою і правом її вивчення та використання у школах у час пореволюційної реакції лише усугубилася. Так, у 1851 р. міщани Самбора написали звертання до шкільної комісії з проханням повернутися до “старих часів” та зробити руську мову необов’язковим предметом (Заярнюк, 2007, с. 161). А отже, виявляти власний патріотизм у цих обставинах було не просто, що, проте, не дуже стримувало о. Івана Коростенського.

Попри першу хвиля спротиву, небавом, о. Іван Коростенський згуртував довкола себе чисельну групу гімназистів-русинів. Це сприяло радикалізації учнівського середовища і його поділу на два національні табори. Якнайкраще ситуацію характеризує факт з біографії тодішнього самбірського гімназиста, а в майбутньому – знаного польського письменника (що мав прізвисько “львівський Дюма”) Валерія Лозінського. У 1855 р. в часи навчання у Самбірській гімназії В. Лозінський, що був членом пропольської учнівської партії, публічно образив руських учнів. Русини, яких у гімназії була більшість, не стерпіли і поскаржилися гімназійному префекту. Результатом розгляду цієї справи стало виключення В. Лозінського з гімназії з “вовчим квитком” – без права навчатися у будь-якій іншій австрійській школі.

Дозволимо собі припустити, що така гідна поведінка руських студентів у цій справі стала результатом кількарічної педагогічної діяльності о. І. Коростенського. Проте у цей час спостерігаємо і наростання негативної суспільної реакції представників

“пропольського” табору Самбора на його працю. Це виливалося у появу чуток, в яких о. Іван Коростенський (навіть і у середовищі одновірців) називався фанатиком руської справи та, навіть, демонізувався. Про це І. Коростенський розповідав у одному зі своїх приватних епістоляріїв: “Неначе би я за се, що моя кухарка заговорила до мене по польськи, розлютив ся і забив її” (АПКГ, Лист 1875 р., арк. 4).

Як зазначає Заярнюк, у цьому не було нічого дивного, що греко-католицьке духовенство трактувало руський патріотизм деяких своїх представників як дивакуватість. Назагал греко-католицьке духовенство довкола Самбора було полонізоване, і на початках ніхто не служив Літургії на честь скасування у 1848 р. панщини. У Старосільському деканаті не зберігали жодного консисторського листа, написаного руською мовою. Вельми полонізованим був і Горожанський деканат на півночі Самбірського округу. Єдиним винятком можна назвати Мокрянський деканат, в якому згодом урядовав о. Іван Коростенський, спочатку як адміністратор (1864 – 1867), а надалі як декан (1867–1888) (Заярнюк, 2007, с. 162).

Усе це, вочевидь, неприємно вражало І. Коростенського, проте не стримувало його громадсько-просвітницької діяльності. У результаті революційних подій 1848 р. русини створили власну культурну організацію – Товариство “Галицько-Руська Матиця. Ця, заснована з’їздом руських вчених організація, на деканальних зібраннях поміж священників, а ті – серед парафіян, поширювала друковану продукцію – букварі та молитовники. У Мокрянському деканаті цим займався о. Іван Коростенський та ще двоє священників (Заярнюк, 2007, с. 157). І цю справу він вважав однією з найбільш важливих, оскільки добре розумів потребу закладання освітнього фундаменту серед “темного” народу як єдиного шляху до національного самоусвідомлення. Він розповсюджував книги, збирав гроші для будівництва Народного дому у Львові та для інших заходів аж до 1870 р. (Заярнюк, 2007, с. 159). Попри нетривалу діяльність Головної Руської Ради та її друкованого рупору “Зорі Галицької”, основна революційна ідея – окремішності русинського народу та відстоювання його політичних прав – продовжувала втілюватися в життя о. Іваном Коростенським та невеликою когортою його однодумців.

Окрім активної громадської, політичної і викладацької діяльності І. Коростенський долучався і до публічної просвітницької праці. Зокрема у 1850–1851 рр. він співпрацював з урядовою газетою “Вѣстник для Русиновъ Австрійской державы”, що видавалася у Відні за редакцією І. Головацького та Б. Дідицького (Возняк, 1912, с. 73–74). Вочевидь, І. Коростенський співпрацював і з попередньою версією газети “Вѣстник” (“Галичорускій Вѣстник”) за редакторства М. Устияновича, що видавалася у Львові впродовж 1849 р. Так, М. Устиянович у одному зі своїх листів писав до о. І. Коростенського про певні непорозуміння, плутанину і труднощі для читачів у передплаті “Вѣстника”: “Прикро ми и дуже прикро, що въ послѣднихъ часахъ существованіи Вѣстника въ Львовѣ такъ много невдогодъ до знавали предплатители его; а тою тимъ больше чувствую я, бо жертвуючи съвеликимъ ущербомъ для моего состоянія самъ себе для нашої справи, посвещаю имъ всѣ мои силы для письма, которою мало отповѣсти всѣмъ желаніямъ всечестного его читательства” (Возняк, 1912, с. 76).

У списку передплатників часопису “Пролом” за 1881 р. віднаходимо згадки про українських читачів, які походили із села Грушів: родина Кушнірів та місцевий парох о. Іван Коростенський (Заярнюк, 2003, с. 113).

Останнім місцем служіння о. І. Коростенського було с. Грушів на Дрогобиччині. Тут він помер 18 січня 1888 р., тут був і похований. Могила розміщена на місцевому, вже не діючому, цвинтарі біля матірнього храму святої великомучениці Параскевії

П'ятниці. З приводу його смерті у часописі “Батьківщина” за 1888 р. було надруковано некролог, що містив цікавий сюжет про фінансову діяльність пароха, результатом якого стало заснування кількох фондів. “...Покійний о. І. Коростенський, парох в Грушовій, за час своєї 30-літньої трудолюбивої діяльності в тім селі, призбирав з дрібних датків, від прихожан при вінчаннях, хрестинах, досить значну суму на кілька фондів. І так зібрав він корінний фонд на школу, на фонд убогих громади Грушової, на фонд для удержання дяка і т. д. Всі ті фонди виносять коло 12000 злотих ринських і суть уміщені в книжечках щадничих з тим застереженням, що введені будуть в життя аж тоді, коли дійдуть до такої висоти щоби самі відсотки могли покривати розходи кожного з тих фондів. Крім того, покійний зложив в Народнім Домі у Львові на фонд стипендійний для ученика з Грушової, на фонд для двох читалень в Грушовій і на стипендійну допомогу свого імені...” (Лаба, 2008, с. 55–56).

Цей фінансовий заповіт став результатом багатолітньої діяльності о. Івана Коростенського в системі освіти і вироблення ним власного бачення способів її поліпшення для русинського народу. У грушівській парафії І. Коростенський утримував дві школи із незначною кількістю учнів: Грушів Долішній – 17 дітей та Грушів Горішній – 13 дітей. У цих школах працювали два окремі вчителі: Ілля Харкавців та Іван Урбанович, які отримували однакову платню – по 40 злотих (APP ABGK, sygn.8733, s. 137–138). Вочевидь, що парох був прихильником створення невеличких приватних шкіл, де можна було б навчати дітей рідною мовою і в такий спосіб уникати онімечення та ополячення української сільської молоді.

Висновки. Отець Іван Коростенський був яскравою постаттю в Галичині другої половини ХІХ ст., доклавшись до поживлення українського політичного, громадського та культурно-освітнього життя. Один з невеликої когорти сподвижників, що чітко бачили у якому напрямку буде відбуватися поступ українського народу, він, часом випереджаючи час, на низовому рівні щоденно дбав про створення можливостей пробудження і проявлення національної свідомості. Аналіз віднайдених нами в архіві парафіяльної канцелярії села Грушів листів о. Івана Коростенського свідчить про його активну позицію щодо збереження рідної мови та культури. Його погляди і дії відзначалися раціональністю і неабиякою практичністю, враховували особливості місцевої парафіяльної людності. Часом йому доводилося працювати всупереч позиції єдиновірців, розуміючи, що посіяні ним зерна просвітництва не одразу дадуть результат. Отець Іван Коростенський відзначався й неабияким фінансовим хистом, що виявилось у створенні різнотипових благодійних фондів зі значним капіталом, що успішно функціонували і після його смерті.

Якнайбільше до формування в о. Івана активної громадсько-політичної позиції народницького напрямку спричинилися події революції 1848 р. Праця у Самбірській Руській Раді та місцевій гімназії викристалізували у нього чіткі національні проукраїнські погляди, які наскрізно проявлялися впродовж всього його життя у різних сферах суспільного служіння: громадська та освітня діяльність, душпастирство, меценатство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

АПКГ – *Архів парафіяльної канцелярії храму св. вчм. Параскевії П'ятниці села Грушів.*

APP ABGK – *Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu.*

Возняк, М. (1912). 3-за редакційних куліс віденського “Вісника” та “Зорі Галицької”. *Записки НТШ, CVII (1)*, 72–76.

Галик, В. (2008). Духовні святині села Грушів. *Старожитності Дрогобищини*, 2, 4.

Гречило, А. (2004). Символи Королівства Галичини і Лодомерії (1772 – 1918). *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, (т. 1, с. 538–553). Львів.

Заярнюк, А. (2003). Руські патріоти в галицькому селі 1860 – 1870-х років: святоюрці, обрядовці, патерналисти і популісти (На прикладі Самбірської околиці). *Україна модерна*, 8, 107–126.

Заярнюк, А. (2007). Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX ст. Київ.

Стецик, Ю., Кобетяк, В. (2022). Грушівська парафія в описах візитатора та пароха 1897 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 57–72. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.268669>.

Кріль, М. (2017). Самбірська гімназія: від заснування до “весни народів” (до 225-річчя від заснування). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спец. Вип.* 3, 31–44.

Лаба, В. (2008). *Історія села Грушів від найдавніших часів до 1939 року*. Львів.

Radetskyi, N. (2023). Late Polish Enlightenment and the Ruthenian Issue (the end of the 18th – beginning of the 19th Century). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 38–48. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287564 [in English].

Схиматизм. (1888). *Схиматизм всего клира руско-католического Епархій соединених Перемиской, Самборской и Сяноцкой на Рок от Рожд. Хр. 1888*. Перемышль.

Шематизм. (2014). *Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ*. Дрогобич.

Blazejowskyj, D. (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremyshl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828 – 1939)*. Lviv: Kamenyar.

Schematismus. (1856). *Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1856*. Premislien.

REFERENCES

АРКН – Архів парафіяльної канцелярії храму св. вмч. Параскевії П'ятниці села Хрушів.

APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu.

Vozniak, M. (1912). Z-za redaksiinykh kulis videnskoho “Visnyka” ta “Zori Halytskoi” [From behind the editorial scenes of the Viennese “Visnyk” and “Zora Halytska”]. *Zapysky NTS, CVII (1)*, 72–76. [in Ukraine].

Halyk, V. (2008). Dukhovni sviatyni sela Hrushiv [Spiritual shrines in the village of Hrushiv]. *Starozhytnosti Drohobychchyny*, 2, 4. [in Ukraine].

Hrechylo, A. (2004). Symvoly Korolivstva Halychyny i Lodomerii (1772 – 1918) [Symbols of the Kingdom of Galicia and Lodomeria (1772 – 1918)]. *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia*, (vol. 1, pp. 538–553). Lviv. [in Ukraine].

Zaiarniuk, A. (2003). Ruski patrioty v halytskomu seli 1860 – 1870-kh rokov: sviatoiurtsi, obriadovtsi, paternalisty i populisty (Na prykladi Sambirskoi okolytsi) [Russian

patriots in a Galician village in the 1860s and 1870s: Saints, ritualists, paternalists and populists (On the example of the Sambir region)]. *Ukraina moderna*, 8, 107–126. [in Ukraine].

Zaiarniuk, A. (2007). *Idiomy emansypatsii. “Vyzvolni” proiekty i halytske selo u seredyni XIX st.* [Idioms of emancipation. “Liberation” projects and the Galician village in the middle of the 19th century]. Kyiv. [in Ukraine].

Kobetiak, V., & Stetsyk, Yu. (2022). Hrushivska parafia v opysakh vizytatora ta parokha 1897 r. [Hrushiv parish in the descriptions of the visitor and parish priest in 1897]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 11/53, 57–72. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.268669> [in Ukrainian].

Kril, M. (2017). Sambir'ska himnaziia: vid zasnovannia do “vesny narodiv” (do 225-richchia vid zasnovannia) [Sambir Gymnasium: from its foundation to the “Spring of Nations” (to the 225th anniversary of its foundation)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local history collection. Spec. Issue 3*, 31–44. [in Ukraine].

Laba, V. (2008). *Istoriia sela Hrushiv vid naidavnishykh chasiv do 1939 roku* [The history of the village in Hrushiv from the earliest times to 1939]. Lviv. [in Ukraine].

Radetskyi, N. (2023). Late Polish Enlightenment and the Ruthenian Issue (the end of the 18th – beginning of the 19th Century). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 38–48. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287564 [in English].

Skhymatyzm. (1888). *Skhymatyzm vseho klyra rusko-katolycheskoho Eparkhii soedynenykh Peremyskoi, Samborskoi y Sianotskoi na Rok ot Rozhd. Khr. 1888* [Schematism of the entire clergy of the Russian-Catholic Diocese of the united Peremyskyi, Samborskyi and Syanotskyi on Year from Christmas 1888]. Peremysl. [in Ukraine].

Shematyzm. (2014). *Shematyzm Sambirsko-Drohobyt'skoi yeparkhii UHKTs* [Schematism of the Sambir-Drohobych Eparchy of the UGCCCh]. Drohobych. [in Ukraine].

Blazejowskyj, D. (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremysl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828 – 1939)*. Lviv: Kamenyar. [in English].

Schematismus, (1856). *Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1856*. Premislien. [in Latin].

Стаття надійшла до редакції 14 жовтня 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.

УДК 94(477)(092)“18/19”:930(477)“19/20”
DOI 10.69550/3041-1467.4.310366

Михайло НЕСТЕРЕНКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана
Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-8190-3665

Mykhailo NESTERENKO

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych,
Ukraine, postal code 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Нестеренко, М. (2024). Культурно-громадська діяльність Михайла Грушевського кінця XIX – початку XX ст. в оцінках сучасників. *Axis Europae*, 4, 27–38. doi: 10.69550/3041-1467.4.310366

Bibliographic Description of the Article: Nesterenko M. (2024). Kulturno-hromadska diialnist Mykhaila Hrushevskoho kintsia XIX – pochatku XX st. v otsinkakh suchasnykiv [The cultural and public activities of Mykhailo Hrushevsky at the end of the 19th – the beginning of the 20th century in the assessments of his contemporaries]. *Axis Europae*, 4, 27–38. doi: 10.69550/3041-1467.4.310366 [in Ukraine].

**КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. В ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ**

Анотація. *Мета дослідження* полягає у з'ясуванні особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його культурно-громадської діяльності першого львівського десятиліття. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів (об'єктивності, історизму і системності), загальнонаукових (історичний, логічний, узагальнення, аналізу і синтезу) та спеціально-історичних (генетичний, порівняльний, типологічний, психологічний та ін.) методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми ставлення сучасників до різних освітніх ініціатив М. Грушевського протягом кінця XIX – початку XX ст. **У підсумку** відзначено, що вже початки культурно-громадської праці М. Грушевського зустріли інтенсивне й зацікавлене осмислення з боку його сучасників. Причиною цьому була насамперед отримана вченим соціальна і національна позиція професора першої в історії нашої культури університетської кафедри української історії, що змушувала його зануритися в обговорення всіх значущих для народу питань. Це показало М. Грушевського як рефлексивного, талановитого й оригінального мислителя, який має чітке розуміння національних пріоритетів і шляхів їх реалізації. Осмислення сучасниками його бачення цих питань невдовзі привело до появи й устійнення певних оцінних оптик національно-демократичного, консервативно-клерикального, москвофільськи-малоросійського, правомонархічного й іншого характеру. Попри різноманітність, а нерідко й взаємовиключеність оцінок

представників згаданих напрямів тогочасного суспільно-політичного життя, вони були солідарними у розумінні появи на українській політичній сцені принципового, самобутнього й рефлексивного публічного інтелектуала, якому судилася нелегка роль провідника свого знедоленого народу.

Ключові слова: М. Грушевський, культурно-громадська діяльність, Львівський університет, українська історіографія, рецепція.

THE CULTURAL AND PUBLIC ACTIVITIES OF MYKHAILO HRUSHEVSKY AT THE END OF THE 19th – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY IN THE ASSESSMENTS OF HIS CONTEMPORARIES

Abstract. *The purpose of the research is to find out the peculiarities perception of Mykhailo Hrushevsky's cultural and social activities during his first decade in Lviv. The research methodology involves the use of principles (objectivity, historicism, and systematicity), general scientific (historical, logical, generalization, analysis, and synthesis) and special-historical (genetic, comparative, typological, psychological, etc.) methods of historiographical research. The scientific novelty of the article lies in the study of the little-known problem of the reaction of contemporaries to various educational initiatives of M. Hrushevsky during the late 19th and early 20th centuries. The article has concluded that the beginnings of M. Hrushevsky's cultural and social work drew a lot of attention and ignited conversations among his contemporaries. The reason for this was, first of all, the social and national position of the professor of the first university department of Ukrainian history in the history of our culture, which forced him to immerse himself in the discussion of all issues important to the Ukrainian people. Such immersion showed M. Hrushevsky as a reflective, talented and original thinker who has a clear understanding of national priorities and ways of their implementation. Comprehension of his vision of these issues by contemporaries in a short time led to the emergence and stabilization of certain evaluative optics of a national-democratic, conservative-clerical, Muscophile-Little Russian, right-monarchist and other nature. Despite the diversity, and often the stark contrast of the evaluations of the representatives of the mentioned directions of the social and political life of that time, they were united in understanding the appearance on the Ukrainian political scene of a principled, original and reflective public intellectual who was destined for the difficult role of the leader of his long-suffering people.*

Keywords: *M. Hrushevsky, cultural and public activity, Lviv University, Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Питання обговорення багатоманітності національного служіння Михайла Грушевського – чи не найбільш популярний напрям присвячених йому історіографічних студій. Цю ситуацію спричинило дедалі зростаюче розуміння тієї обставини, що тільки з урахування широкої палітри оцінок діяльності автора “Історії України-Руси” ми зможемо коректно визначити його місце у національному Пантеоні. При цьому в рецептивних студіях грушевськознавчого плану помітно переважають історіографічні сюжети, що є очікуваним з огляду на значущість внеску Великого Українця у справу розбудови нашої модерної соціогуманітаристики. Водночас за такої домінації наукознавчої рецепції у “тінь” потрапляє проблема обговорення сучасниками плідної громадсько-політичної діяльності М. Грушевського. Такий історіографічний дисбаланс не лише не відповідає вагомості суспільного служіння голови Центральної

Ради й відповідно зацікавленості ним з боку його сучасників, але й унеможливило коректну реконструкцію інтелектуальної біографії вченого та збалансоване розуміння провідних тенденцій рецептивної грушевськіани. А отже, чималої актуальності набувають спеціальні праці над особливостями обговорення сучасниками визначного історика його громадсько-політичної діяльності. Привертаючи увагу колег до важливості цієї проблеми, нижче з'ясуємо сприйняття культурно-освітніх ініціатив М. Грушевського в публіцистиці кінця XIX – початку XX ст.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Як щойно згадувалося, рецептивна грушевськіана має чималу популярність в сучасній українській історіографії. Найбільше праць з цієї проблематики належить дрогобицькому історіографу В. Тельваку, який у монографії (Тельвак, 2008b) та низці узагальнювальних статей (Тельвак, 2006; Тельвак, Тельвак, 2021; Тельвак, 2012; Тельвак, 2011a; Тельвак, 2010; Тельвак, 2013; Тельвак, 2016; Тельвак, 2011b; Тельвак, 2015; Тельвак, 2008a) відтворив широку палітру дискусій, якими сучасники Великого Українця відреагували на його інтенсивні спроби модернізувати український громадський дискурс. Дещо на тему обговорення культурно-громадської праці визначного історика на підросійських теренах писала київська історикиня С. Панькова (Панькова, 2018). Найбільш актуальне на сьогодні осмислення прижиттєвої грушевськіани належить мариупольській дослідниці Наталі Романцовій (Романцова, 2019, с. 126–204). Втім, згадані історіографи не ставили перед собою мету спеціального комплексного дослідження рецепції суспільно-політичної діяльності М. Грушевського. Це й зумовило актуальність запропонованої розвідки.

Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його культурно-громадської діяльності першого львівського десятиліття.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, вповні самостійну громадську діяльність вихованець школи В. Антоновича розпочав після переїзду наприкінці вересня 1894 р. до Галичини (Пиріг, Тельвак, 2021, с. 79–80). Київські громадівці (передусім В. Антонович і О. Кониський) та наддністрянські творці політичного курсу “*нової ери*” (насамперед О. Барвінський) метою перенесення молодого історика бачили лише освітню й науково-організаційну працю на форумах Львівського університету та Наукового товариства імені Шевченка. Подібне розуміння щодо культурного акценту своєї “*будительської*” місії на Наддністрянщині мав і сам М. Грушевський, свідченням чого було його бажання на перших порах за можливості уникати занурення у складні та малознані хитросплетіння місцевого політичного життя (Кухар, 1994).

Зрештою, таке бажання молодого професора і його наставників з обох боків Збруча певною мірою було нездійсненним і погано узгоджувалося з тогочасними політичними реаліями. Мовиться про те, що політика “*нової ери*”, одним із ефектів якої було утворення кафедри української історії у Львівському університеті, на час приїзду М. Грушевського до Львова стрімко втрачала популярність і угодовському курсу О. Барвінського була протиставлена опозиційна позиція народовців на чолі з Ю. Романчуком. Зазнаючи все дошкульнішої критики за свою лояльність до політики урядових кіл і польських зверхників Галичини, О. Барвінський на початку 1890-х рр. приїздив до Києва і просив громадівців про підписи на підтримку свого угодовського курсу. Такий підпис він отримав і від М. Грушевського. Тож останній в уявленнях галичан був ідейним “*барвінщанином*”, як називали в Галичині прихильників лідера “*новокурсників*”. Про це, зокрема, писав І. Франко у листі до М. Драгоманова, оповідаючи про перші кроки М. Грушевського у Львові (Франко, 1986, с. 508). Зі

свого боку, київські наставники бачили в молодому вченому насамперед амбасадора загальноукраїнських інтересів, що як публічний інтелектуал мав запобігати поглибленню партикулярних настроїв у середовищі галичан.

Та й сам М. Грушевський, як спостережлива і рефлексивна людина, одразу по приїзді до Львова зрозумів марність своїх сподівань на тишу студентської аудиторії чи професорської робітні, позаяк професор єдиної на той час кафедри української історії самозрозуміло перетворювався на громадського активіста, що має своєю працею узасаднювати історичну й культурну суб'єктність українства. У той час стрімкою кристалізацією ідеології національних рухів недержавних народів на широкому просторі Центрально-Східної Європи це завдання мало виразне політичне навантаження. Зрештою, й тогочасні події не сприяли самовідмежуванню М. Грушевського від активного громадського життя. Мовиться про те, що в середині жовтня 1894 р. несподівано помер знаний літературознавець Омелян Огоновський, який був провідником українських інтересів у Львівському університеті. Відтоді на молодого професора лягає цей дедалі важчий, з огляду на стрімке загострення шовіністичних настроїв у середовищі польської професури, тягар захисту українства у його стінах.

Властиво боротьба за права української молоді у Львівському університеті й поступове опрацювання програми здобуття освітньої незалежності корінним населенням Східної Галичини від диктату польських урядових чинників всіх рівнів стали за часом першою громадською акцією М. Грушевського, яка отримала чималий медійний резонанс. Одностайно на стороні професора у цій боротьбі перебувала преса національно-демократичного табору, що її найбільш впливовим органом був часопис “Діло” (Тельвак, Курилишин, Тельвак, 2022). Цей пресодрук ретельно фіксував всі етапи протистояння історика з адміністрацією філософського факультету і завжди надавав йому свої сторінки для пояснень, супроводжуючи їх співчутливим коментарями, в яких нерідко солідаризувався з рацією вченого.

Так було, наприклад, у випадку чи не найбільш голосного непорозуміння між М. Грушевським і польськими професорами у липні 1901 р. Як відомо, тоді на засіданні ради філософського факультету М. Грушевському вкотре заборонили виступати українською мовою, як він це принципово робив від часу переїзду до Львова. І цього разу декан К. Твардовський перебив українського колегу, закликавши промовляти польською. Коли ж український учений продовжив виступ українською, декан попросив іншого українського колегу К. Студинського перекладати виступ М. Грушевського. Натомість останній почав виступати з приводу обговорюваного питання від власного імені. Тож позбавлений у такий спосіб голосу історик залишив залу засідань. Попри те, що це не була далеко ані перша, ані остання суперечка М. Грушевського з університетськими колегами на мовному ґрунті, українська та польська преса Львова надала їй розголосу. Перша цілком підтримала свого професора, вказавши на постійне порушення адміністрацією університету закріпленого в державному законі статусу його двомовності (утраквістичності) (Лист, 2002). Підтримала вимоги М. Грушевського і українська студіююча молодь, яка відреагувала на постійне порушення її культурних прав сецесією, що вперше відбулася в 1901 – 1902 рр. Тоді понад 500 українських студентів на знак протесту залишили університет і вирушили продовжувати студії до інших академічних осередків.

Відтоді український професор взявся за публіцистичне перо і в багатьох статтях переконливо обґрунтовував незаконний характер дій польської адміністрації головного закладу вищої освіти краю, яка через систему внутрішніх розпоряджень

звела нанівець багатонаціональний статус вишу, наданий йому після “Весни народів” (Сухий, 2016–2021). Як логічний вихід з цієї ситуації освітньої безправності східногалицьких українців М. Грушевський пропонував або розділити цей заклад на українську і польську частини, або створити для них самостійний університет у Львові. Більшість українських національно-демократичних сил цілком підтримали бачення М. Грушевським шляхів розв’язання проблеми української вищої школи (Качмар, Марискевич, 1995). Свідченням цього стало те, що саме йому довірили підготовку меморіалу в університетській справі, який його українська парламентська делегація презентувала у Відні (Грушевський, 2005).

Здавалося б, кожен національно мислячий політик мав би підписатися під таким планом розбудови української вищої освіти. Натомість, бачення М. Грушевського як цілком нереалістичне відкинули галицькі консерватори в особі О. Барвінського. Відзначимо, що він мав тривалу і складну історію взаємин з автором “Історії України-Руси”, які знайшли доволі докладне опрацювання в сучасній історіографії (Тельвак, 2017а). Галицький політик сперечався з колишнім приятелем в університетській справі, а згодом і з інших громадських справ, зі шпальт свого часопису “Руслан” (Барвінський, 1898), що протягом тривалого часу був трибуною постійного опонування громадським акціям львівського професора з клерикально-консервативних позицій.

У своїй відповіді на освітні ініціативи М. Грушевського О. Барвінський вперше озвучив тезу, якій судилося доволі тривале життя в українській публіцистиці консервативного, а згодом і націоналістичного спрямування. Мовиться про арогантський закид М. Грушевському в тому, що, будучи кабінетним істориком, він нібито невміло занурюється в політику, чим лише шкодить національній справі. Така апріорно ексклюзивна постава знецінювала будь-які громадсько-політичні кроки автора “Історії України-Руси” і була зручним інструментом їх профанації. Саме з цієї позиції у статті “В справі українсько-руського університету” О. Барвінський закинув опонентові нерозуміння галицьких політичних реалій. Ба більше, відповідальність за галопуючу колонізацію Львівського університету він, наперекір здоровому глузду, поклав саме на М. Грушевського: нібито його принциповість у відстоюванні освітньо-культурних прав української молоді спричинила націоналістичні вибрики польських професорів. О. Барвінський переконував читача “Руслана”: “Задля своїх особистих прикмет і автократичности [М. Грушевський] не вспів на університеті витворити условин для помноження руских катедр [...]” (Барвінський, 1906, с. 2). Що характерно для угодовців, під “радикалізмом” галицький політик розумів безкомпромісність М. Грушевського у відстоюванні українських національних інтересів у головній вищій школі коронного краю. Принагідно відзначимо, що сучасні дослідники проблеми вказують на безальтернативність проукраїнського курсу Грушевського-професора в умовах галопуючої колонізації Львівського університету на зламі XIX – XX ст. (Тельвак, 2017b; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2023).

Очікувано, що громадська акція М. Грушевського з відстоювання культурних прав українців у Львівському університеті зазнала безапеляційної критики польських інтелектуалів, які у появі української вищої школи виправдано вбачали поважну загрозу здобутому панівному становищу на східногалицьких теренах. При цьому особливо брутальними були випадки львівської преси, в якій відверто демонізувався образ українського професора. Втім, і університетські колеги автора “Історії України-Руси” не відзначалися інтелігентністю висловлювань.

Промовистим прикладом цього є стаття визначного польського лікаря, біолога і літературознавця Б. Дибовського у знаному своїми шовіністичними настроями львівському часописі “Słowo Polskie”. У дописі “З приводу статті проф. Грушевського” (Dybowski, 1906), підсумовуючи виступи українського вченого в університетській справі, польський професор відмовив їм у будь-якій слушності та піддав тотальній профанації всі його аргументи як академічного, так і гуманістичного плану. Самого колегу по університету Б. Дибовський відверто демонізує: “Цей потік ненависті, поширюваний в масах і серед провідників, не зменшився, а навпаки, постійно зростає і зростає, особливо відтоді, як проф. Михайло Грушевський прибув сюди, до Львова, і виступив на користь гайдамацької пропаганди”.

З чималою емоційністю польський професор атестував і своїх молодших колег українського походження. Змагання студентів за права рідної мови він змалював як “щось дике, бездумне, варварське”. У боротьбі молоді він знову побачив деструктивний вплив М. Грушевського: “Варварська боротьба в університеті і загалом увесь січовий рух розвивався і розквітав завдяки йому”.

Б. Дибовський у своєму тексті навіть не намагався проаналізувати чи бодай зрозуміти логіку обстоювання його колегою українських прав в університеті. Натомість він цілковито відкинув їх як щось не варте ані найменшої уваги. Банально профануючи українські вимоги, польський професор зверхньо підсумував: “Цілісне висвітлення факту русинської сецесії на університеті, а також висвітлення всіх інших фактів, вміщених у статті п. М. Грушевського є тенденційними і неправдивими”. На жаль, наприкінці статті Б. Дибовський вдався до особистих образ колеги-професора, давши йому прізвисько “гайдамацького заспівувача”. Принагідно відзначимо, що це прізвисько відтоді набуло популярності серед збентежених поступом українського руху польських інтелектуалів.

Ще більшої емоційності набуло обговорення іншої освітньої ініціативи М. Грушевського – формування національної мережі середніх навчальних закладів. У низці своїх статей львівський професор ретельно обґрунтував план закладання приватних українських гімназій (Грушевський, 2002b), що єдине могло завадити намірам польської верхівки краю пригальмувати культурне дозрівання місцевої громади, домінувала що кількісно домінувала. Ба більше, історик в практичний спосіб долучився до цієї важливої справи, адже його ім’я бачимо серед щедрих жертводавців кількох гімназій. Визнанням українською громадою внеску М. Грушевського в розробку моделі і практичну реалізацію українського середнього приватного шкільництва було обрання його в січні 1910 р. головою українського Крайового шкільного союзу, що мав завданням організувати систематичної і координованої праці над створенням української школи.

Як не дивно, але далеко не всі українські громадські діячі у Львові сприйняли логіку М. Грушевського. Мовиться про те, що на зламі XIX – XX ст. галицькі публічні інтелектуали вважали найбільш актуальним завданням побудову національного театру, на що польські очільники краю тривалий час блокували виділення бюджетного фінансування. Відтак українські політики запалили громаду ідеєю складання пожертв на цю, поза сумнівом, вагому, але далеко не першорядну справу. М. Грушевський же, не заперечуючи потрібності національного театру, вказував на необхідність пріоритетувати культурні потреби небагатого місцевого населення. З огляду на це він наголошував на незрівнянно актуальнішій потребі організації приватного середнього шкільництва і закликав акумульовані на театр гроші витратити на закладання приватних гімназій

(Грушевський, 2002а). Вчений доречно наголосив, що відвідувачів національного театру передусім має виховати українська школа і гімназія, а за тодішнього рівня аналіфбетизму відвідувати театр буде нікому (Тельвак, 2017с).

Ці аргументи М. Грушевського на шпальтах “Діла” піддали критиці заангажовані у “театральну” справу діячі. Приміром, авторитетний галицький педагог О. Борковський у дописі “В справі закладання приватних гімназій” заповзявся переконувати громадськість про нереальність запропонованого львівським професором проєкту (Борковський, 1905). Його позицію підтримали В. Шухевич, Є. Левицький, К. Левицький та інші заангажовані у побудову театру наддністрянці. Натомість в оборону освітянської ініціативи М. Грушевського в кількох статтях на сторінках “Артистичного вісника” та “ЛНВ” виступили І. Франко та І. Труш (Франко, 1905; Труш, 1905). Про громадську резонансність справи свідчить те, що обговорення на шпальтах української періодики завершилося у залі суду: тогочасний директор театру М. Губчак подав позов проти І. Франка за статті на “театральну” тему і програв судовий процес.

Ще більш радикально на ініціативу М. Грушевського з переспрямування “театральних” коштів на українську середню школу відреагував О. Барвінський. Попри очевидність національної корисності цієї важливої ініціативи, політик на сторінках “Руслана” вкотре відмовив у будь-якій рації опонентові. Він заповзявся доводити нереалістичність плану М. Грушевського та наполягав, що місцева громада настільки фінансово убога, що не буде в стані утримувати власні гімназії (Барвінський, 1905). Втім, більшість галичан таки пішла за М. Грушевським і протягом перших десятиліть ХХ ст. Східну Галичину охопила зростаюча мережа гімназій, що виховали показну генерацію свідомих національного обов’язку представників української інтелігенції. Саме вони створили державотворчий феномен Західноукраїнської народної республіки.

Цікаво, що культурно-громадську працю М. Грушевського на форумі НТШ у перші роки його головування схвально оцінили галицькі москвофіли, засудивши напади на професора з боку О. Барвінського та М. Павлика. Найвірогідніше це можна пояснити фактом того, що в М. Грушевському москвофіли бачили вихованця абсолютизованої ними російської освітньої системи (Проф. Грушевській, 1901, с. 3). Тож попри визнання деяких промахів у діяльності голови НТШ та його амбітності, вони об’єктивно вказували на перетворення вченим Товариства на ефективний інструмент спротиву культурній домінації поляків у Галичині. З цього приводу у редакційній замітці йшлося: “Проф. Грушевський нам ні брат, ні сват, він навіть різко відрізняється від нас за національними поглядами, але своєю серйозною історичною освітою, отриманою в російській школі, він є велетнем порівняно з пігмеями, що вийшли з польських шкіл і отримали дипломи на “вченість” за улесливість польським політикам” (Товариство ім. Шевченка, 1901, с. 3).

Висновки. У підсумку відзначимо, що вже початки культурно-громадської праці М. Грушевського зустріли інтенсивне й зацікавлене осмислення з боку його сучасників. Причиною цьому була насамперед отримана вченим соціальна і національна позиції професора першої в історії нашої культури університетської кафедри української історії, що змушувала його зануритися в обговорення всіх значущих для народу питань. Це показало М. Грушевського рефлексивним, талановитим й оригінальним мислителем, який має чітке розуміння національних пріоритетів і шляхів їх реалізації. Осмислення сучасниками його бачення цих питань небавом привело до появи й устійнення певних оцінних оптик національно-демократичного, консервативно-клерикального, москвофільськи-малоросійського, правомонархічного й іншого характеру. Попри

різноманітність, а нерідко й взаємовиключеність оцінок представників згаданих напрямів тогочасного суспільно-політичного життя, вони були солідарними у розумінні появи на українській політичній сцені принципового, самобутнього й рефлексивного публічного інтелектуала, якому судилася нелегка роль провідника свого знедоленого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Барвінський, О.** (1898). В справі катедри рускої історії. *Руслан*, 141, 1.
- Барвінський, О.** (1905). Справа приватних гімназій. *Руслан*, 84, 3.
- Барвінський, О.** (1906). В справі українсько-руського університету. *Руслан*, 278, 2.
- Борковський, О.** (1905). В справі закладання приватних гімназій. *Діло*, 20, 1.
- Грушевський, М.** (2002a). В справі руських шкіл і руського театру. *Грушевський М. С. Твори: У 50 т.* Львів: Світ. Т. 1, 262–269.
- Грушевський, М.** (2002b). Що ж далі? (В справі руських гімназій). *Грушевський М. С. Твори: У 50 т.* Львів: Світ. Т. 1, 258–261.
- Грушевський, М.** (2005). Меморіал Товариства до міністра освіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові. *Грушевський М. С. Твори: У 50 т.* Львів: Світ. Т. 3, 20–22.
- Качмар, В., Марискевич, Т.** (1995). М. Грушевський і змагання за український університет у Львові. *Михайло Грушевський і Західна Україна*. Львів, 25–27.
- Кухар, В.** (1994). Михайло Грушевський: спроба залишитися поза політикою. *Україна в минулому*, 5, 108–122.
- Лист** (2002). Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 сього місяця. *Грушевський М. С. Твори: У 50 т.* Львів: Світ. Т. 1, 217–219.
- Панькова, С. М.** (2018). *Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст.*: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ.
- Піріг, Р., Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Проф. Грушевській** (1901). Проф. Грушевській. *Галичанин*, 154, 3.
- Романцова, Н. І.** (2019). Михайло Грушевський в історичній науці (1890 – 1934 рр.). Проблема в українській історіографії. Маріуполь: МДУ.
- Сухий, О.** (2016 – 2021). Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвипуск, 18–33.
- Тельвак, В.** (2006). Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку XX століття. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 348–358.
- Тельвак, В.** (2008a). Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*, 6, 111–125.
- Тельвак, В.** (2008b). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич.
- Тельвак, В.** (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*, 3, 29–35.
- Тельвак, В.** (2011a). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*, 2–3 (273), 290–298.

Тельвак, В. (2011b). Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*, 5, 72–82.

Тельвак, В. (2012). Грушевськіана на сторінках “Українського історичного журналу” (1991 – 2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.

Тельвак, В. (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*, 6, 104–107.

Тельвак, В. (2015). Добрий історик, але поганий політик”: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64.

Тельвак, В. (2016). Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio F. Lublin*, Vol. LXXI, 65–88.

Тельвак, В. (2017a). Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця XIX – першої третини XX століття. *Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції*, CCLXX, 82–102.

Тельвак, В. (2017b). Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 28–35.

Тельвак, В. (2017c). Школа чи театр? Культурна політика на східногалицьких землях на початку XX століття в дискусіях української інтелігенції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 5, 23–28.

Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.

Тельвак, В., Курилишин, К., Тельвак, В. (2022). Михайло Грушевський та часопис “Діло”: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 28, 347–371.

Товариство ім. Шевченка (1901). Товариство ім. Шевченка. *Галичанин*, 223, 3.

Труш, І. (1905). Проект українського театру у Львові і публіка. *Артистичний Вісник*, 2–3, 14–15.

Франко, І. (1905). Львівський театр і народня честь. *Літературно-науковий вісник*, 29, 122–132.

Франко, І. (1986). *Зібрання творів: У 50-ти томах*. Т. 49, Київ.

Dybowski, V. (1906). Z powodu artykułu prof. Hruszewskiego. *Słowo Polskie*, 377, 3; 379, 3–4.

Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości, XXIV/2*, 89–104.

REFERENCES

Barvynskyi, O. (1898). V spravi katedry ruskoi istoriyi [In the case of the Department of Rus History]. *Ruslan – Ruslan*, 141, 1. [in Ukrainian].

Barvynskyi, O. (1905). Sprava pryvatnykh himnazii [The case of private gymnasiums]. *Ruslan – Ruslan*, 84, 3. [in Ukrainian].

Barvynskyi, O. (1906). V spravi ukrainsko-ruskoho universytetu [In the case of the Ukrainian-Russian University]. *Ruslan – Ruslan*, 278, 2. [in Ukrainian].

Borkovskiy, O. (1905). V spravi zakladannia pryvatnykh himnazii [In the case of establishing private gymnasiums]. *Dilo – Work*, 20, 1. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (2002a). V spravi ruskykh shkil i ruskoho teatru [In the case of Rus schools and Rus theater]. *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit – Hrushevskiy M. S. Works: In 50 volumes. Lviv: Svit*, 1, 262–269. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (2002b). Shcho zh dali? (V spravi ruskykh himnazii) [What's next? (In the case of Rus gymnasiums)]. *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit – Hrushevskiy M. S. Works: In 50 volumes. Lviv: Svit*, 1, 258–261. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (2005). Memorial Tovarystva do ministra prosvity v spravi utvorennia samostiinoho ukrainskoho universytetu u Lvovi [Memorial of the Society to the Minister of Education in the case of the establishment of an independent Ukrainian university in Lviv]. *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit – Hrushevskiy M. S. Works: In 50 volumes. Lviv: Svit*, 3, 20–22. [in Ukrainian].

Kachmar, V., Maryskevych, T. (1995). M. Hrushevskiy i zmahannia za ukrainskyi universytet u Lvovi [M. Hrushevskiy and the competition for the Ukrainian University in Lviv]. *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina – Mykhailo Hrushevskiy and Western Ukraine. Lviv*, 25–27. [in Ukrainian].

Kukhar, V. (1994). Mykhailo Hrushevskiy: sproba zalyshytysia poza politykoiu [Mykhailo Hrushevskiy: an attempt to stay out of politics]. *Ukraina v mynulomu – Ukraine in the past*, 5, 108–122. [in Ukrainian].

Lyst. (2002). Lyst prof. Hrushevskoho do dekana Tvardovskoho zaraz po intsydenti z dnia 11 soho misiatsia [Hrushevskiy to Dean Tvardovsky now regarding the incident from the 11th of this month]. *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit – Hrushevskiy M. S. Works: In 50 volumes. Lviv: Svit*, 1, 217–219. [in Ukrainian].

Pankova, S. M. (2018). *Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho yak dzherelo doslidzhennia suspilno-politychnoi dumky v Ukraini kintsia XIX – pochatku XX st.: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.06* [Journalism of Mykhailo Hrushevskiy as a source of research on social and political thought in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. : thesis ... candidate history sciences: 07.00.06]. Kyiv. [in Ukrainian].

Pyrih, R., Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the backdrop of the times]. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIUS. [in Ukrainian].

Prof. Hrushevskii (1901). Prof. Hrushevskii [Prof. Hrushevskiy]. *Halychanyin – Galician*, 154, 3. [in Ukrainian].

Romantsova, N. I. (2019). *Mykhailo Hrushevskiy v istorychnii nauksi (1890 – 1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii* [Mykhailo Hrushevskiy in historical science (1890 – 1934). A problem in Ukrainian historiography]. Mariupol: MDU. [in Ukrainian].

Sukhyi, O. (2016–2021). Mykhailo Hrushevskiy – profesor Lvivskoho universytetu [Mykhailo Hrushevskiy is a professor at Lviv University]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. Spetsvypusk – Bulletin of Lviv University. The series is historical. Special issue*, 18–33. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2006). Naukovo-populiarni pratsi Mykhaila Hrushevskoho v istoriografichnykh dyskusiiah pochatku XX stolittia [Popular scientific works of Mykhailo Hrushevskiy in historiographical discussions of the beginning of the 20th century]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local history collection*, X, 348–358. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2008a). Zhyttievyi i tvorchyi shliakh M. Hrushevskoho v yuvileinykh otsinkakh 1926 r. [The life and creative path of M. Hrushevskiy in the jubilee evaluations

of 1926]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 111–125. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The creative heritage of Mykhailo Hrushevskyi in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznnavstvo – Local history*, 3, 29–35. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2011a). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskian Ruslan Pyrig]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 290–298. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2011b). Doslidzhennia retseptsii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii ukrainskoi diaspory (40–80-ti roky) [Study of the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevskyi in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s–80s)]. *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rokiv – Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921*, (5), 72–82. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2012). Hrushevskiana na storinkakh “Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu” (1991 – 2010 rr.) [Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991 – 2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483–498. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2013). Monohrafichna hrushevskiana: sproba uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurdjieff’s historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104–107. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2015). Dobryi istoryk, ale pohanyi polityk”: retseptsiia tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho pislia 1914 roku [A good historian, but a bad politician”: the reception of Mykhailo Hrushevskyi’s creative heritage after 1914]. *Scriptorium nostrum – Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2016). Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Hrushevskoho v Halychyni v otsinkakh suchasnykiv [Social and political activities of Mykhailo Hrushevskyi in Galicia in the assessment of contemporaries]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio F, LXXI*, 65–88. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2017a). Mykhailo Hrushevskyi ta Oleksandr Barvynskyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevskyi and Oleksandr Barvynskyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th – the first third of the 20th century]. *Zapysky NTSh. Pratsi Istorychno-filosofskoi sekcii – Notes of the SSS. Proceedings of the Historical and Philosophical Section, CCLXX*, 82–102. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2017b). Mykhailo Hrushevskyi ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevskyi and the Polish-Ukrainian conflict at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Shhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 4, 28–35. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2017c). Shkola chy teatr? Kulturna polityka na shhidnohalytskykh zemliakh na pochatku XX stolittia v dyskusiiakh ukrainskoi intelihentsii [School or theater? Cultural policy in the Eastern Galician lands at the beginning of the 20th century in the discussions of the Ukrainian intelligentsia]. *Shhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 5, 23–28. [in Ukrainian].

Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotuky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, losses, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 4–16. [in Ukrainian].

Telvak, V., Kurylyshyn, K., & Telvak, V. (2022). Mykhailo Hrushevskyyi ta chasopys “Dilo”: spivpratsia, konflikty, retseptsiia (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskyyi and the magazine “Dilo”: cooperation, conflicts, reception (until 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and book heritage of Ukraine*, 28, 347–371. [in Ukrainian].

Tovarystvo ym. Shevchenka (1901). Tovarystvo ym. Shevchenka [Society named after Shevchenko]. *Halychany – Galician*, 223, 3. [in Ukrainian].

Trush, I. (1905). Proekt ukrainskoho teatru u Lvovi i publika [The project of the Ukrainian theater in Lviv and the public]. *Artystychnyi Visnyk – Artistic Herald*, 2–3, 14–15. [in Ukrainian].

Franko, I. (1905). Lvivskyyi teatr i narodnia chest [Lviv theater and national honor]. *Literaturno-naukovyj vistykyk – Literary and scientific herald*, 29, 122–132. [in Ukrainian].

Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh [Collection of works: In 50 volumes]*, (vol. 49). Kyiv. [in Ukrainian].

Dybowsky, B. (1906). Z powodu artykułu prof. Hruszewskiego [Due to the article by prof. Hruszewskiego]. *Słowo Polskie – Polish word*, 377, 3; 379, 3–4. [in Polish].

Telvak, V., Yanyshyn, B., & Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości – Echoes of the Past*, XXIV/2, 89–104. [in English].

Стаття надійшла до редакції 14 листопада 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.

УДК 930(477)(092) “18/19”:[37+001](091)“192”

DOI 10.69550/3041-1467.4.310368

Віталію ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: 0000-0002-2445-968X

Researcher ID: X-5320-2018

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Full Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В. (2024). Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: дискурс Мирона Кордуби. *Axis Europae*, 4, 39–49. doi: 10.69550/3041-1467.4.310368

Bibliographic Description of the Article: Telvak, V. (2024). Osvita i nauka yak chynnyky pisliavoiennoi vidbudovy: dyskurs Myrona Korduby [Education and science as factors of post-war reconstruction: the discourse of Myron Korduba]. *Axis Europae*, 4, 39–49. doi: 10.69550/3041-1467.4.310368 [in Ukraine].

**ОСВІТА І НАУКА ЯК ЧИННИКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ:
ДИСКУРС МИРОНА КОРДУБИ**

Анотація. Мета дослідження полягає відтворенні особливостей інтерпретації М. Кордубою освіти та науки як чинників повоєнного відновлення українського народу. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності й історизму. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми розуміння М. Кордубою освіти та науки як чинників післявоєнної відбудови. У **підсумку** відзначено, що в розумінні М. Кордуби освітній і науковий чинники були ключовими факторами для повоєнної відбудови західноукраїнських земель. При цьому пріоритетним у розумінні історика став розвиток рідномовного шкільництва – від початкового до університетського рівнів. Антиукраїнська політика Другої Речі Посполитої надала особливої гостроти обговоренню проблеми інституціалізації саме вищої школи для місцевого населення Східної Галичини. В цій дискусії М. Кордуба обстоював необхідність заснування польською державою українського університету у Львові, який би дав можливість надолужити втрачені в роки війни та Визвольних змагань кадри національної інтелігенції. Зволікання польських чиновників з практичною реалізацією ідеї вищої школи для найбільшої національної меншини привело до постанови українських університетських студій громадським коштом. Визначний історик був в авангарді цієї праці та попри ризики для власної безпеки викладав на

високошкільних курсах, а потім і в Українському темному університеті. Інтенсивну педагогічну працю М. Кордуба поєднував із науково-організаційною діяльністю в НТШ. Відроджуючи Товариство з повоєнної руїни, вчений вбачав в успішності його функціонування свідчення культурної дозрілості нашого народу. При цьому особливу увагу зосереджував на налагодженні соборницьких культурних зв'язків НТШ з наддніпрянськими науковими інституціями. Така різнопланова діяльність уможливила швидке відновлення української культури й її розквіт у міжвоєнне двадцятиліття.

Ключові слова: М. Кордуба, Перша світова війна, освіта, наука, післявоєнна відбудова.

EDUCATION AND SCIENCE AS FACTORS OF POST-WAR RECONSTRUCTION: THE DISCOURSE OF MYRON KORDUBA

Abstract. *The study aims to reproduce the features of M. Korduba's interpretation of education and science as factors in the post-war recovery of the Ukrainian people. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method based on the principles of objectivity and historicism. The scientific novelty of the article lies in the study of the little-known problem of M. Korduba's understanding of education and science as factors of post-war reconstruction. Conclusions.* In the end, it was noted that in the understanding of M. Korduba, educational and scientific factors were key factors for the post-war reconstruction of the western Ukrainian lands. At the same time, the development of mother-tongue schooling – from elementary to university levels – became a priority in the historian's understanding. The anti-Ukrainian policy of the Second Polish Republic gave particular urgency to the discussion of the problem of institutionalisation of higher education for the local population of Eastern Galicia. In this discussion, M. Korduba argued for the need for the Polish state to establish a Ukrainian university in Lviv, which would provide an opportunity to make up for the lost personnel of the national intelligentsia during the years of the war and the Liberation Struggle. The procrastination of Polish officials with the practical implementation of the idea of a higher school for the largest national minority led to the creation of Ukrainian university studies at public expense. The distinguished historian was at the forefront of this work and, despite the risks to his own safety, taught at university, and then at the Secret Ukrainian University. M. Korduba combined intensive pedagogical work with scientific and organisational activities at the National Academy of Sciences. Having revived the Society from the post-war ruin, the scientist saw its success as evidence of the cultural maturity of our people. At the same time, he paid special attention to the establishment of Sobornist cultural ties of the National Academy of Sciences with Dnipro scientific institutions. Such multifaceted activities enabled the rapid recovery of Ukrainian culture and its flourishing in the interwar twenty years.

Keywords: M. Korduba, the First World War, education, science, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. Попри сподівання української інтелігенції, Перша світова війна та пов'язаний з нею розпад європейських імперій, не приніс нашому народові омріяну самостійність. Більш підготовлені сусіди виявилися на крок попереду і при відродженні своїх державних інституцій укотре в нашій історії поділили українські землі між собою. Тож у міжвоєнне двадцятиліття один із найбільших на континенті

слов'янських народів увійшов розділеним кордонами, з надзвичайно виснаженим людським, культурним та економічним потенціалами. Ці трагічні обставини спонукали національну інтелігенцію до рефлексивного осмислення причин поразки Визвольних змагань та, особливо, визначення шляхів і пріоритетів повоєнної відбудови зруйнованих сфер життя. Прикметно, що як наддніпрянські, так і наддністрянські інтелектуали солідарно вказували на пріоритетність освітнього та наукового факторів у цьому процесі національного одужання. І якщо про особливості дискурсивних практик перших чимало йдеться в сучасній літературі, то візії представників зазбручанської інтелігенції надалі потребують всебічного осмислення. Привертаючи увагу колег до цієї проблеми, нижче з'ясуємо бачення визначним представником галицької інтелігенції Миром Кордубою впливовості чинників освіти та науки для відбудови українських земель після закінчення Першої світової війни.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Публіцистика М. Кордуби – одна з найбільш популярних у середовищі сучасних історіографів складових його інтелектуальної спадщини. Це зумовлено не лише її полісюжетністю, але й чималою влучністю спостережень галицького інтелектуала. Як одностайно вказують Т. Кульчицька (Кульчицька, 2007), Т. Батюк (Батюк, 2013; Батюк, 2016; Батюк, 2022), Ю. Поліщук (Поліщук, 2017) та В. Тельвак (Тельвак, Тельвак, 2018; Telvak, Pedych & Telvak, 2021; Тельвак, Качмар, Журавльов, 2023), у своїх громадських дописах визначний історик не тільки проникливо діагностував актуальний стан українського життя, але й висловлював оригінальні прогностичні спостереження, які нерідко набували історичної реальності. У зв'язку із цим пізнавальний інтерес викликає бачення М. Кордубою значущості чинників освіти і науки для відновлення усіх сфер українського життя після жахів Великої війни. Цей історіографічний інтерес помітно актуалізує сьогоденна дискусія у громадському й експертному середовищах стосовно шляхів і пріоритетів відбудови нашої держави.

Мета статті – відтворити особливості інтерпретації Миром Кордубою освіти та науки як чинників повоєнного відновлення українського народу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, повоєнний політичний уклад Європи прирік західноукраїнські землі на двадцятилітню польську окупацію. Чинники відродженої Речі Посполитої, обравши моноетнічну модель побудови держави, демонстративно нехтували культурним правами національних меншин, що набувало особливої бруталності у випадку українців. Так, здобуті за Австро-Угорщини поодинокі кафедри з україномовним викладанням у Львівському університеті були безпелаяційно закриті. Ба більше, дорога до найбільш авторитетної вищої школи культурного центру Східної Галичини виявилася зачинена для місцевого населення. Адже умовою доступу до львівської альма-матер нові господарі наших теренів цинічно зробили факт перебування у польському війську. Коли на знущальність цієї вимоги тогочасному ректору Львівського університету К. Махеку вказала українська делегація, то отримала відповідь у цілком арогантському стилі – “Аби ставити такі умови, треба виграти війну, а за поразку ви заслуговуєте покарання” (Мудрий, 1999, с. 88). Зрозуміло, що така поведінка польських чиновників не вщувала гармонії у польсько-українських відносинах.

Незважаючи на демонстративну й агресивну українофобію нової влади, галицькі лідери думок не опускали рук і влаштовували масові акції протестів з вимогами забезпечення найбільшій меншині Другої Речі Посполитої елементарних культурних прав. Активним учасником цих народних віч був М. Кордуба, який попри реальну

загрозу ув'язнення і безробіття не вважав можливим залишатися осторонь всенародної боротьби за національні права. Цілком зрозуміло, що як авторитетний просвітянин, на згаданих мітингах галицький історик у своїх виступах емоційно й аргументовано вимагав від нової влади забезпечення саме вільного розвитку української освіти в краю (Кордуба, 1920). Прикметно, що згадані проблеми потрапили і на сторінки щоденника вченого, що дійшов до нашого часу. Серед іншого, він зі сумом відзначив: “Видимо для Польщі нема грізнішої небезпеки як образоване української університетської молоді і цілу чуйність напружує, щоби її відсунути від всякої науки. І справді в тім напрямі польський уряд селянсько-робітничий вже давно перевисшив і еру графа Толстого в царській Росії і гакатистичні загії пруських юнкерів, тільки що ні одні, ні другі бодай не дерли собі горла величанням своєї великодушності і свободолюбивости” (Кордуба, 2021, с. 390).

Утім, польська спільнота виявилася нечутливою до справедливих вимог українців, а тому М. Кордуба разом з однопумцями розпочали інтенсивну медійну кампанію з метою привернути увагу європейської громадськості до розпачливого становища культурного розвитку галичан. Так, на сторінках “Громадської думки” визначний історик у статті під промовистою назвою “До всіх!” надзвичайно відверто змалював безвихідність ситуації зі станом української вищої освіти під польською займанщиною. Він відзначив, що від моменту польської окупації вищі школи краю виявилися недоступними для корінних мешканців Галичини. А отже, сотні представників української молоді, а саме абсольтентів та абсольтенток гімназій і реальних шкіл, вже кілька років нидіють без ніякої науки, без спромоги дальшого продовження освіти, бо “тенденційно заряджено все потрібне, щоби доступ до всіх культурних засобів, до джерел знання замкнути перед нею на сім колодок” ((00) [Кордуба М.], 1920, с. 1).

Ілюструючи цю тезу, М. Кордуба інформує небайдужих представників світової спільноти, що допуск до вищої школи зробили залежним від служби у польському війську. Певний час галицька молодь навчалася в університеті у Кам'янці, але після його окупації поляками всім галичанам було наказано повертатися до свого краю. Натомість для виїзду на закордонні студії польська влада не дає дозволу греко-католикам. Зрештою, чиновники молодій державі відмовили НТШ та Товариству ім. Петра Могили у проханні організувати вищі університетські курси, а при спробі такої організації львівською Ставропігією жорстко розганяли зібрання. Верхом цинізму, підкреслює історик, стала заборона на відвідування університетської бібліотеки не записаним на студії попри те, що від часу заснування бібліотека завжди була загальнодоступною. “Справжній чотирикутник духової, культурної смерти проведено кругом української молодіжи. Чи можна б видумати щось більше?”, – патетично підсумовує М. Кордуба. Трагічність ситуації, вказує він, підсилює той факт, що українцям війна здесяткувала їхній і так невеликий гурт людей з вищою освітою, тож два роки цілковитого застою в так життєво необхідному напрямі матимуть катастрофічні наслідки на наступні роки. На жаль, твердить історик, численні апеляції до чиновників всіх рівнів не дали жодних наслідків. З огляду на це автор допису звертається до всього цивілізованого людства: “Кличемо до всіх, що розуміють вагу культури – в ім'я ідеалів новітнього часу. Кличемо до цілого культурного світа, до всіх. Кличемо до тих, що мали змогу черпати з криниці знання, як і тих, котрим був замуrowаний шлях до неї. Не дайте нас на поталу, не допустіть до кромішньої тьми! Не дайте марніти, загинати і пропадати нашій молоді. Ми ж хочемо тільки волі світла на нашій прадідній землі” ((00) [Кордуба М.], 1920, с. 1).

Зрештою, і ці емоційні заклики не дали жодних позитивних результатів, адже польська влада відверто саботувала виконання взятого на себе перед Радою Амбасадорів зобов'язання забезпечити вільний культурний розвиток своїх меншин. У цій ситуації галицька інтелігенція вдалася до перевіреного способу – творення освітньої мережі громадськими засобами. Прикметно, що в авангарді цієї потрібної для національної екзистенції праці перебував і М. Кордуба. Так, коли Ставропігійський інститут попри владну заборону все ж розпочав університетські курси, одним із найбільш діяльних викладачів на них був власне визначний історик. Це спостереження доводить хоча б та обставина, що курси відкрилися інавгураційним викладом М. Кордуби на тему “Вступ до історії середніх віків”. На згаданих курсах вихованець школи М. Грушевського три години на тиждень викладав предмет “Погляд на реформацію” (Мудрий, 1999, с. 89). Щоденник історика свідчить, що курси не тишилися великою фреквенцією, причиною чого була агресивна антиукраїнська культурна політика польської держави, яка відлякувала від них молодь.

Значно масштабнішою була участь М. Кордуби у розбудові Українського таємного університету, записи на який почалися 15 вересня 192 р. Виклади в цьому закладі освіти були доволі популярними в середовищі української молоді, адже на студії записалися понад тисячу студентів (235 – на філософському відділенні, 608 – на правничому та 185 – на медичному) (Мудрий, 1999, с. 89). Хоча, як відомо, заняття відбувалися підпільно в різних приміщеннях під постійною загрозою поліцейських перевірок, професори університету дотримувалися високих академічних стандартів. З огляду на це дипломи УТУ, котрі ігнорувала польська влада, визнавалися у багатьох державах Центрально-Східної Європи.

Уже від початку функціонування УТУ М. Кордуба був обраний деканом філософського факультету, що засвідчило його лідерський статус у середовищі західноукраїнських освітян і вчених. Визначний історик також очолив кафедру світової історії. Адміністративна і викладацька праця М. Кордуби в УТУ супроводжувалася чималими загрозами для свободи та добробуту вченого, адже польська влада застосовувала до співробітників університету цілий спектр каральних заходів. Найбільш жорстоким було звільнення з державної роботи, що прирікало педагогів і їхні сім'ї на тотальне зубожіння. Незважаючи на це, М. Кордуба тривалий час ігнорував цю небезпеку і тільки після накладення на нього з 1 липня 1924 р. дисциплінарного стягнення і невмотивованого затримання платні в гімназії, він призупинив свою працю в УТУ, адже мав на утриманні чималу родину. Осмислюючи у щоденнику причини своєї резигнації з УТУ, історик вказав на ненормальність умов розвитку українського вищого шкільництва у Східній Галичині: “В Польщі вся наука і просвіта опинилася, таким чином, на індексі” (Кордуба, 2021, с. 462).

Принагідно відзначимо, що в УТУ визначний історик виступив як новатор дидактики вищої школи, адже розробив і викладав перший в нашій інтелектуальній культурі курс “Методологія історії” (Великопольська, 2005, с. 628–640). Лекції з цього предмету дійшли до нас, адже були видані циклоstileвим способом. Принагідно зазначимо, що дидактичної вартості підручник М. Кордуби не втратив і до сьогодні. Приміром, О. Купчинський, вказуючи на важливість створення вченим навчальної книги з теоретичної історії, підкреслив, що в ньому “уміщено чимало не лише теоретичних, але й практичних, методично-педагогічних сентенцій, проглядає глибоке систематичне мислення вченого” (Олег Антонович [Купчинський О.], 2013, с. 33).

В умовах освітнього терору Речі Посполитої стала зрозумілою неможливість нормального функціонування української приватної вищої школи. Водночас і польська влада під тиском негативної opinii з боку західних держав бажала поліпшити свою репутацію. А тому вона розпочала перемовини про умови відкриття українського університету та місце його локалізації. Українським інтелектуалам треба було виробити спільну позицію з цього питання, щоб донести освітнім чиновникам консолідоване бачення. За цю важливу справу взявся ще один вихованець львівської школи українознавців Степан Томашівський. Видаючи в Берліні “Літопис політики, письменства і мистецтва”, він запропонував чоловічим українським освітянам висловитися у згаданій справі на шпальтах пресодруку. З цією метою головний редактор уклав “Анкету в університетській справі”, що містила низку важливих питань стосовно майбутнього українського вищого шкільництва на західноукраїнських теренах. З-поміж іншого, питання анкети торкалися діагностики стану тогочасних українських вищих студій, питання навчання української молоді поза етнографічними землями, перспектив національної приватної вищої школи, проблеми розміщення майбутнього українського університету, з’ясування кадрового потенціалу зазбручанської інтелігенції тощо. Пояснюючи важливість своєї ініціативи, С. Томашівський наголошував: “Добродію! Пекуча справа утворення національного університету, з прилюдним характером, для західно-українських земель викликає потребу основного пізнання думки визначних заступників українського громадянства та скристалізування її шляхом прилюдної річевої дискусії. Редакція “Літопису” радо дасть місце кожному поважному голосови в сій справі і тому просить Вас, щоб були ласкаві написати відповіді на низше поставлені запити та з мотивами негайно прислати їх до поміщення, згідно використання” (Томашівський, 1924, с. 187).

Очікувано, що ініціатор справи звернувся і до свого приятеля М. Кордуби з пропозицією висловитися стосовно цих питань. Відповідаючи на початкові пункти анкети, вчений вказав на сумне становище української вищої освіти на зазбручанських теренах. Усвідомивши з власного досвіду співпраці з УТУ ліміти розвитку вищої приватної школи, історик відверто зауважив: “Сучасний стан українського високого шкільництва зовсім не може вдовольняти національно-культурні потреби українського народу. Приватні високі школи (університет і політехніка) у Львові є тепер тільки сурогатом того чим повинні бути” (Кордуба, 1924, с. 253).

Даючи відповіді на питання другої частини анкети, М. Кордуба торкнувся кількох актуальних проблем. Першочергово підкреслив безальтернативність постановня української вищої школи саме на етнічних українських теренах, адже навчальні установи в інших державах Центрально-Східної Європи (насамперед, у Чехословаччині) можуть розглядатися тільки як зумовлене форс-мажорними обставинами тимчасове явище. “Висилання всеї молоді за кордон, – вказує педагог, – виснажувало-б матеріальні засоби нашої зовсім незасібної суспільности, а супроти непризнавання закордонних патентів все одно не давало би абсолювентам спромоги, по повероті до краю, виконувати ті заводи, до яких приспособили-б їх за границею. Вже теперішній досвід показує, що майже вся українська молодь, остає тамже, шукаючи заробітку на чужині та пропадає для краю” (Кордуба, 1924, с. 253).

Продовжуючи обговорення питання про локалізацію української вищої школи, М. Кордуба наполягає на необхідності постановня українського університету саме в історичній столиці краю – Львові. Заперечуючи польським публіцистам, які обстоювали доцільність заснування вишу в Станіславові, Коломиї чи Луцьку, історик

навіть низку аргументів кадрового (більшість українських інтелектуалів проживають у Львові), інституційного (місто є культурним центром з багатьма бібліотеками та музеями) і логістичного (університетське місто має бути на перетині шляхів сполучення для зручності мандрівної молоді) характеру. Відтак історик підкреслює: “Польська суспільність і влада повинні вже собі раз усвідомити, що домагання Українців заснування університету саме у Львові і тільки у Львові не є примхою, ані національною амбіцією, лишень невмолимою культурною konieczністю” (Кордуба, 1924, с. 253).

Окремо М. Кордуба підняв питання про юридичний статус майбутнього університету і наголосив на потребі заснування власне державної, а не приватної української вищої школи. Державний характер, аргументовано твердив історик, становитиме вагому обставину не лише для вступників при виборі місця навчання, але й для чиновників, спонукаючи їх до поважнішого трактування українських культурних вимог. Натомість приватна вища школа, передбачав він, виснажить економічні ресурси здебільшого незаможних українців і не матиме необхідного авторитету в очах бенефіціарів.

Зрештою, наголосив М. Кордуба, заснування українського університету у Львові лежить в інтересах самої польської влади та суспільства, адже довело б щирість їхнього бажання перезавантажити позначені крайньою недовірою міжнаціональні взаємини. Це також послужило би важливим для зацікавлених зовнішніх спостерігачів сигналом про завершення тривалого періоду демонстративного нехтування українськими правами й інтересами. Не менш додатним вплив такого кроку був би і для самої української молоді, адже її радикальна частина переглянула б своє переконання про безальтернативність збройного опору польським надужиттям. З огляду на це М. Кордуба підсумовує: “У всякому разі молодіж, котра матиме свій власний верстат научної та фахової праці буде менше схильна до протидержавних виступів, чим молодіж гонена та переслідувана поліцією, загрожена кожної хвили на арештовання та знущання в поліційних арештах за се тільки, що хоче сотворити своє власне огнище науки” (Кордуба, 1924, с. 253).

Поряд із питаннями освіти, М. Кордуба як талановитий дослідник минулого чимало уваги відводив вагомості плекання науки для післявоєнного відновлення нації. На жаль, тогочасні обставини життя для вченого склалися так, що він не міг повноцінно займатися дослідницькою й організаційною працею, адже в умовах відсутності державної підтримки української культури мусив шукати стабільно оплачувану роботу на полі шкільництва. Цією дилемою він поділився зі щоденником: “Прийдеться оглянутися за яким місцем в приватних гімназіях, значить мандрувати на провінцію і попрощатися з початою науковою роботою в Товаристві ім. Шевченка” (Кордуба, 2021, с. 319).

Проте М. Кордуба не опустив руки й попри надмір службових обов’язків у львівській гімназії сестер Василянок й УТУ весь вільний час віддавав на відновлення зруйнованого війною Наукового товариства імені Шевченка, яке ще від кінця XIX ст. було для наддністрянців регіональною Академією наук (Telvak & Telvak, 2022). Хоча історик ще з передвоєнних часів був дійсним членом Товариства, він не посідав жодної посади у його структурі, адже тоді мешкав і працював у Чернівцях. Після переїзду до Львова і відновлення роботи НТШ в 1918 р., його обирають заступником голови Археографічної комісії Олександра Барвінського. А після смерті цього заслуженого діяча в грудні 1926 р., М. Кордубу одноставно було обрано головою

АК НТШ. Незважаючи на чималі фінансові проблеми, новий голова ініціював та значною мірою самотужки реалізував важливий для громадськості проєкт створення історично-географічного словника західноукраїнських земель. Крім того, за сприяння М. Кордуби АК НТШ в 1930 р. видала підготовлений Ярославом Гординським восьмий том “Пам’яток української мови та літератури”.

Поряд із розбудовою західноукраїнського наукового життя, М. Кордуба у міжвоєнний час виступив вправним модератором співпраці з наддніпрянськими колегами. З ініціативи М. Грушевського історик налагодив плідні інституційні контакти між НТШ та очолюваними його вчителем історичними структурами Всеукраїнської Академії наук. Завдяки цій співпраці галицькі вчені стали активними співробітниками київських академічних видань, які гідно оплачували виконану роботу, чим фінансово їх підтримували. Зі свого боку, наддніпрянська наука збагатилася низкою академічних проєктів, виконаних на зазбручанському матеріалі. Тим самим було зміцнено важливі соборницькі зв’язки між поділеними кордонами українськими інтелектуалами.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що в розумінні М. Кордуби освітній і науковий чинники були ключовими факторами для повоєнної відбудови західноукраїнських земель. При цьому пріоритетним у розумінні історика став розвиток рідномовного шкільництва – від початкового до університетського рівнів. Антиукраїнська політика Другої Речі Посполитої надала особливої гостроти обговоренню проблеми інституціалізації саме вищої школи для місцевого населення Східної Галичини. У цій дискусії М. Кордуба обстоював необхідність заснування польською державою українського університету у Львові, який дав би можливість надолужити втрачені в роки війни та Визвольних змагань кадри національної інтелігенції. Зволікання польських чиновників з практичною реалізацією ідеї вищої школи для найбільшої національної меншини призвело до постанови українських університетських студій громадським коштом. Визначний історик був в авангарді цієї праці та попри ризики для власної безпеки викладав на високошкільних курсах, а потім і в Українському таємному університеті. Інтенсивну педагогічну працю М. Кордуба поєднував із науково-організаційною діяльністю в НТШ. Відроджуючи Товариство з повоєнної руїни, вчений вбачав в успішності його функціонування свідчення культурної дозрілості нашого народу. При цьому особливу увагу приділяв налагодженню соборницьких культурних зв’язків НТШ з наддніпрянськими науковими інституціями. Така різнопланова діяльність уможливила швидке відновлення української культури і її розквіт у міжвоєнне двадцятиліття.

Насамкінець відзначимо, що за зрозумілої умовності історичних паралелей, запропонований М. Кордубою рецепт національного відновлення за незначних коректив вповні придатний для сьогоденної ситуації подолання наслідків російської агресії. Адже путінізм першочергово атакує саме українську культуру, намагаючись вразити основи національної ідентичності й тим самим здолати нашу опірність. Тож власне до питань освіти і науки сьогодні, як і століття тому, повинна бути прикута наша першочергова увага.

Фінансування. Стаття підготовлена у рамках проєкту фундаментального дослідження “Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України” (державний реєстраційний номер: 0124U000787).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Батюк, Т.** (2022). Мирон Кордуба – співробітник “Краківських вістей”. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 50, 4–10.
- Батюк, Т.** (2016). Мирон Кордуба та газета “Діло”: особливості співпраці. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 15, 5–10.
- Батюк, Т.** (2013). Співпраця Мирона Кордуби з газетою “Буковина”. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*, 20, 147–151.
- Великопольська, У.** (2005). Малознана праця Мирона Кордуби “Методологія історії”: спроба аналізу. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 39–40, 628–640.
- Кордуба, М.** (1924). Анкета в університетській справі. *Літопис політики, письменства і мистецтва*. Кн. II, 253–257.
- Кордуба, М.** (1920). Українське шкільництво у Львові. *Вперед*, 63, 2.
- Кордуба, М.** (2021). *Щоденник 1918 – 1925*. Львів: УКУ.
- (00)** [Кордуба М.] (1920). До всіх! *Громадська думка*, 97, 1.
- Кульчицька, Т.** (2007). Мирон Кордуба у польських історичних та суспільно-політичних періодичних виданнях (1895 – 1939). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*, 15, 112–136.
- Мудрий, В.** (1999). *Змагання за українські університети в Галичині*. Львів–Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка.
- Олег Антонович** [Купчинський О.]. (2013). Із плеяди видатних у національній науці: Мирон Кордуба. *Вісник НТШ*, 49, 25–36.
- Поліщук, Ю. А.** (2017). Історик та революція: Мирон Кордуба в добу визвольних змагань. *Міжнародна науково-практична конференція “Трансформації українського суспільства: до 100-річчя Української національної революції”*. Умань, 85–90.
- Тельвак, В. В., Тельвак, В. П.** (2018). Михайло Грушевський в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 42, 118–142.
- Тельвак, В., Владига, О., Журавльов, С.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 84–99
- Тельвак, В., Качмар, В., Журавльов, С.** / упоряд. (2023). *Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка.
- Томашівський, С.** (1924). Анкета в університетській справі. *Літопис політики, письменства і мистецтва*, I, 185–189.
- Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V.** (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261.
- Telvak, V., & Telvak, V.** (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. *Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia)*. *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432.

REFERENCES

- Batiuk, T.** (2022). Myron Korduba – spivrobitnyk “Krakivskykh vistei” [Myron Korduba – employee of “Krakow News”]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities*, 50, 4–10. [in Ukrainian].

Batuik, T. (2013). Spivpratsia Myrona Korduby z hazetoiu “Bukovyna” [Myron Korduba’s cooperation with the newspaper “Bucovina”]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia” – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”*, 20, 147–151. [in Ukrainian].

Batuik, T. (2016). Myron Korduba ta hazeta “Dilo”: osoblyvosti spivpratsi [Myron Korduba and the journal “Dilo”: particularity of cooperation]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities*, 15, 5–10. [in Ukrainian].

Velykopolska, U. (2005). Maloznana pratsia Myrona Korduby “Metodolohiia istorii”: sproba analizu [Myron Korduba’s little-known work “Methodology of History”: an attempt at analysis]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna – Bulletin of Lviv University. The historical series*, 39–40, 628–640. [in Ukrainian].

Korduba, M. (1920). Ukrainske shkilnytstvo u Lvovi [Ukrainian schooling in Lviv.]. *Vpered – Forward*, 63, 2. [in Ukrainian].

Korduba, M. (1924). Anketa v universytetskii spravi [Questionnaire in the university case]. *Litopys polityky, pysmenstva i mystetstva – Annals of politics, literature and art*, II, 253–257. [in Ukrainian].

Korduba, M. (2021). *Shchodennyk 1918 – 1925* [Diary 1918 – 1925]. Lviv: UKU [in Ukrainian].

(00) [Korduba, M.] (1920). Do vsikh! [To everyone!]. *Hromadska dumka – Public Opinion*, 97, 1. [in Ukrainian].

Kulchyt'ska, T. (2007). Myron Korduba u polskykh istorychnykh ta suspilno-politychnykh periodychnykh vydanniakh (1895 – 1939) [Myron Korduba in Polish historical and socio-political periodicals (1895 – 1939)]. *Zapysky Lvivskoi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka – Notes of the Lviv Scientific Library named after V. Stefanyka*, 15, 112–136. [in Ukrainian].

Mudryi, V. (1999). *Zmahannia za ukrainski universytety v Halychyni* [Competition for Ukrainian universities in Galicia]. Lviv–Niu-York: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].

Oleh Antonovych [Kupchynskyi, O.] (2013). Iz pleiady vydatnykh u natsionalnii nauks: Myron Korduba [From the galaxy of outstanding people in national science: Myron Korduba]. *Visnyk NTS – Bulletin of the SSS*, 49, 33. [in Ukrainian].

Polishchuk, Yu. A. (2017). Istoryk ta revoliutsiia: Myron Korduba v dobu vyzvolnykh zmahan [Historian and revolution: Myron Corduba in the era of liberation struggles.]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Transformatsii ukrainskoho suspilstva: do 100-richchia Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii” – International Scientific and Practical Conference “Transformations of Ukrainian Society: To the 100th Anniversary of the Ukrainian National Revolution”*, Uman, 85–90. [in Ukrainian].

Telvak, V. Kachmar, V. & Zhuravlov, S. /uporiad. (2023). *Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu* [Catalog of students of Mykhailo Hrushevskyyi of Lviv University]. Lviv [in Ukrainian].

Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A., & Vladyga, O. M. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad ta dynamika [Student audience of Mykhailo Hrushevsky faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 12/54, 86–101. [in Ukrainian].

Telvak, V. V., & Telvak, V. P. (2018). Mykhailo Hrushevskyyi v istoriohrafichnii spadshchyni Myrona Korduby [Mykhailo Hrushevskyyi in the historiographic heritage of Myron Korduba]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 42, 118–142. [in Ukrainian].

Tomashivskyyi, S. (1924). Anketa v universytetskii spravi [Questionnaire in the university case]. *Litopys polityky, pysmenstva i mystetstva – Annals of politics, literature and art*, 1, 185–189. [in Ukrainian].

Telvak, V., & Telvak, V. (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. [in English].

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevskyyi in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. [in English].

*Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2023 р.
Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.*

УДК 94(477.86):352.07“1960/1970”
DOI 10.69550/3041-1467.4.310364

Олег МАЛЯРЧУК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (oleg.malyarchuk@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-3019-9028
Researcher ID: АНА-8220-2022
Scopus ID: 58713150300

Богдан ГРИВНАК

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (gryvnaк2906@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4593-3862
Researcher ID: GCB-2039-2022

Михайло ПАЛАГНЮК

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (palahniuk@nung.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-2512-075X
Researcher ID: DKN-4469-2022

Oleh MALIARCHUK

PhD hab. (History), Full Professor, Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpats'ka Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (oleg.malyarchuk@gmail.com)

Bohdan HRYVNAK

Ph. D. (Philosophy), Associate Professor, Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpats'ka Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (gryvnaк2906@gmail.com)

Mykhailo PALAHNIUK

Ph. D. (Philosophy), Associate Professor, Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpats'ka Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (mykhailo.palahniuk@nung.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Малярчук, О., Гривнак, Б., Палагнюк, М. (2024). Самодіяльні громадські організації Івано-Франківської області Української РСР (1960 – 1970). *Axis Europae*, 4, 50–62. doi: 10.69550/3041-1467.4.310364

To cite this article: Maliarchuk, O., Hryvnaк, B., & Palahviuk, M. (2024). Samodiialni hromadski orhanizatsii Ivano-Frankivskoi oblasti Ukrainiskoi RSR (1960 – 1970) [Self-Activating Public Organizations in the Ivano-Frankivsk Region of the Ukrainian SSR (1960 – 1970)]. *Axis Europae*, 4, 50–62. doi: 10.69550/3041-1467.4.310364 [in Ukrainian].

САМОДІЯЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1960 – 1970)

Анотація. *Мета дослідження* – на основі архівних матеріалів і літератури охарактеризувати механізм створення та роботу самодіяльних громадських організацій радянської тоталітарної системи часів так званого “розвинутого соціалізму”, напрацьований досвід на прикладі Івано-Франківської області західного регіону Української РСР. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, об’єктивності, системності. При проведенні дослідження застосовувались загальнонаукові (аналіз і синтез, абстрагування) та конкретні-наукові методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі вивчення офіційних інформацій райвиконкомів, розпоряджень Івано-Франківського облвиконкому розкрито функціонування низової ланки радянських органів через роботу самодіяльних громадських організацій, які були невід’ємною складовою політичної системи та здійснювали “радянське будівництво” на місцях і формували “фасад демократії”. **Висновки.** Життя усіх громадян в СРСР перебувало під тотальним ідеологічним та правоохоронним контролем. Керівництво країни проявляло неабияку винахідливість у справі виховання громадян на радянських цінностях та залучення місцевого активу під керівництвом комуністичної партії, радянського уряду до сільської, селищної, міської, районної, обласної управлінської ланки. Право керувати на місцях надавалося тільки членам партії та перевіреним особам. Розгалужена мережа самодіяльних громадських організацій охоплювала активістів за місцем проживання, навчання, у кожному трудовому колективі та дублювала і контролювала як органи тогочасного низової управлінської ланки, так й повсякденне життя громадян. Ухилитися від нагляду і так званої “суспільно корисної праці” було практично нереально. Самодіяльні громадські товариства створювалися й функціонували за принципом “демократичного централізму”, тобто жорсткої підпорядкованості комуністичній партії і політиці в СРСР.

Ключові слова: радянська влада, самодіяльні громадські організації, сільські, селищні, міські Ради депутатів трудящих, Івано-Франківська область.

SELF-ACTIVATING PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE IVANO-FRANKIVSK REGION OF THE UKRAINIAN SSR (1960 – 1970)

Abstract. *The purpose of the study* is to characterize the mechanisms behind the creation and operation of independent public organizations within the Soviet totalitarian system during the era of “advanced socialism”. This analysis is based on archival materials and literature, drawing on the experiences observed in the Ivano-Frankivsk region of the Ukrainian SSR. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, and systematicity. In conducting the research, both general scientific methods (analysis and synthesis, abstraction) and specific scientific methods were used. **The scientific novelty** of this study lies in its examination of official information from district executive committees and orders from the Ivano-Frankivsk regional executive committee. Through this

analysis, the functioning of grassroots Soviet bodies is revealed via the activities of amateur public organizations. These organizations, integral to the political system, executed “Soviet construction” at the local level and formed the “facade of democracy”. **Conclusions.** The lives of all citizens in the USSR were under total ideological and law enforcement control. The country’s leadership demonstrated considerable ingenuity in instilling Soviet values in citizens and mobilizing local resources under the leadership of the Communist Party and the Soviet government at rural, township, city, district, and regional levels. The right to manage at the local level was granted exclusively to party members and verified individuals. An extensive network of amateur public organizations involved activists in their places of residence, study, and workplaces, duplicating and controlling both grassroots management bodies and the everyday lives of citizens. It was practically impossible to evade supervision and the so-called “community service”. Self-active public associations were created and operated according to the principle of “democratic centralism”, which meant strict subordination to the Communist Party and adherence to Soviet policies.

Key words: Soviet government, self-employed public organizations, village, settlement, city Councils of Workers’ Deputies, Ivano-Frankivsk region.

Постановка проблеми. Громадські товариства і об’єднання вважалися складовою частиною політичної системи Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Вони проголошувалися радянською владою добровільними самодіяльними громадськими організаціями, які утворювалися та діяли на основі законних інтересів і прав їхніх членів. Законодавчо вони мали право брати участь у формуванні виборчих комісій по виборах до Рад, висувати кандидатів в депутати Рад депутатів трудящих, вводити своїх представників до складу колегіальних органів державного управління і т. д. Самодіяльні громадські організації в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) створювалися і діяли під безпосереднім керівництвом комуністичної партії та радянського уряду. Усі попередні політичні партії, громадські організації та кооперативні спілки були заборонені. Поняття “самодіяльні” не відповідало реальному волевиявленню громадян. В умовах тотального державного контролю усіх сфер життя в СРСР це використовувалося як умовний термін та виступало ілюзією демократії. Членство в товариствах формально було добровільним, але нерідко мало примусовий характер.

Таблиця 1.

Перелік самодіяльних громадських організацій при Радах та їх виконкомах Коломийського району Івано-Франківської області станом на 1 квітня 1966 р.

№ п/п	Найменування організації	К-сть	Залучення до роботи громадян
1.	Добровільні народні дружини: у т. ч. громадські уповноважені по паспортному режиму	50 3	1265 61
2.	Товариські суди	74	392
3.	Ради по керівництву товарицькими судами	1	7
4.	Сільські громадські комітети	34	204
5.	Квартальні комітети	7	39
6.	Батьківські комітети при школах	73	619
7.	Жіночі ради	42	474

8.	Громадські ради при медичних закладах	3	24
9.	Санітарні пости	256	1033
10.	Санітарні дружини	30	690
11.	Громадські ради при клубах	69	430
12.	Громадські ради при бібліотеках	64	370
13.	Громадські ради при райміськвідділах	2	20
14.	Крамничні комісії	214	642
15.	Столові комісії	37	111
16.	Громадські комісії по контролю торгових організацій	10	60
17.	Добровільні пожежні дружини на промислових підприємствах і організаціях	39	599
18.	Юнацькі добровільні пожежні дружини при школах	23	394
19.	Комісії по боротьбі з тунеядцями	44	220
20.	Комісія громадського контролю за фінансово-господарською діяльністю	1	15
21.	Культурно-побутова комісії при сільських споживчих товариствах	8	40
22.	Комісія в справах неповнолітніх	1	9
23.	Громадські комісії сприяння по контролю за додержанням законодавства про культури, впровадження нових обрядів і народних свят	45	291
24.	Адміністративні комісії	1	7
25.	Спостережні комісії	1	9
26.	Товариства по охороні природи	1	59
27.	Ради громадських автоінспекторів	1	25
28.	Позаштатні автоінспектори	44	434
29.	Громадські ради на колгоспних ринках	2	14
30.	Позаштатні інспектори районних відділів	1	15
31.	Нештатні інструктори райвиконкому	1	15
	Всього:	1182	8560

Джерело: ДАІФО. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 82–85.

За приблизними підрахунками, на території 12 районів Івано-Франківської області та двох міст діяло приблизно 15 тис. первинних осередків громадських самодіяльних організацій, які охоплювали 120–130 тис. членів (10–15 % мешканців). Це більше трьох десятків радянських самодіяльних громадських організацій, які часто дублювали та контролювали як органи низової управлінської ланки, так і одна одну та повсякденне життя громадян. Вони охоплювали весь спектр життя тогочасного суспільства. До вказаних у таблиці необхідно додати й такі самодіяльні організації в галузі взаємодопомоги та соціальної допомоги, як “Ради соціального забезпечення при колгоспах”, “Райради соціального забезпечення колгоспників” у межах 20–30 у кожному районів з чисельністю 200–300 членів, “Відомчі суди” та ін.

Крім вказаних добровільних товариств, що діяли в УРСР, були: професійні спілки, кооперативи, організації молоді, жінок, союзи, товариства (наукові,

інженерно-технічні, оборонні, спортивні, культурно-просвітні), творчі об'єднання в галузі мистецтва і літератури. До радянської політичної системи не були включені релігійні об'єднання громадян.

Мета дослідження – на основі архівних матеріалів і літератури охарактеризувати механізм створення та роботу самодіяльних громадських організацій радянської тоталітарної системи часів так званого “розвинутого соціалізму”, напрацьований досвід на прикладі Івано-Франківської області західного регіону Української РСР.

Огляд історіографії. У статтях “Витоки народного Руху України – Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство “Рух” (Maliarchuk & Kogut, 2020), “Співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування та державної влади у 1988 – 2021 рр. (на прикладі західного регіону України)” (Maliarchuk & Kogut, 2021) висвітлено наслідки уніфікації суспільного життя за радянським зразком у західному регіоні УРСР, де вони були слабшими, ніж в інших областях республіки. Ментальність західних українців відрізнялася загостреним почуттям національної самосвідомості.

У статті “Російсько-радянська кадрова експансія на західних землях України (1944 – 1964)” (Малярчук, 2022) виокремлено особливості здійснення кадрової політики, ідеологічне забезпечення, структурну перебудову господарського механізму, його ефективність, соціально-побутові умови життя населення західного регіону УРСР. 2023 р. до наукового обігу введено друге, перероблене і доповнене видання монографії О. Малярчука “Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991)” (Малярчук, 2023). У праці проаналізовано мережу народних університетів, бібліотек, клубів, театрів, самодіяльних громадських організацій, які ідеологічно впливали на населення західних областей УРСР і нав'язували радянський спосіб життя та світогляд.

Виклад основного матеріалу. У стилі командно-адміністративної системи на першому місці був тотальний контроль за життям своїх громадян. На допомогу правоохоронним органам були спрямовані зусилля добровільних народних дружин (ДНД). Їх використовували передовсім для профілактичної та попереджувальної роботи, а також для охорони громадського порядку, державної, громадської та особистої власності громадян. Робота дружин проводилася “на громадських засадах” під керівництвом партійних органів, міських, селищних, сільських Рад і штабів у селах, які підпорядковувалися районному штабу ДНД. Для організації роботи і підняття рівня ДНД працівники райвідділу міліції проводили загальні збори дружинників, обрання командирів, інструктажі, заняття. В усіх населених пунктах дружинники здійснювали рейди, обхід, патрулювання, перевірки сторожової охорони. Як профілактичну і попереджувальну роботу дружинники проводили серед населення бесіди, розміщували замітки в сатиричних газетах колгоспів та організацій.

Довідка “Про роботу добровільних народних дружин і позаштатних уповноважених міліції Коломийського району за 11 місяців 1966 року” інформує, що “у районі було створено і працювало 64 добровільні народні дружини, які нараховували у своїх рядах 1287 членів. Із них членів КППС (Комуністична партія радянського союзу) – 452, членів ВЛКСМ (Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді) – 182, жінок – 73. Протягом року дружинники при здійсненні охорони громадського порядку та боротьбі з правопорушниками провели таку роботу: попереджено правопорушень – 3, затримано злочинців – 4, припинено хуліганство – 33, виявлено злочинів – 8, затримано за хуліганство – 16 осіб, затримано за порушення громадського порядку

– 27 осіб, затримано за крадіжку колгоспного майна – 34 особи, попереджено крадіжки колгоспного майна – 21, виявлено вогнища самогоноваріння – 16, затримано за інші порушення – 22 особи” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 95–96).

Коломийським райвідділом міліції було підібрано 26 нештатних дільничних уповноважених для боротьби зі злочинністю та право порушеннями. Так, протягом 1966 р. ними від вернено 18 злочинів, розкрито 2 злочини, затримано 2 злочинців, притягнуто 20 осіб за дрібне хуліганство, 7 за порушення громадського порядку й т. д. Крім того, вони проводили серед населення бесіди, брали участь в розгляді скарг громадян, перевірки паспортного режиму, оформленні документів і т. д. (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 97–98).

На другому місці в своєрідній ієрархії цінностей тоталітарної системи розташовувалися товариські й відомчі суди. Станом на 1 січня 1966 р. в Івано-Франківській області діяло 1074 товариські й 582 відомчі суди. Товариські суди у розрізі районів: Богородчанський – 71, Галицький – 88, Городенківський – 82, Долинський – 91, Калуський – 106, Коломийський – 73, Косівський – 74, Надвірнянський – 74, Рогатинський – 54, Рожнятівський – 44, Снятинський – 55, Тлумацький – 58, м. Івано-Франківськ – 135, м. Коломия – 69. Відомчі: Богородчанський – 61, Галицький – 50, Городенківський – 48, Долинський – 55, Калуський – 49, Коломийський – 61, Косівський – 49, Надвірнянський – 38, Рогатинський – 42, Рожнятівський – 33, Снятинський – 29, Тлумацький – 51, м. Івано-Франківськ – 9, м. Коломия – 7. Всього – 1656 (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 53).

Із довідки “Про роботу товариських судів Коломийського району за 11 місяців 1966 року” можна почерпнути інформацію, що “протягом року на території району працювало 75 товариських судів, з них на підприємствах – 3, радгоспах – 1, установах – 4, колгоспах – 4, сільрадах – 63. За 11 місяців народними судьями разом з прокурорами і адвокатами проведено перевірку роботи всіх товариських судів та надано практичну допомогу на місцях. При проведенні перевірок були виявлені недоліки в роботі, приймалися заходи щодо їх ліквідації. Чотири товариські суди були заслухані на засіданнях райвиконкому. Прийняті рішення направлялись у сільські Ради для покращення їх роботи на місцях. Після проведених заходів робота відповідних товариських судів значно покращилася. Протягом року проводилося три районні та два кушові одноденні семінари голів товариських судів і їх заступників. У товариські суди за 11 місяців поступило 419 справ, із них розглянуто 405. Справи поступали: від прокуратури і міліції – 74, нарсуду – 53, сільвиконкомів – 24, колгоспів і організацій – 68, приватних громадян – 178, по ініціативі товариських судів – 22. По категоріях правопорушень справи розподілялися наступним порядком: цивільні спори – 68, дрібні крадіжки – 42, дрібне хуліганство – 44, нанесення побоїв – 66, нанесення образи – 163, самогоноваріння – 36. Товариські суди приймали до свого переведення і розглядали лише справи передбачені статтею 5 Положення про товариські суди Української РСР. Більшість справ товариські суди розглянули в 15-денний строк, а саме 369 справ. З порушенням строків розглянуто 36 справ. Причини порушення строків розгляду різні: неявка сторін на засідання, відкладення справ для вияснення обставин, виклики свідків, а то і просто без причин. Найбільше недоліків в роботі товариських судів було розгляд справ про лісо порушення. Деякі товариські суди звільняли лісо порушників від сплати збитків частково, або повністю. На загал накладали штрафи замість стягувати збитки. По розглянутих справах було прийнято такі заходи громадського впливу: оштрафовано – 181 особу, оголошено громадську догану – 120 осіб, попереджено – 35 осіб, закінчено

справу за примиренням сторін – 37 справ. В деяких випадках правопорушникам виносилася “сувора догана” замість “громадської догани”. Рішення товариських судів виконувалися в більшості випадків добровільно. Протягом 1966 р. народним судом було видано 188 виконавчих листів на стягнення штрафів і відшкодування збитків. Судвиконавцями виконано 88 виконавчих листів. Сума штрафів склала 538 крб. Сума відшкодувань за збитки 353 крб. 26 коп.” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 101–104).

Проведений аналіз роботи товариських судів свідчив, що вони виносили правильні рішення, випадків перегляду рішень товариських судів майже не було. Голови товариських судів мали тісний зв'язок із судами і прокуратурою, часто зверталися до них за консультаціями, що сприяло вирішенню справ. Із головами та секретарями товариських судів проводилися семінари, їм надавалася систематична допомога в роботі. До складу товариських судів обиралися представники з числа авторитетних колгоспників, робітників і службовців, які мали моральне право засуджувати інших. Усі голови товариських судів були слухачами університету правових знань. Виконкоми райрад роздруковували і розсилали товариським судам порядок ведення засідання та форми протоколів.

Рішенням Івано-Франківського облвиконкому № 821 від 30 грудня 1963 р. із доповненням, внесеним рішенням № 21 від 10 січня 1966 р. затверджено “Положення про вуличні і квартальні комітети в містах, селищах міського типу і сільські громадські комітети області”. У “Загальних положеннях” пункт 1 вказано, що “вуличні і квартальні комітети та сільські громадські комітети були громадськими самодіяльними організаціями населення. Вони мають своїм завданням надавати повсякденну допомогу місцевим Радам депутатів трудящих, їх виконкомам у виконанні директив Комуністичної партії і Радянського уряду, додержанні радянських законів, у проведенні заходів господарського та культурного будівництва. Вуличні і квартальні та сільські громадські комітети сприяють місцевим Радам і їх виконкомам в широкому розвитку ініціативи і самодіяльності населення у справі благоустрою міст, селищ міського типу і сіл, культури утримання вулиць, дворів, скверів, збереження житлового фонду, додержання чистоти і порядку в будинках, дворах та місцях загального користування, у здійсненні санітарних та протипожежних заходів, підтриманні громадського порядку, в проведенні масово-політичної роботи серед населення.

2. Вуличні і квартальні комітети організуються в містах, селищах міського типу, а сільські громадські комітети – в селах, які не являються адміністративними центрами сільських Рад, за рішенням виконкомів міських, селищних і сільських Рад депутатів трудящих. Територія діяльності комітетів визначається виконкомом відповідної Ради депутатів трудящих.

3. Вибори вуличних, квартальних і сільських громадських комітетів проводяться відкритим голосуванням на зборах громадян, що проживають в межах території, яку об'єднує відповідний комітет, в складі 5–11 чоловік, строком на 2 роки. Загальні збори громадян вулиці, кварталу або села скликаються і проводяться виконкомом міської, селищної та сільської Рад депутатів трудящих і вважаються правомочними при наявності на зборах не менше половини числа громадян, що проживають в межах території, яку об'єднує відповідний комітет” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 1).

Станом на 1 січня 1966 р. в Івано-Франківській області діяло 354 сільські комітети в розрізі районів: Богородчанський – 24, Галицький – 39, Городенківський – 33, Долинський – 23, Калуський – 26, Коломийський – 31, Косівський – 42, Надвірнянський

– 21, Рогатинський – 46, Рожнятівський – 18, Снятинський – 21, Тлумацький – 30. Вуличні комітети – 152: Богородчанський – 3, Галицький – 12, Городенківський – 6, Долинський – 16, Калуський – 9, Коломийський – 5, Косівський – 3, Надвірнянський – 12, Рогатинський – 10, Рожнятівський – 17, Снятинський – 14, Тлумацький – 5, м. Івано-Франківськ – 16, м. Коломия – 24 (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 4).

До складу вуличних, квартальних і сільських громадських комітетів обиралися найбільш ініціативні громадяни – робітники, інженерно-технічні працівники, колгоспники, службовці, представники інтелігенції, домашні господарки, пенсіонери, що користувалися повагою серед населення і проживали в межах території, яку об'єднував такий комітет.

Вуличні, квартальні і сільські громадські комітети застосовували в своїй діяльності різноманітні форми і методи роботи. Однією із важливих було проведення загальних зборів громадян з різних питань, зв'язаних з виконанням завдань, які стояли перед ними. На зборах доводили до відома громадян найважливіші постанови партії і уряду, окремі рішення місцевих Рад і їх виконавчих комітетів, роз'яснювали радянське законодавство, плани благоустрою, організували доповіді, лекції, бесіди на теми, які цікавили населення. Між вуличними, квартальними і сільськими громадськими комітетами організувалися соціалістичні змагання із виконання завдань, які стояли перед ними. Взаємна перевірка виконання взятих соціалістичних зобов'язань проводилася не менше одного разу на півріччя. Населення залучалося на масові недільники, які організувалися для проведення робіт з благоустрою, а в разі необхідності на ліквідацію наслідків стихійного лиха. Всю роботу вуличні, квартальні і сільські громадські комітети проводили за планом, який складався на кожний квартал на основі завдань, що стояли перед комітетом, поставлених виконкомом відповідної Ради депутатів трудящих. План роботи затверджувався на засіданні комітету.

Для кращої організації роботи та залучення активу з населення вулиці комітети утворювали громадські комісії з числа громадян, що проживали на території вулиці, кварталу, села (з благоустрою, санітарії, культурно-освітньої роботи, роботи серед дітей та інші). Роботу громадських комісій організував і спрямовував вуличний, квартальний і сільський громадський комітет, а очолював кожну комісію член комітету. В своїй повсякденній роботі вуличні, квартальні і сільські громадські комітети підтримували тісні зв'язки з постійними комісіями й депутатами місцевих Рад депутатів трудящих, громадськими будинковими комітетами та іншими самодіяльними організаціями громадян. Вони проводили значну роботу з наведення санітарного стану в селах, селищах, містах. Кожної весни очищалися придорожні канали, ремонтувалися паркани, підсобні приміщення, житлові будинки. Комітети розробляли дієві заходи з благоустрою населених пунктів, облаштування парків, впорядкування кладовищ. Ці самодіяльні організації виступали надійною опорою Рад депутатів трудящих з організації закупки сільськогосподарських продуктів у населення. Громадяни сіл часто перевиконували зобов'язання з продажу державі м'яса, молока, яєць. Комітети дбали, щоб на місці вирішувалися всі скарги і заяви громадян. Члени комітету кожної неділі організували прийом громадян з особистих питань. Передовий досвід роботи кращих комітетів пропагувався у пресі, на семінарах голів комітетів та голів і секретарів сільських та селищних Рад депутатів трудящих, а також у Книзі обліку передового досвіду в роботі місцевих Рад депутатів трудящих.

У кожному районі Івано-Франківської області були приклади відмінної роботи сільських громадських, вуличних і квартальних комітетів. Виконком обласної Ради

депутатів трудящих організував соціалістичне змагання комітетів. Його підсумки підводили райвиконкоми і райкоми профспілки працівників державних установ за кожне півріччя. Кожному району виділялися грошові премії 100 крб., для преміювання сільських громадських, вуличних і квартальних комітетів за успішне виконання завдань.

У числі першочергових самодіяльних організацій перебували “Батьківські комітети при школах”, покликані сприяти насадженню цінностей радянської педагогічної системи. Так, при школах Коломийського району у вересні 1966 р. працювало 76 батьківських комітетів, які нараховували 692 члени. Вони проводили свою роботу згідно зі складеними планами, у яких намічали і розв’язували такі загальні питання: навчально-виховна робота; всеобуч, підвіз учнів, харчування; звільнення від оплати за навчання в школах-інтернатах; естетичне виховання; атеїстичне виховання; військово-патріотичне виховання; створення у школах кабінетів технічних засобів і їх обладнання; спортивна робота. Батьківські комітети часто брали активну участь у будівництві, добудові та ремонті шкіл. Крім того, розглядали побутові питання: поліпшення відвідування учнями школи, допомога дітям-сиротам, підготовка до святкування “дат у календарі”, впорядкування шкільних ділянок, чергування батьків у шкільній їдальні та на різноманітних заходах.

У довідці “Про участь громадськості в роботі установ культури Коломийського району станом на 25 листопада 1966 р.” вказано, що працювала одна районна, дві селищні, 62 сільські бібліотеки. З метою залучення до їх роботи громадськості при кожній обирали бібліотечну раду. Всього в районі їх було 63, в яких нараховувалося 443 особи. Вони надавали значну допомогу в пропаганді книги, проведенні масово-політичної роботи, вели велику виховну роботу серед населення щодо насадження радянських суспільних цінностей та комуністичної ідеології.

Бібліотечні ради систематично проводили засідання, на які виносилися питання:

1. Робота бібліотеки з пропаганди матеріалів ХХІІІ з’їзду КПРС – провести читачку конференцію, зробити огляд літератури, книжкову виставку, випустити плакати та інше.
2. Про роботу бібліотеки в літній період – організувати пересувки, оформити агітпункт, наглядну агітацію, кімнату передового досвіду у сільськогосподарському виробництві та інше.
3. Доведення книги до кожного дорослого мешканця села. Планові завдання вимагали читача з кожної сільської сім’ї. Крім того, ставилося питання про роботу книгонош, очищення каталогів від застарілої літератури, стан перереєстрації читачів та ліквідація заборгованості. Сільські бібліотеки нараховували в межах тисячі читачів та робили більше 10 тисяч книговидач на рік.

При районній бібліотеці з метою підвищення рівня методичного керівництва в роботі була створена методична рада. До її складу входили 12 осіб: інспектор райвідділу культури по бібліотеках, завідувачі районною та селищною бібліотек, методисти райбібліотеки та позаштатні методисти, завідувачі кращих опорних бібліотек. Протягом року було проведено 4 окремі засідання методради, а з другої половини року почали проводити спільні засідання методради райбібліотеки з радою райвідділу культури.

Методичною радою були взяті під контроль окремі бібліотеки, що мали бути школою передового досвіду для своїх підшефних бібліотек. Було зроблено фронтальне обстеження бібліотек сіл Торговиця, Перерів, Лісний Хлібичин, Виноград, Малий Ключів. Наслідки перевірки були обговорені на методраді, на яку були запрошені зав. відділу культури і зав. відділу агітації та пропаганди. Методрада виявила низку недоліків у роботі опорних бібліотек та прийняла рішення, в якому вказувалося на конкретні

заходи в кожній бібліотеці щодо виправлення упущень. Найкращим бібліотекам присвоювалося почесне звання “Бібліотека відмінної роботи” та організувалося змагання за його отримання.

При 68 клубах району були створені клубні ради, які об’єднували 536 ентузіастів культосвітньої роботи серед яких – колгоспна молодь, зоотехніки, ланкові, працівники сільських рад, вчителі. Від початку року всіма радами клубів було проведено 402 засідання. На своїх засіданнях вони розглядали питання, як упорядкувати навколосвітню територію, роботу під час весняно-польових робіт, наочну агітацію на території села, роботу червоних кутків на фермах та інше. Основними питаннями вважалися заходи клубів з організації гуртків художньої самодіяльності, участь у проведенні місцевих, куцових та районних фестивалів самодіяльного мистецтва, робота агітбригад під час польових робіт, обладнання агітпунктів на токах, стінна преса. Завдяки наполегливості членів клубної ради та активу, які творчо підходили до виконання обов’язків, такі установи отримували звання “Клуб відмінної роботи”. При районному Будинку культури була створена методична рада, до складу якої входили 13 керівних осіб та представники від кращих закладів. У сферу діяльності методичної ради входили питання роботи театру народної творчості, перегляду та рецензування клубних вистав, концертних програм, методичної допомоги клубним закладам по жанрах гуртків художньої самодіяльності, впровадження в життя нових обрядів та звичаїв (урочисте реєстрування шлюбу, свято молоді, проводи до лав радянської армії, проведення молодіжних вечорів, вшанування кращих колгоспників, ветеранів війни) (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 105–112).

Для здійснення щоденного контролю за роботою торгових підприємств та надання допомоги в роботі правління споживчих товариств і райспоживспілки були створені контрольно-ревізійні, крамничні та столові комісії. З інформації Коломийської райспоживспілки за 10 місяців 1966 р. можна довідатися, що було “обрано 10 контрольно-ревізійних комісій з кількістю членів – 60 осіб, 193 крамничні комісії – 579 осіб, 32 столових комісій – 96 осіб, а також 6 комісій кооперативного контролю при виробничих підприємствах – 18 осіб. Контрольно-ревізійні комісії вели систематичний контроль за роботою працівників прилавку з дотримання правил радянської торгівлі, збереженню товарно-матеріальних цінностей та ціноутворення. Контрольно-ревізійні комісії споживчих товариств підтримували тісний зв’язок з крамничними і столовими комісіями та громадськістю, що сприяло покращенню їхньої роботи. Внаслідок такої роботи громадсько-масового контролю в системі зменшилися розтрата, недостачі товарно-матеріальних цінностей та порушення правил радянської торгівлі” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 115–116).

Загальний (“паралельний”) контроль за всіма, як самодіяльними організаціями, так і органами радянської влади у межах адміністративного району здійснювали нештатні оргінструкторські відділи райвиконкомів. Вони допомагали райвиконкомам в організації роботи сільських та селищних Рад депутатів трудящих, громадським самодіяльним організаціям, практично дублюючи їх роботу. Ця практика радянської адміністративної системи була доволі поширеною в усіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного, освітньо-культурного життя в СРСР. За кожним нештатним інструктором закріплювалися 2–3 сільські Ради, де вони проводили відповідну роботу, свого роду “гласний” (узаконений) додатковий нагляд. Свою роботу вони проводили згідно із кварталними планами, які затверджувалися секретарем райвиконкому.

Члени оргінструкторського відділу проводили комплексні перевірки сільських та селищних Рад депутатів трудящих, правлінь колгоспів з розгляду і вирішення питань, що піднімалися у листах, заявах, скаргах громадян, надавали допомогу у веденні діловодства, складанні звітів, проведенні виборів та організації роботи сільських громадських комітетів. Вони допомагали виконкомам у підготовці питань на сесії, засідання виконкомів, брали участь у їх проведенні. Нештатні інструктори залучалися до проведення семінарів на місцях з депутатами, постійними комісіями, громадськими організаціями, допомагали їм у роботі. Нештатний оргінструкторський відділ райвиконкому систематично слідкував за періодичністю проведення сесій, засідань виконкомів сільських та селищних Рад депутатів трудящих, за правильністю оформлення протоколів і законністю рішень.

“У тогочасних партійних документах була акцентована увага на необхідності створення у кожному трудовому колективі, а також за місцем проживання громадян негативного ставлення до тих, хто ухиляється від суспільно-корисної праці. З цією метою мали широко використовуватися збори трудящих, товариські суди, добровільні народні дружини, сільські сходи, постійні комісії з соціалістичної законності. Формами громадського впливу вважалися будинкоуправління, житлово-експлуатаційні контори, вуличні, квартальні і домові комітети на ін. Влада розгортала широку пропаганду і роз’яснювала заходи, спрямовані на боротьбу з дармоїдством, пиятикою, жебрацтвом та іншими правопорушеннями, які скоювали особи, що не брали участі в суспільно-корисній праці. На сторінках преси і в засобах масової інформації висвітлювалися питання трудового виховання громадян і заходи боротьби з різного роду “проявами паразитизму” (Малярчук, 2023, с. 355–356).

У другій половині 1960-х рр. життя західних областей УРСР характеризувалося розширенням і вдосконаленням соціально-культурної інфраструктури, розбудовою мережі культосвітніх закладів, що давало можливість охопити ідеологічним впливом ширші верстви населення. Члени відділень Товариства для поширення політичних і наукових знань щомісяця звітували про кількість прочитаних лекцій за матеріалами чергового пленуму, з’їду, виступу генерального секретаря партії: на атеїстичні теми, про дружбу народів і радянський патріотизм. В усіх установах, школах, медичних закладах щотижня проводилися політінформації. Новою формою агітмасової роботи в районах стало створення комплексних агітаційно-пропагандистських груп, які склалися з 17 осіб. До їх складу входили партійні, радянські, профспілкові, комсомольські, працівники медичних установ, спеціалісти сільського господарства, художники й ін. У школах організовувалися учнівські культбригади, які виступали безпосередньо на фермах і полях. Передувало організації такої роботи проведення в більшості шкіл області зборів учнів, де вирішувалося питання про культурне обслуговування колгоспників.

Хрущовська “відлига” тимчасово поживила громадську активність, що сприяло виникненню формальних і навіть неформальних товариств та об’єднань. Роки так званого “застою” виявилися застійними і для офіційних громадських товариств. Однак у 1970-х рр. на перше місце щодо охоплення членством громадян в Івано-Франківській області, як і в західному регіоні республіки, виходить Українське товариство охорони природи. Важливою передумовою успішного виконання природоохоронних завдань була активна участь громадськості в природоохоронній роботі, широка і дієва пропаганда передового досвіду природокористування. Івано-Франківська обласна організація Українського товариства охорони природи на середину 80-х рр. ХХ ст.

нараховувала у своїх лавах майже 300 тис. осіб, що становило 25 % населення області (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 5676).

Окремого наукового дослідження вимагає проблема створення формальних і неформальних товариств, як у розрізі окремо взятих областей, так і західного регіону та республіки загалом.

Висновки. Життя всіх громадян в СРСР перебувало під тотальним ідеологічним та правоохоронним контролем. Керівництво країни проявляло неабияку винахідливість у справі виховання громадян на радянських цінностях і залучення місцевого активу під керівництвом комуністичної партії, радянського уряду до сільської, селищної, міської, районної, обласної управлінської ланки. Право керувати на місцях надавалося тільки членам партії та перевіреним особам. Розгалужена мережа самодіяльних громадських організацій охоплювала активістів за місцем проживання, навчання, у кожному трудовому колективі та дублювала і контролювала як органи тогочасного низової управлінської ланки, так і повсякденне життя громадян. Ухилитися від нагляду й так званої “суспільно корисної праці” було практично нереально. Самодіяльні громадські товариства створювалися й функціонували за принципом “демократичного централізму”, тобто жорсткої підпорядкованості комуністичній партії і політиці в СРСР.

Подяка. Автори висловлюють подяку рецензентам за слушні зауваження і побажання.

Фінансування. Автори не отримували фінансування для проведення дослідження і публікації цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020) Origins of the people’s movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society “Rukh”. *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211.

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207.

Maliarchuk, O., & Sabadukha, V. (2023). Scientific and administrative activities of Yaroslav Fedorchuk in the conditions of the Soviet system crisis (1960s – 1980s). *East European Historical Bulletin*, 29, 163–172. [in Ukrainian].

Малярчук, О., Остап’як, В. (2022). Індустріальні процеси в Західному регіоні Української РСР: успіхи та прорахунки. *Український історичний журнал*, 2, 91–107.

Малярчук, О. (2022). Російсько-радянська кадрова експансія на західних землях України (1944 – 1964). *Росія–Україна: зради, союзи, війни* / відп. ред. М. Литвин, (с. 582–603). Львів : “Астон”.

Малярчук, О. (2022). Перші осередки Народного Руху України: Тернопіль, Львів чи Івано-Франківськ? *Актуальні питання гуманітарних наук*, 53 (1), 46–56.

Малярчук, О. (2023). *Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991)*. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ : “Симфонія форте”.

Сабадуха, В., Косило, М. (2022). Теоретико-методологічні засади викладання історичного краєзнавства в контексті метафізичної теорії особистості. *Український історичний журнал*, 6, 206–215.

REFERENCES

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO). [State Archives of Ivano-Frankivsk Region (SAIFR)].

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020) Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society “Rukh”. *East European Historical Bulletin, 17*, 197–211.

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin, 21*, 198–207.

Maliarchuk, O., & Sabadukha, V. (2023). Scientific and administrative activities of Yaroslav Fedorchuk in the conditions of the Soviet system crisis (1960s – 1980s). *East European Historical Bulletin, 29*, 163–172. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., & Ostapiak, V. (2022). Industrialni protsesy v Zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR: uspikhy ta prorakhunky [Industrial processes in the Western region of the Ukrainian SSR: successes and miscalculations]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal, 2*, 91–107. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2022). Rosiisko-radianska kadrova ekspansii na zakhidnykh zemliakh Ukrainy (1944 – 1964) [Russian-Soviet personnel expansion in the western lands of Ukraine (1944 – 1964)]. *Rosiiia-Ukraina: zrady, soiuzy, viiny* [Russia-Ukraine: betrayals, alliances, wars] / chief editor M. Lytvyn, (pp. 582–603). Lviv: Aston. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2022). Pershi osередky Narodnoho Rukhu Ukrainy: Ternopil, Lviv chy Ivano-Frankivsk? [The first branches of the People's Movement of Ukraine: Ternopil, Lviv or Ivano-Frankivsk?] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 53 (1)*, 46–56. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2023). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964 – 1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964 – 1991)]. 2nd ed. Ivano-Frankivsk: Symphony forte. [in Ukrainian].

Sabadukha, V., & Kosylo, M. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady vykladannia istorychnoho kraieznavstva v konteksti metafizychnoi teorii osobystosti [Theoretical and methodological principles of teaching historical regional studies in the context of the metaphysical theory of personality]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal, 6*, 206–215. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.

УДК 373.014.5(477)“2014/2022”

DOI 10.69550/3041-1467.4.310337

Парасковія ДВОРЯНИН

кандидатка наук з соціальних комунікацій, доцентка кафедри радіомовлення і телебачення, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7858-3563

Paraskoviya DVORIANYN

PhD (Social Communications), Associate Professor, Department of broadcast and television, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7858-3563

Бібліографічний опис статті: Дворянин, П. (2024). Загальна середня освіта України у рецепції українських ЗМІ (2014 – 2022). *Axis Europae*, 4, 63–85. doi: 10.69550/3041-1467.4.310337

Bibliographic Description of the Article: Dvorianyn, P. (2024). Zahalna serednia osvita Ukrainy u retseptsii ukrainskykh ZMI (2014 – 2022) [General secondary education of Ukraine in the reception of Ukrainian mass media (2014 – 2022)]. *Axis Europae*, 4, 63–85. doi: 10.69550/3041-1467.4.310337 [in Ukrainian].

**ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА УКРАЇНИ У РЕЦЕПЦІЇ
УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ (2014 – 2022)**

Анотація. *Мета статті* – з'ясувати зміст медійного дискурсу щодо реформування вищої освіти в Україні, виокремити основні теми, які висвітлювалися українськими ЗМІ, а також вказати на аналітичну та оцінювальну складову матеріалів, присвячених реформам у вищій освіті. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах науковості, системності, а також використанні дискурс-аналізу як міждисциплінарного підходу до студіювання масмедійного простору. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше розкрито напрями і змістові аспекти проблематики реформи середньої ланки освіти України в дискурсі соціальних медіа (2014 – 2022). **Висновки.** Отже, ключовими проблемами, які викликали активне і тривале обговорення в українських ЗМІ, стали розроблення, зміст і перспективи впровадження законів “Про освіту” та “Про повну загальну середню освіту”. Найчастіше на медійних платформах з підтримкою законів виступали їхні розробники, представники влади Л. Гриневич, І. Совсун, Г. Новосад. Водночас активну роль відігравала громадськість. Ще у 2015 р. в ЗМІ уперше було окреслено проблеми і завдання у секторі середньої освіти (Ю. Шукевич). Свої думки з приводу реформи освіти у ЗМІ висловлювали й відомі громадські діячі, журналісти, експерти Євген Глібовицький, Ярослав Притула, Зоя Звисяцівська, Тамара Злобіна, Марія Репко, Юлія Руда, Марія Онуфрик, Ігор Яковенко, педагог Сергій Горбачов. Впровадження

“Нової української школи” найбільш активно аналізували Катерина Тищенко, Микола Скиба, Лілія Боровець. У ЗМІ дискутувалися питання змісту освіти, мови навчання у державних школах, впровадження компетентнісного підходу, друку нових підручників, оновлення матеріально-технічних засобів шкіл, підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів, зростання винагороди за педагогічну працю, запровадження індивідуальної освітньої траєкторії учнів, перехід до профільної старшої школи (ліцеїв).

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), російсько-українська війна, реформи освіта, загальна середня школа, закон “Про освіту”.

GENERAL SECONDARY EDUCATION OF UKRAINE AT THE RECEPTION OF THE UKRAINIAN MEDIA (2014 – 2022)

Abstract. *The purpose of the article is to find out the content of the media discourse on the reform of higher education in Ukraine, to highlight the main topics covered by the Ukrainian mass media, and also to point out the analytical and evaluative component of materials devoted to reforms in higher education. The research methodology is based on the principles of scientificity, systematicity, as well as the use of discourse analysis as an interdisciplinary approach to the study of mass media space. The scientific novelty lies in the fact that for the first time the directions and substantive aspects of the reform of secondary education in Ukraine have been revealed in the discourse of social media (2014 – 2022). Conclusions.* *Therefore, the development, content and prospects of implementation of the laws “On education” and “On full general secondary education” became the key problems that caused an active and long-term discussion in the Ukrainian mass media. Most often, their developers, representatives of the authorities L. Hrynevych, I. Sovsun, H. Novosad spoke in support of the laws on media platforms. At the same time, the public played an active role. Back in 2015, the mass media outlined problems and tasks in the secondary education sector for the first time (Y. Shukevich). Well-known public figures, journalists, experts Yevhen Hlibovyt'skyi, Yaroslav Prytula, Zoya Zvyynatsiv'ska, Tamara Zlobina, Maria Repko, Yulia Ruda, Maria Onufrik, Ihor Yakovenko, teacher Serhiy Gorbachev also expressed their opinions about the education reform in the mass media. The implementation of the “New Ukrainian School” was most actively analyzed by Kateryna Tyshchenko, Mykola Skyba, Liliya Borovets. The mass media discussed the issues of the content of education, the language of instruction in public schools, the introduction of a competency-based approach, the printing of new textbooks, the renewal of material and technical means of schools, the improvement of the level of professional qualifications of teachers, the growth of remuneration for pedagogical work, the introduction of an individual educational trajectory of students, the transition to specialized senior schools (lyceums).*

Key words: *mass media, Russian-Ukrainian war, education reforms, general high school, Law “On Education”.*

Постановка проблеми. У роки російської-української війни, яка почалася у 2014 р., система освіти в Україні була і залишається однією зі сфер, що зазнали важливих реформ. Безумовно, заходи влади і громадськості, спрямовані на трансформації громіздкої й подекуди застарілої системи освіти, привертала постійну увагу українських ЗМІ. Вітчизняні масмедіа не тільки слугували джерелом інформації про події в освітній сфері, але й критично оцінювали здійснювані трансформації, слугували майданчиком для висловлення думок провідних освітян країни та

представників експертного середовища. Рецепція українськими масмедіа змін у сфері середньої освіти потребує наукового узагальнення.

Аналіз досліджень і публікацій. Значення функції та дискурсивні практики ЗМІ в умовах російської-української війни досліджували українські вчені Мар'ян Житарюк (Житарюк, 2023), Тетяна Рогова і Катерина Касімова (Рогова & Касімова, 2023), Валерія Яржемська (Яржемська, 2023). Здобутки і перспективи у трансформації українських ЗМІ під час війни окреслив Микола Філонов (Філонов, 2023). Аналіз технологій та наративів соціальних медіа в умовах пропаганди під час війни в Україні здійснив американський дослідник К. Дж. Бойт (Boyte, 2017), а також українські науковці Микола Махортник та Марина Сидорова (Makhortnyk, & Sydorova, 2017). Теоретичні засади діяльності медіа у умовах війн на початку ХХІ ст. з'ясовували британський вчений Пірс Робінсон (Robinson, 2014), професорка Оксфордського університету Марта Дичок (Dyczok, 2015), український дослідник Олексій Іжак (Izhak, 2016). Деякі методологічні аспекти дослідження запозичені з праць Василя Ільницького, Володимира Старки, Миколи Галева (Haliv, Pnytskyi, 2021; Ільницький, Старка, Галів, 2022). Констатуємо, що рецепція українськими ЗМІ проблем реформування вищої освіти в Україні ще не досліджувалася в науковій площині.

Джерельною основою для нашої розвідки стали загальноукраїнські соціальні медіа, які відзначаються значною аудиторією читачів (насамперед, “Українська правда”, “Радіо Свобода”, “LB”).

Мета статті – з'ясувати зміст медійного дискурсу щодо реформування вищої освіти в Україні, виокремити основні теми, які висвітлювалися українськими ЗМІ, а також вказати на аналітичну й оцінювальну складову матеріалів, присвячених реформам у вищій освіті. Хронологічні рамки дослідження (2014 – 2022) зумовлені: а) завершенням Революції Гідності та приходом до влади проєвропейських урядів в Україні, б) початком повномасштабної війни Росії проти України, яка на деякий час призупинила процес реформ.

Виклад основ матеріалу. Політика держави у сфері середньої ланки освіти увиразнилася в 2015 р. До цього Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) здійснювали заходи, спрямовані на розв'язання найбільш гострих проблем, зокрема пов'язаних з корупцією та неефективністю деяких інституцій. Українські ЗМІ повідомили про прагнення МОН подолати корупційну схему при закупівлі підручників. Саме з огляду на непрозорість проведення процедур закупівлі підручників було ліквідовано Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, фахівці якого, наприклад, допустили до друку підручник з математики, в якому на 149 сторінках було 153 помилки, а вартість видання перевищила 500 грн. за примірник. Крім того, у цій установі працювали 612 співробітників, що удвічі перевищувало штат працівників МОН. У ЗМІ наголошувалося на тому, що на базі ліквідованого інституту буде створено дві установи: Інститут модернізації змісту освіти та Інститут освітньої аналітики (Стельмах, 2015).

У травні 2015 р. в ЗМІ уперше було окреслено проблеми і завдання у секторі середньої освіти. Експерт Стратегічної дорадчої групи “Освіта” при МОН Юрій Шукевич окреслив проблеми сучасної шкільної освіти в Україні й вказав на першочергові завдання, опублікувавши статтю на сайті “Української правди”. Він наголосив на потребі почати реформи із системи управління, замінивши пострадянську систему на цивілізоване “управління якістю освіти кожного учня”. Передусім необхідно передати управлінські функції безпосередньо школі як юридичній особі,

усунувши від керівництва освітою непродуктивний чиновницький апарат. Надалі Ю. Шукевич пропонував: 1) перерозподілити освітні кошти на користь середньої школи за прикладом розвинених країн; 2) впровадити фінансування за схемою “кошти йдуть за учнем”, зокрема через механізм освітнього ваучера; 3) внести зміни до законодавства щодо можливості спільного (державного і громадського) фінансування шкіл. Крім того, автор вважав необхідним подбати про підвищення заробітної плати учителів, але водночас збільшити вимоги до якості проведених ними уроків, а також популяризувати, а отже, і впроваджувати засади доброчесності серед учнів, які звикли списувати (Шукевич, 2015). Цей матеріал важливий тим, що підводив читача до думки про необхідність складних, непопулярних освітніх реформ, виведення учасників освітнього процесу із “зони комфорту”.

У цей час тривала робота над законопроектом “Про освіту”. Власне на травень 2015 р. було сформовано два його проекти. Перший підготував Комітет Верховної Ради України (далі – ВРУ) з питань освіти на чолі з Л. Гриневич, а другий – МОН на чолі з С. Квітом. Українські медіа переважно надавали слово для оцінки двох проектів експертам або ж розробникам. Зокрема, на порталі громадських експертів “Освітня політика” у червні того ж року з’явилася стаття Володимира Бахрушина, який порівняв обидва законопроекти, визнав наявність спільних положень, однак побачив і відмінності, які представив у порівняльній таблиці. Так, у проекті Комітету ВРУ з питань освіти чіткіше визначалася мета освіти та принципи освітньої діяльності. Експерт наголошував на тому, що освіту треба розуміти як “головний державний пріоритет”, а також основу для інтелектуального, духовного, соціального, економічного розвитку особистості, суспільства і держави (Бахрушин, 2015). Він відзначив відсутність у законопроекті МОН слів про “головний державний пріоритет”, а також погляду на освіту як основу розвитку передовсім особистості, а не лише суспільства і держави. Крім того, законопроект Комітету ВРУ містив положення про верховенство права, державно-громадянське партнерство, забезпечення державно-громадських форм управління у сфері освіти, конкурентність тощо. Цих засад не було прописано в проекті МОН, в якому, однак, йшлося про невторчання політичних партій, громадських і релігійних організацій в освіту (Бахрушин, 2015). Загалом він побачив недоліки й неузгодженості в обидвох проектах, однак визнав, що їх можна виправити.

Незабаром на сайті “Української правди” з’явилася інтерв’ю з головою Комітету ВРУ з питань освіти Л. Гриневич, яка говорила про необхідність реформування освіти, акцентуючи увагу здебільшого на середній школі. Передусім депутатка наголосила на важливості вчителя у піднесені якості освіти в школі, його підготовці. На її думку, учителі повинні обирати спосіб підвищення кваліфікації, а з боку держави необхідно впровадити механізм добровільної зовнішньої сертифікації педагогів. Серед запропонованих ідей Л. Гриневич відзначила: 1) зростання заробітної плати педагога до щонайменше чотирьох мінімальних зарплат; 2) необхідність збільшення співвідношення кількості вчителів і учнів (в Україні на одного вчителя припадає 8 учнів, в ЄС – 15), що приведе до звільнення частини вчителів (приблизно 10 тис. осіб), яким обов’язково треба надати соціальну підтримку; 3) оптимізацію мережі закладів освіти, шляхом закриття малих шкіл; 4) підвищення видатків на освіту до 8 % ВВП (на той час Україна витратила на освіту 6,3 % ВВП); 5) проведення міжнародного порівняльного дослідження PISA; 6) європеїзацію освіти, доцільність формування ключових компетентностей у школярів (зокрема щодо інформаційно-комунікаційних технологій), потребу володіння кожним випускником середньої школи англійською

мовою на рівні В1; 7) розвантаження навчальних програм за рахунок продовження часу навчання до 12 років. Голова Комітету ВРУ з питань освіти неодноразово згадувала польську реформу освіти, й навела приклад створення “суспільних шкіл” як взірця для реалізації ідеї державно-громадянського управління освітою (Лілія Гриневиц, 2015).

Оскільки міністерський законопроект “Про освіту” зазнав критики громадськості та європейських організацій, то українські медіа намагалися дізнатися думку його розробників. У серпні 2015 р. знову ж на сайті “Української правди” було опубліковано інтерв’ю із заступницею міністра освіти Інною Совсун. Вона відкинула думку про те, що механізм “гроші ходять за дитиною” є поширеною практикою в Європі. Лише в Нідерландах повноцінно діє система освітніх ваучерів, в інших країнах працюють доволі різні механізми фінансування освіти в початкових і середніх школах. З приводу сертифікації вчителів І. Совсун відзначила, що розробники законопроекту погодилися на варіант добровільності цієї процедури з боку педагогів, однак зауважила потребу з часом впровадити обов’язкову сертифікацію, передовсім для тих осіб, які нещодавно здобули вищу освіту. Заступниця міністра також наголосила, що автори закону не погодилися з вимогою МВФ прописати мінімальну наповнюваність класів на рівні 20 осіб, оскільки впровадження такої норми призвело б до закриття приблизно половини шкіл в Україні. Водночас вказала на потребу закривати малокомплектні школи, причому зауважила, що цей процес вже триває. Єдиним способом для громади збереження малокомплектної школи є участь у її співфінансуванні, на зразок польського досвіду діяльності “суспільних шкіл” (Інна Совсун, 2015).

Дискусію продовжила Л. Гриневиц, опублікувавши 1 вересня 2015 р. колонку “Тривожність свободи, або Знову про реформи в освіті”. Загалом вона ще раз обґрунтувала необхідність реформи і навела найважливіші завдання, більшість з яких стосувалися саме середньої освіти. У статті згадувалася загроза щодо скасування ЗНО, оскільки влітку цього року правоохоронні органи вели розслідування з приводу зловживання в Українському центрі оцінювання якості освіти. Йшлося й про необхідність “не втратити” дітей, які мешкають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), здійснення в повному обсязі всіх гарантованих законом виплат для освітян, збільшення кількості годин на вивчення іноземних мов, оптимізацію мережі шкільних закладів, забезпечення дітей безкоштовними підручниками. Водночас Л. Гриневиц акцентувала увагу на засадних питаннях освіти дітей: організації системи наскрізного виховання як через зміст освіти, так і діяльність дітей з метою формування патріотичних і відповідальних громадян, здатних критично мислити; завданні школи навчити дітей вчитися, самостійно здобувати нові знання; зміні системи фінансування освіти у такий спосіб, що кожна українська дитина отримувала кошти на здобуття освіти незалежно від того, в якому закладі (або поза закладом – в родині) вона навчатиметься. Найважливіша теза Л. Гриневиц полягала в тому, що влада і суспільство мають визнати освіту справжнім пріоритетом (Гриневиц, 2015).

Українські ЗМІ, зважаючи на ажіотаж навколо проєкту реформи освіти, описували й зарубіжний досвід. Для прикладу, кореспонденти “Української правди” описали історичний процес і результати реформування освіти середньої школи у Польщі. Вони відвідали сільську громаду (гміну) Лешноваля біля Варшави, поспілкувалися з представниками адміністрації, вчителями і батьками, вивчили матеріали експерта Яна Герчинського, який консульгував українських урядовців. Журналісти головний акцент зробили на адміністративній реформі у Польщі, яка збільшила повноваження і доходи місцевого самоврядування, а тому, зрозуміло, дала змогу приділити значно більшу

увагу освіті. Відтак окреслили автономію шкіл і вчителів (щодо вибору підручників і програм), від яких держава вимагає лише формування відповідних компетентностей у дітей. Звісно, не оминули увагою заробітну плату вчителя, мінімальний рівень якої на той час становив понад 2700 зл. (приблизно 16 тис. грн.). При цьому тижневе навантаження польського вчителя становить не менше 18 год. Значну увагу відведено джерелам надходження коштів на освіту: освітній субвенції, цільовим дотаціям, фондам регіонального розвитку ЄС тощо. Важливе значення має оцінювання школи, яке проводиться за результатами іспитів учнів, які закінчують початкові школи і гімназії. Розповідалося й про досвід збереження “малих шкіл”, які перебувають в основному на утриманні громади та батьків (Як це у них, 2015).

Досвід реформування середньої школи в Естонії проаналізувала журналістка Галина Титиш (червень 2016 р.). Вона відвідала школу в селі Аясме, гімназії в Тарту та інших містах, описала високий рівень інформатизації освітнього процесу (усі учні забезпечені планшетами), наявність електронних щоденників, проведення іспитів, зміст і параметри автономії шкіл. Журналістка зауважила, що школи можуть визначати поділ навчального року на чверті чи триместри, навчальні програми, підручники. Ще у 1990-х рр. школи були передані на утримання місцевим громадам, а за державою залишився обов'язок виділяти кошти на зарплату вчителів, підвищення їхньої кваліфікації, підручники, харчування дітей і роботу дирекції закладу. Причому розмір державної субвенції прозорий і його можна підрахувати щодо кожної школи. Г. Титиш описала й систему муніципального фінансування, вказала, що громаді вигідніше орендувати шкільні автобуси, а не купувати спеціально для шкіл. Принцип “гроші ходять за дитиною” реалізується як через державну субвенцію, так і муніципальні видатки на школу – загалом на навчання однієї дитини передбачено 87 євро на місяць (як для державних, так і приватних закладів освіти). У статті вказано й на проблему оптимізації шкіл, через зменшення кількості учнів. Успішність естонської системи середньої освіти Г. Титиш ілюструвала показниками про високу успішність естонських учнів у тестуванні PISA 2012 р. (Як це у них, 2016).

У лютому 2017 р. соціолог Вікторія Бриндза у статті для “Української правди” описала середню освіту в Австралії. Вона вказала, що навчання навіть у державних школах є платним і сягає 3 тис. австралійських доларів на рік без урахування витрат на харчування. Особливо підкреслила прозорість витрат батьківських коштів і залучення батьків до управління школою. На її думку, збільшення доходів школи і навіть підвищення зростання зарплат учителів не є панацеєю для підвищення якості освіти. Авторка акцентувала важливість індивідуалізму, поваги до людини, громадянського виховання, відсутність оцінювання у перших класах і потребу ліквідувати страх перед помилкою у дітей (Бриндза, 2017). Відзначимо, що недоліком таких описів успішних реформ є недостатній рівень або ж взагалі відсутність рекомендацій щодо застосування в українських реаліях.

Свої думки з приводу реформи освіти у ЗМІ висловлювали й відомі громадські діячі, журналісти, експерти. Так, у листопада 2015 р. член Нестерівської групи, журналіст Євген Глібовицький наголосив на тому, що освіта повинна формувати моральні цінності і критичне мислення. Водночас розкритикував сучасні ЗМІ, які, на його думку, відтворюють популізм і матеріалізм, а відтак слугують майданчиком для продовження цінностей 1990-х рр. Викладач Львівської бізнес-школи Ярослав Притула вказав на проблему якості освіти в середніх школах, що змушує батьків і дітей вдаватися до репетиторів. При цьому ринок репетиторства в Україні становить приблизно 3–3,5 млрд грн. (Чесно про

освіту, 2015). Членкиня громадської організації “Батьківський контроль” Зоя Звиняцівська, назвавши С. Квіта “міністром вищої освіти”, розкритикувала МОН за недостатню увагу до середньої освіти і погіршення справ у цій сфері. Зокрема, вказала на незадовільний стан забезпечення шкіл новими підручниками, внаслідок чого діти змушені використовувати навчальну літературу часів міністра Дмитра Табачника. Недолік вона побачила у тому, що міністр начебто не розуміє принципу “освітні послуги”, відмовляється розглядати освіту як послугу, внаслідок чого немає сенсу говорити про її якість (Розмова про важливе, 2015).

На початку 2016 р. у ВРУ обговорювалися законопроекти про освіту, тож ЗМІ, час від часу, представляли найбільш вагомими на їхню думку тези: про перехід на 12-річну загальну освіту, відповідно до європейської системи; впровадження незалежної сертифікації вчителів (В Україні можуть, 2016); формування опорних шкіл (шкіл-хабів), що дасть змогу підняти якість освіти і сфокусувати фінансування; проведення переатестації вчителів тощо (Опорні школи, 2016). Заступник міністра освіти і науки Павло Хобзей в інтерв’ю “Українській правді” (28 березня 2016 р.) акцентував увагу на створенні профільних старших шкіл-ліцеїв. На його думку, ліцеї зручніше створювати у містах, а чисельність учнів на одній паралелі не може бути меншою, ніж 100 осіб. Однак запровадженню таких шкіл зараз заважає незавершеність децентралізації та брак фінансування. Заступник міністра також окреслив концепцію діяльності опорних та філіальних шкіл. За його словами, філії – переважно початкові школи, після закінчення яких діти переходитимуть до опорної школи. Завершення навчання в опорній школі буде пов’язане із ЗНО, яке необхідне для вступу в профільний ліцей. П. Хобзей також анонсував утворення з 2018 р. нової початкової школи, в якій перші два класи будуть продовженням дошкільця, а наступні два – готуватимуть до гімназійної освіти (Ризиковані, 2016).

Ідею запровадження нової української школи розкрила й нова міністр освіти і науки України Лілія Гриневич в інтерв’ю “Українській правді” у серпні 2016 р. Передусім вона розповіла про необхідність впровадження компетентнісного підходу до формування навчальних програм, стандартів освіти, а також перепідготовки вчителів відповідно до нових вимог. На її думку, потрібно змінювати розуміння вчителями завдань і процесу навчання, а також впровадити моніторинг їхньої роботи, хоч це для педагогів буде неприємно. Успішні освітні системи ґрунтуються на довірі до вчителя, але ця довіра має спиратися на високий кваліфікаційний рівень педагога. Чимало уваги вона присвятила навчальним програмам і підручникам, які необхідно “розвантажити” від надміру інформації, а також новим підходам до оплати праці вчителя, які закладені в проекті Закону “Про освіту” (просування по тарифній сітці, підвищення платні за проходження сертифікації). Особливий акцент вона зробила на потребі співфінансування шкіл із державного та місцевих бюджетів. Крім того, авторка оголосила про підготовку нових санітарних регламентів для шкіл, а також детальніше зупинилася на організації опорних шкіл. За її словами, на 1 вересня 2016 р. діятимуть 134 опорні школи, до яких підвозитимуть дітей з інших населених пунктів. На дообладнання цих шкіл було виділено 200 млн грн., на закупівлю автобусів – 600 млн (Титиш, 2016).

Наголосимо, що в серпні 2016 р., ще до прийняття Закону “Про освіту” Л. Гриневич офіційно презентувала концепцію 12-річної загальної середньої освіти в Україні, яку заплановано впроваджувати з 2018 р. Безумовно, ЗМІ поінформували суспільство про головні причини і зміст концепції: 12-річна освіта, навчання дитини в початковій школі з 6-річного віку, поділ початкової школи на два цикли (адаптаційно-ігровий

та основний), створення профільної старшої школи (старшокласник обиратиме між двома спрямуваннями: академічним і професійним) (Гриневиц презентувала, 2016). Згодом з'явилися позитивні відгуки. Зокрема головна редакторка науково-популярного ресурсу "Гендер в деталях" Тамара Злобіна схвально оцінила концепцію, особливо підкресливши актуальність компетентнісного підходу (Злобіна, 2016). Реформу підтримав і активний у соціальних мережах директор середньої школи № 148 м. Київ Сергій Горбачов (Горбачов, 2016).

В аналітичній статті Марії Репко та Юлії Рудої, опублікованої на сайті "Вокс Україна" (і продубльованої на порталі "Українська правда") на початку 2017 р. окреслювалися актуальні проблеми середньої освіти. Передусім вказувалося на значне зменшення (на 50 %) кількості учнів впродовж 1991 – 2015 рр. Водночас кількість шкіл скоротилася на 18 %, а чисельність вчителів – на 10 %. На одного вчителя припадає всього 9 учнів, натомість у розвинутих країнах – 13, а в країнах з середнім доходом – 28. У статті також вказувалося на різку диспропорцію щодо між міськими і сільськими школами: у перших на одного вчителя припадає значно більша кількість учнів, ніж у других (6 учнів на 1 педагога). Тож автори констатують, що освітня політика в Україні не брала до уваги не тільки демографічні тенденції, але й процеси урбанізації. Ще одна диспропорція полягала у різній якості освіти в міських і сільських школах. Показники ЗНО свідчать, що діти зі сільських шкіл значно гірше складають тестування з української мови, історії України і математики, ніж міських. Причина, на думку авторів статті, полягала у незадовільній матеріальній базі сільських шкіл, нижчому рівні підготовки вчителів, а також у поганій доступності якісних репетиторських послуг. Зважаючи на це, М. Репко та Ю. Руда позитивно оцінили реформу щодо створення опорних та філіяльних шкіл, зауваживши, що з вересня 2016 р. запрацювали 137 опорних закладів зі 360 філіями. Різко критикували низьку оплату праці вчителя, мінімальний розмір якої на 2017 р. становила 3960 грн., схвалюючи наміри уряду збільшити її розмір щонайменше на 50 %. Загалом висловлювалася рекомендація провести оптимізацію структури закладів середньої освіти, продовжувати реформу щодо створення опорних шкіл, створити систему моніторингу якості освіти та підготовки і перепідготовки вчителів, фінансувати не ланки освіти, а конкретні бюджетні програми (Репко, Руда, 2017).

У квітні 2017 р. Національна Рада реформ підтримала впровадження концепції Нової української школи. Актуалізувалося питання інклюзивної освіти, яким опікувалася Марина Порошенко, пропагуючи програму "Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації". Тож недаремно Президент П. Порошенко навіть заявив, що впровадження інклюзивної освіти треба виділити в окрему реформу (Нацрада реформ підтримала, 2017).

Тоді ж в ЗМІ з'явилася чергова порція критики законопроекту "Про освіту", який було схвалено ВРУ у першому читанні в жовтні 2016 р. Так, у квітні 2017 р. експерти неурядової організації "Інститут суспільно-економічних досліджень" Маріанна Онуфрик та науковець-економіст Ігор Яковенко назвали проект закону "Про освіту" "відкладеною реформою". Оскільки закон був рамковим і передбачав прийняття інших законів щодо кожної ланки освіти (середньої, професійної тощо), на що потрібно ще декілька років, то, на думку зазначених науковців, реформаторські норми закону зможуть запрацювати у кращому випадку з 2019 – 2020 навч. року. Вони також розкритикували закон за відсутність чіткості у питанні статусу закладів освіти: бюджетного, неприбуткового та прибуткового. Ще одну проблему побачили

у статусі юридичної особи для кожного закладу освіти, що передбачав законопроект. За умови об'єднання кількох закладів в освітянський комплекс питання юридичної суб'єктності залишалось невизначеним. На думку М. Онуфрик та І. Яковенко, у законопроекті передбачено зростання контролю за діяльністю закладів освіти, оскільки право проводити перевірку отримують чотири суб'єкти: засновник закладу освіти, центральний орган виконавчої влади щодо забезпечення якості освіти, представники громадського контролю і освітній омбудсмен (Онуфрик, Яковенко, 2017). Експерти відстоювали потребу відійти від радянського підходу щодо обов'язковості середньої освіти, яка змушує “тягти за вуха до атестату” здобувача освіти.

На фоні подальших обговорень законопроекту “Про освіту” в українських ЗМІ публікувалися повідомлення про розробку нового стандарту початкової освіти. Про це розповіла в ефірі “5-го каналу” міністерка Л. Гриневич, зауваживши разом необхідність перепідготувати 22 тис. вчителів початкових класів (Лілія Гриневич, 2017). Через місяць на сайті “Української правди” вона знову виступила із пояснення головного змісту реформи освіти, де також оголосила про напрацювання стандарту початкової освіти. Загалом акцентувала на новому змісті освіти, спрямованому на формування компетентностей XXI ст., підготовці нового вчителя, який володіє сучасними методиками навчання і педагогікою партнерства, модернізації системи управління, формування нового освітнього середовища (Гриневич, 2017b). Також розлогу статтю на підтримку нового закону опублікував В. Бахрушин, який передусім вказав на недоліки чинного від 1991 р. (у редакції від 1996 р.) закону “Про освіту”. Аналітична і ретельна критика стосувалася багатьох суперечностей в теперішньому законодавстві щодо освіти, передусім стосовно некоректних й неактуальних функцій управлінських органів в освіті (Бахрушин, 2017). На потребу зміни освітньої парадигми в Україні вказав й експерт з питань освіти Українського інституту майбутнього Микола Скиба у статті, присвяченій удосконаленню компетентностей педагога в умовах започаткування Нової української школи (Скиба, 2017a).

Зрештою Закон України “Про освіту” було прийнято 5 травня 2017 р. Одразу ж в ЗМІ з'явилися повідомлення про перестороги іноземних держав щодо мовної складової освіти в Україні. Зауважимо, що такі побоювання були й раніше: ще у квітні 2017 р. Л. Гриневич заспокоювала громадськість, наголосивши на збереженні прав національних меншин здобувати освітою рідною мовою. Водночас зробила ремарку про те, що школи національних менших часто не дають гарних знань державної мови (Гриневич: школа з мовами нацменшин, 2017). Відомо, що під тиском румунських і угорських представників ПАРЕ засудила 7-у статтю українського освітнього закону як таку, що була схвалена без консультацій з нацменшинами (ПАРЕ ухвалила, 2017).

У відповідь на це міністр Л. Гриневич в ефірі телеканалу “1+1” заявила, що “мовні гетто” – це вразлива територія держави, оскільки сусідні країни можуть висувати територіальні претензії (Міністр освіти визнала, 2017). Наприкінці жовтня 2017 р. на сайті “Української правди” вона опублікувала статтю, в якій розвіювала угорські та російські міфи щодо закону і доводила, що його мовна норма не шкодить національним меншинам в Україні (Гриневич, 2017a). В одному з інтерв'ю чиновниця зауважила: право навчання рідною мовою для нацменшин у державних і комунальних закладах зберігається на рівні дошкільної та початкової освіти. Лише для корінних народів України, передовсім кримських татар, зроблено виняток, і вони можуть здобувати рідною мовою освіту у середній школі. Зміни щодо мови навчання будуть впроваджені в життя з 2020 р. (Тищенко, 2017a). У грудні 2017 р. Венеційська комісія

підтримала мовну складову Закону “Про освіту”, давши певні рекомендації (зокрема, звільнити приватні школи від нових вимог щодо мови навчання) (Венеційська комісія, 2017; Висновок Венеційської комісії, 2017). Проте це не завершило дискусії про мовну освіту в Україні, оскільки, як зауважила Л. Гриневич в ефірі 5 каналу, незабаром готуватиметься новий закон про загальну середню освіту, тож знову постане питання мови навчання (Лілія Гриневич, 2018). На початку ж лютого 2018 р. ЗМІ повідомили, що МОН розробило зміни до закону про освіту, відповідно до яких впровадження “мовної статті” для шкіл нацменшин буде відтерміноване до 2023 р. (У Гриневич розповіли, 2018).

Іноземна увага до українського рамкового закону про освіту знову активізувала увагу українських медіа до його головних положень. Журналістка Катерина Тищенко, яка спеціалізується на питаннях освіти, у жовтні 2017 р. спробувала підкреслити головні новації закону “Про освіту” для дітей. Окрім збільшення терміну навчання до 12 років та появу нового змісту навчальних програм, вона вказала на фіксацію видів освіти (формальної, неформальної, інформальної), можливість здобувати освіту вдома (при цьому провела прямі паралелі з давно відомим екстернатом), появу профільності у старшій середній школі, запровадження іспитів після 4, 9 і 12 класу, а також розкрила поняття компетентностей та перелічила їх. К. Тищенко помітила й те, що новим законом не передбачено спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням певних предметів від 1 класу, але визнано можливість існування спеціалізованих шкіл II і III ступенів (мистецьких, спортивних, професійних, санаторних, військових, наукових, навчально-реабілітаційних центрів тощо). Відзначалося, що харчування у школах для більшості дітей стане платним, дещо подешевшає навчання у приватних закладах (Тищенко, 2017b).

З огляду на ухвалення державного бюджету України на 2018 р., освітній експерт Микола Скиба на сайті “Української правди” проаналізував заплановані видатки на впровадження Нової української школи. Загалом, як зазначив він, на сферу освіту передбачено понад 219 млрд грн., що на 20 % більше, ніж в попередньому році. На започаткування НУШ передбачено 1,37 млрд, підготовку вчителів, які працюватимуть за новими програмами – 386,6 млн, нові підручники для першокласників – 373,3 млн, модернізацію матеріально-технічного забезпечення шкіл – 1 млрд. На думку М. Скиби, на одну школу припадає 79 тис., проте видатки здійснюватимуться на основі певних бюджетних запитів, а тому практично розподіл виявиться нерівномірним. Водночас він поставив під питання доцільність виділення великої суми на підручники, які дуже швидко застарівають. Щодо перепідготовки вчителів, то автор, зауваживши, що ці видатки також фінансуватимуться за кошти уряду Фінляндії та донорські кошти. Збільшення видатків на заробітну плату, які зростуть на 25 % (в середньому на 1500 грн. для кожного вчителя), М. Скиба потрактував як інвестиції в людський капітал (Скиба, 2017b).

З огляду на початок нового навчального року і впровадження з вересня 2018 р. програми Нової української школи для учнів перших класів ЗМІ намагалися висвітлити зміни в організації і реалізації навчального процесу. Так, журналістка “Радіо Свобода” Анастасія Москвичова, поспілкувавшись з представниками МОН і громадських освітніх організацій, наприкінці серпня 2018 р. опублікувала статтю, виокремивши низку новацій. Зокрема підкреслила відсутність оцінок і щоденників, акцент на спілкуванні дітей, обладнання навчальних кімнат ігровими майданчиками, придбання “фабрик друку” – великих принтерів для вчителів, на яких вони могли б множити навчальні матеріали для учнів (щоправда, на той час кошти на придбання

цієї техніки ще не були використані повністю). Йшлося й про виділення додаткової субвенції для обладнання кабінетів української мови в школах національних меншин (Москвичова, 2018).

Водночас Юлія Василів, одна із засновників Центру інноваційної освіти “Про. Світ”, навила результати опитування директорів шкіл і вчителів щодо змін у їхніх школах. Згідно з ними лише 55 % педагогів висловили впевненість у тому, що учні їхніх шкіл здатні навчатися. Значна частина респондентів констатували недовіру до учнів, батьків і навіть адміністрації шкіл. Тож, зрештою, авторка уклала перелік необхідних змін у школі: зміна ролі директора, співпраця і командна робота між вчителями, достатнє фінансування і матеріально-технічне забезпечення, зменшення бюрократії і збільшення автономії / самостійності вчителів і керівника школи, налагодження тісної співпраці з батьками (Василів, 2018).

Аналізуючи перші результати впровадження НУШ, міністерка освіти Л. Гриневич наголосила на виділенні державою значних субвенцій (близько мільярда гривень) на фінансування НУШ, навчання вчителів та впровадження інклюзивної освіти. Вона підкреслила, що МОН не може проконтролювати реалізацію реформи в усіх 16060 школах, але місцева влада здатна розв’язувати першочергові проблеми, зокрема ті, що стосуються обладнання класів. Відзначила й те, що багато директорів шкіл й досі не оприлюднили фінансову звітність. Підкресливши, що керівники закладів загальної середньої освіти повинні нести дисциплінарну відповідальність за невиконання закону “Про освіту”, Л. Гриневич також зізналася: МОН не завжди має достовірну інформацію про ситуацію на місцях. Очільниця МОН похвалилася дебіюрократизацією освіти, зменшенням звітності вчителів та поділилася планами утворити до 2020 р. єдину державну базу електронної освіти (Андрейців, Диравська, 2018).

Водночас загострилася критика МОН з боку масмедіа. Так, Лілія Боровець у лютому 2019 р. на сайті “Української правди” заявила, що пріоритети Міністерства на поточний рік не відповідають сучасним викликам, які стоять перед освітою. На її думку, існує велика розбіжність між тим, що декларує НУШ і реалізацією реформи на місцях, що пояснюється неготовністю освітнього менеджменту до реформи. Л. Боровець наголосила на таких першочергових завданнях: 1) створити умови для підготовки професійних освітніх менеджерів у громадах, які згодом зможуть очолити 16 тис. шкіл в Україні; 2) стимулювати педагогічну свободу; 3) впровадити нові форми оцінювання освітніх інституцій (Боровець, 2019). Авторка наголосила, що реформа освіти у Фінляндії та низці інших держав починалася власне з підготовки нових кадрів, здатних впроваджувати серйозні зміни.

У першій половині 2019 р. ЗМІ повідомили про декілька важливих кроків влади щодо середньої освіти. Зокрема було оприлюднено наказ МОН про новий формат перевірки закладів загальної середньої освіти, яку відтепер здійснюватиме Державна служба якості освіти (Школи в Україні перевірятимуть, 2019). Наприкінці травня ВРУ у першому читанні ухвалила законопроект “Про повну загальну середню освіту” (Рада попередньо ухвалила, 2019). Характеризуючи його, І. Совсун у своїй колонці на сайті “Українська правда” наголосила на потребі продовжувати реформи, ставлячи мету збалансувати зацікавлення учнів, орієнтацію на їхні інтереси та високі вимоги, встановлені у стандартах освіти. На її думку, діти повинні вивчати меншу кількість предметів у школі, перейти від запам’ятовування великої кількості фактів, цифр і формул до розуміння і практичного використання навчальної інформації. Учні старшої школи повинні мати реальний вибір предметів, що дасть змогу їм робити більш

свідомий вибір майбутньої спеціальності. Водночас необхідно поліпшити вивчення математики, збільшивши кількість годин на цю дисципліну. Крім того, І. Совсун виступила за провадження в школі основ суспільствознавства (Совсун, 2019).

З приходом у 2019 р. в МОН нової команди, було продовжено рух до реалізації НУШ та виконання положень закону “Про освіту”. Очільниця МОН Ганна Новосад заявила, що з вересня 2020 р. російськомовні школи перейдуть на українську мову (Із 2020 року, 2019). Серед пріоритетів вона назвала внесення на розгляд парламенту законопроекту “Про повну загальну середню освіту”, впровадження в середній школі практики профорієнтацій, уведення електронних підручників, побудову або відновлення 100 сучасників шкіл (Хорошак, 2019).

У січні 2020 р. ВРУ ухвалила Закон України “Про повну загальну середню освіту”. ЗМІ інформували суспільство, що закон проваджує такі зміни: гарантії рівного доступу до освіти; побудову індивідуальної освітньої траєкторії; додаткові індивідуальні та ж групові консультації для учнів; забезпечення права на справедливе оцінювання та вимоги до доброчесності; вибір навчальних предметів; запровадження трьох адаптаційних циклів навчання (у 1–2 класах, 5–6 класах, 10 класі); збільшення прав учнівського самоврядування; реалізацію права кожної дитини на оволодіння державною мовою; надання реальної педагогічної автономії вчителів; впровадження педагогічної інтернатури для молодого вчителя; надання більше можливостей для педагогічного зростання вчителів; надання права батькам ініціювати позаплановий аудит закладу освіти; надання фінансової автономії школам (Хорошак, 2020а). Майже одразу ЗМІ повідомили про те, що проти мовних норм нового закону знову виступила Угорщина (Сійярто хоче, 2020).

Нововведення щодо контрактної форми працевлаштування вчителів-пенсіонерів стали однією з тем обговорення у ЗМІ з приводу закону “Про повну загальну середню освіту”. Міністерка Г. Новосад через медіа змушена була пояснювати: не йдеться про масове звільнення, лише про переведення на однорічний контракт (Хорошак, 2020с). В одному з інтерв'ю вона підкреслювала одне з найбільш важливих досягнень реформи: перетворення учня на повноправного суб'єкта освітнього процесу, що має право впливати на своє навчання через вибір навчальних предметів, участь в учнівському самоврядуванні тощо (Хорошак, 2020b). Натомість народна депутатка Наталія Піпа актуалізувала питання профільності старшої школи. Вона навела приклади профільної освіти на рівні середньої школи у Німеччині, Франції, Швеції, Фінляндії. Водночас вказала на результати освітнього тесту PISA, які засвідчили відставання українських школярів від своїх однолітків з інших країн. На думку авторки, якби українські старші школярі навчалися у профільній школі, результати тесту були б зовсім інші. Загалом Н. Піпа ратувала за фінський варіант профільної старшої школи (Піпа, 2020).

У зв'язку з пандемією коронавірусу питання освіти в масмедіа відійшли на другий план. Щоправда, у березні 2020 р. народний депутат Максим Бужанський, посилаючись на карантин, запропонував відтермінувати впровадження норм закону щодо переведення російськомовних шкіл на українську мову. Проти цього різко виступила народна депутатка Інна Совсун, наголосивши, що “посилювати позиції мови агресора в Україні – це злочин” (Совсун, 2020). Загалом ці пропозиції вона назвала спробою реваншу проросійських сил.

На початку 2021 р. знову зринуло питання про профільність старшої школи. Журналістка К. Хорошак, опитавши представників МОН і громадськості, описала реформу, відповідно до якої в Україні утворюватимуться ліцеї як заклади середньої

освіти для учнів 10–12 класів. Зазначалося, що ці заклади можуть бути або одно-, або багатопрофільні (гуманітарні, технологічні, природничо-математичні, художньо-естетичні, спортивні тощо). Щоправда, однопрофільні можуть постати лише в містах-мільйонниках. У статті наголошувалося, що у складі ліцею має бути не менше чотирьох 10-х класів, а кількість учнів у кожному – від 5 до 30 осіб. Вступ до ліцеїв відбуватиметься на основі ЗНО для випускників гімназій. К Хорошак зауважила, що мережу ліцеїв розпочнуть формувати, починаючи з 2021 р. (Хорошак, 2021).

Друга половина 2021 р. у ЗМІ була сповнена повідомлень про відкриття кримськотатарської школи в с. Чайки на Київщині, ініціативу першої леді Олени Зеленської ввести в школах уроки цифрової гігієни (Під Києвом відкрили школу, 2021; Зеленська пропонує, 2021). Значну увагу ЗМІ привернула “реформа шкільного харчування”, яку патрунувала знову ж О. Зеленська. Згідно з нею, зі шкільних їдалень треба було прибрати їжу з великим вмістом цукру й солі, натомість впроваджувалося нове меню з відповідними вимогами, наприклад, 75 % продуктів мали бути рослинного походження (Боднар, 2021).

Експериментерка освіти Л. Гриневич у вересні 2021 р. опублікувала статтю, в якій поділилася досвідом впровадження НУШ, вкотре вказала на необхідність реформи, назвала головні проблеми, які стояли перед освітянами в процесі впровадження змін: відсутність стандарту початкової освіти, підручників, програм, неготовність учителів тощо. Водночас вона висловила думку, що реформа все ж вдалася й назвала низку закладів освіти, які це демонструють. Зокрема, подякувала вчителям і директорці київської школи № 309, як і колективам усіх ста шкіл, які брали участь у пілотному проєкті (Гриневич, 2021).

Висновки. Отже, ключовими проблемами, які викликали активне і тривале обговорення в українських ЗМІ, стали розроблення, зміст та перспективи впровадження законів “Про освіту” і “Про повну загальну середню освіту”. Найчастіше на медійних платформах з підтримкою законів виступали їхні розробники, представники влади Л. Гриневич, І. Совсун, Г. Новосад. Водночас активну роль відігравала громадськість. Ще у 2015 р. в ЗМІ уперше було окреслено проблеми і завдання у секторі середньої освіти (Ю. Шукевич). Свої думки з приводу реформи освіти у ЗМІ висловлювали й відомі громадські діячі, журналісти, експерти Євген Глібовицький, Ярослав Притула, Зоя Звиняцівська, Тамара Злобіна, Марія Репко, Юлія Руда, Марія Онуфрик, Ігор Яковенко, педагог Сергій Горбачов. Впровадження НУШ найбільш активно аналізували Катерина Тищенко, Микола Скиба, Лілія Боровець. У ЗМІ дискутувалися питання змісту освіти, мови навчання у державних школах, впровадження компетентнісного підходу, друку нових підручників, оновлення матеріально-технічних засобів шкіл, підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів, зростання винагороди за педагогічну працю, запровадження індивідуальної освітньої траєкторії учнів, перехід до профільної старшої школи (ліцеїв).

Подяка. Авторка висловлює подяку рецензентам за слухні зауваження і побажання.

Фінансування. Авторка не отримувала фінансування для проведення дослідження і публікації цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Андрейців, І., Диравська, Я. (2018). За що в шкільній освіті відповідає місцева влада і чи можна це контролювати. Відповідає Лілія Гриневич. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/22/232812/>

Бахрушин, В. (2015). Два проекти нового закону про освіту – у чому різниця? *Освітня політика: портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/436-dva-proekti-novogo-zakonu-pro-osvitu-u-chomu-riznitsya>

Бахрушин, В. (2017). Новий закон “Про освіту”: навіщо він потрібний? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/22/224847/>

Боднар, М. (2021). З 1 вересня в школах запускають реформу шкільного харчування: зміни та терміни. *24-й канал*. URL: https://24tv.ua/education/1-veresnya-2021-shkolah-zapuskayut-nove-shkilne-ukrayina-novini_n1711947

Боровець, Л. (2019). Чому пріоритети МОН на 2019 рік не відповідають на виклики шкільної освіти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/02/19/235620/>

Бриндза, В. (2017). Малі незворотні кроки до кращої освіти. Досвід Австралії для України. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/>

В Україні можуть. (2016). В Україні можуть запровадити 12-річну школу. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/19/7099571/>

Василів, Ю. (2018). Роль шкіл критична: очікувати згори більше не можна. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/08/27/232876/>

Венеційська комісія. (2017). Венеційська комісія підтримала “мовну” статтю про освіту нацменшин. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/8/227868/>

Висновок Венеціанської комісії. (2017). Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. Текст документа. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/>

Горбачов, С. (2016). Чи дійсно батьки “сідають на голову” директору школи? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/15/220049/>

Гриневич презентувала. (2016). Гриневич презентувала 12-річну школу. Ще можна долучитися до її обговорення. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/08/18/216716/>

Гриневич, Л. (2015). Тривожність свободи, або Знову про реформи в освіті. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/1/199573>

Гриневич, Л. (2017). Мовна стаття закону “Про освіту” не шкодить нацменшинам. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227072/>

Гриневич, Л. (2017). Надто важливий. Чому потрібно прийняти новий закон про освіту? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/19/224784/>

Гриневич, Л. (2021). Коли реформа НУШ вдалася: приклад тих, хто попереду в Новій українській школі. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/3/245807/>

Гриневич: школи з мовами нацменшин. (2017). Гриневич: школи з мовами нацменшин часто не дають гарної української. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/13/223666/>

Житарюк, М. (2023). Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України. *Український інформаційний простір*, 1(11), 55–71. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558)

Зеленська пропонує. (2021). Зеленська пропонує ввести у школах уроки цифрової гігієни. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/23/7304755/>

Злобіна, Т. (2016). День знань якої епохи? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/217644/>

Із 2020 року. (2019). Із 2020 року російськомовні школи перейдуть на українську – міністр. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/4/7228095/>

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55.

Інна Совсун. (2015). Інна Совсун: Влітку почалось закриття малокомплектних шкіл, кількість вчителів теж доведеться скоротити. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/5/198152/>

Лілія Гриневич. (2015). Лілія Гриневич: На учня в спеціалізованій школі держава тратить в півтора рази більше, ніж у звичайній. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2015/06/11/195475/>

Лілія Гриневич. (2017). Лілія Гриневич. Реформа освіти. *Час. Підсумки дня - 03.05.2017* (Відео). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=97L8uelBIj0>

Лілія Гриневич. (2018). Лілія Гриневич. *Час. Підсумки дня. 11.01.2018* (Відео). URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=s8dgy-GDNWc&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Finvak.info%2F&feature=emb_imp_woyt

Міністр освіти визнала. (2017). Міністр освіти визнала небезпечними для України “мовні гетто” нацменшин. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2017/10/13/379174_ministr_obrazovaniya_sochla_opasnimi.html

Москвичова, А. (2018). Нова українська школа для першокласників: що зміниться з першого вересня. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29449731.html>

Нацрада реформ. (2017). Нацрада реформ підтримала концепцію Нової української школи та інклюзивної освіти. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/2/7139994/>

Онуфрик, М., Яковенко, І. (2017). Новий закон “Про освіту”: питання, які не можна обійти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/11/223625/>

Опорні школи. (2016). Опорні школи і реформу старшої школи пропонують у Міносвіти. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/2/7100891/>

ПАРЄ ухвалила рішення. (2017). ПАРЄ ухвалила рішення про освіту мовами меншин в Україні. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/12/7072236/>

Під Києвом відкрили школу. (2021). Під Києвом відкрили школу для кримськотатарських дітей – Умеров. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-krymskotatarska-shkola/31453516.html>

Піпа, Н. (2020). Якою може бути профільна школа: досвід Європи й перспективи України. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/20/239940/>

Рада попередньо ухвалила. (2019). Рада попередньо ухвалила законопроект про середню освіту: Учні обиратимуть предмети, вчителі матимуть більше свободи та

- доплати. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/03/13/236001/>
- Репко, М., Руда, Ю.** (2017). Освіта по-українськи: 129 мільярдів — марнотратство чи інвестиція? *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/osvita-po-ukrayinski-ua>
- Ризиковані.** (2016). Ризиковані, але потрібні. Заступник міністра освіти про майбутні зміни у школі. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/>
- Рогова, Т., Касімова, К.** (2023). ЗМІ прифронтового міста у висвітленні повномасштабного вторгнення РФ. *Український інформаційний простір*, 1(11), 133–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279620](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279620)
- Розмови про важливе.** (2015). Розмови про важливе. Експерти про те, що вдалось і що не вдалось зробити міністру освіти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/6/202763/>
- Сійярто хоче.** (2020). Сійярто хоче, щоби Україна змінила мовні норми ще й нового закону про середню освіту. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239753/>
- Скиба, М.** (2017а). Що можна змінити у школах вже тепер: думки освітян. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/23/224886/>
- Скиба, М.** (2017б). Що очікує на українську освіту в 2018-му році. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/18/228015/>
- Совсун, І.** (2019). Українська школа: що з нею далі робити. Про предмети, вчителів, директорів і середню освіту. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/08/19/237907/>
- Совсун, І.** (2020). Реванш на марші: як “слуги народу” захищають російську мову, прикриваючись карантинном. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/20/7244366/>
- Стельмах, І.** (2015). Квіт розпочав боротьбу з корупційною спадщиною Табачника. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26720676.html>
- Титиш, Г.** (2016). Лілія Гриневич: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/>
- Тищенко, К.** (2017а). Освіта для нацменшин українською. Як це буде, пояснює Лілія Гриневич. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/>
- Тищенко, К.** (2017б). Що змінює для дітей новий закон “Про освіту”. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/>
- У Гриневич розповіли.** (2018). У Гриневич розповіли, як змінять підхід до мов нацменшин. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/02/15/229004/>
- Філонов, М.** (2023). Трансформація українських медіа під час війни: здобутки, виклики і перспективи. *Інтерфакс*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/914975.html>
- Хорошак, К.** (2019). 100 шкіл та 100 садочків: Новосад про пріоритети в освіті-2020. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/>
- Хорошак, К.** (2020а). Прийняли новий закон про середню освіту. Що зміниться. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/01/16/239586/>
- Хорошак, К.** (2020б). Можливості для учнів, зарплати для вчителів, конкуренція та позапланові перевірки шкіл: інтерв'ю Ганни Новосад. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240023/>
- Хорошак, К.** (2020с). Чи звільнятьмуть масово вчителів-пенсіонерів зі

шкіл? Пояснює Новосад. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240027/>

Хорошак, К. (2021). 10-11 класи закривають? Що про це каже МОН, реформа старшої профільної школи та реальність. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/02/15/243938/>

Чесно про освіту. (2015). Чесно про освіту. Що має давати школа. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/3/202603/>

Школи в Україні перевірятимуть. (2019). Школи в Україні перевірятимуть повному: набув чинності наказ МОН. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/04/16/236573/>

Шукевич, Ю. (2015). Сучасна освіта: із чого починати? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/3/193132/>

Як це у них. (2015). Як це у них. Польський досвід реформи середньої освіти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/10/25/202280/>

Як це у них. (2016). Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/>

Яржемська, В. (2023). Особливості діяльності ЗМІ Хмельницького краю в час війни росії проти України. *Український інформаційний простір*, 2(12), 135–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291174](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291174)

Boyte, K. (2017). An Analysis of the Social-Media Technology, Tactics, and Narratives Used to Control Perception in the Propaganda War Over Ukraine. *Journal of Information Warfare*, 16(1), 88–111. URL: <https://www.jstor.org/stable/26502878>

Dyczok, M. (2015). History, Memory, and the Media. *Harvard Ukrainian Studies*, 34(1/4), 431–446. URL: <http://www.jstor.org/stable/44364502>

Haliv, M., Ihnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of Ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281 – 297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>

Izhak, O. (2016). The Threats and Challenges of a Multipolar World: A Ukraine Crisis Case Study. *Connections*, 15(1), 32–44. URL: <http://www.jstor.org/stable/26326427>

Makhortykh, M., & Sydorova, M. (2017). Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*, 10 (3), 359–381. URL: <https://www.jstor.org/stable/26392786>

Robinson, P. (2014). Media empowerment vs. strategies of control: Theorising news media and war in the 21st Century. *Zeitschrift Für Politik*, 61(4), 461–479. URL: <http://www.jstor.org/stable/24229237>

REFERENCES

Andreitsiv, I., & Dyriavska, Ya. (2018). Za shcho v shkilnii osviti vidpovidaie mistseva vlada i chy mozna tse kontroliuvaty. Vidpovidaie Liliia Hrynevych [What is local government responsible for in school education and can it be controlled. Answered by Lilia Hrynevych]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/22/232812/> [in Ukrainian].

Bakhrushyn, V. (2015). Dva proekty novoho zakonu pro osvitu – u chomu riznytsia? [Two drafts of the new law on education – what is the difference?]. *Educational policy: portal of public experts*. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/436-dva-proekti-novogo-zakonu-pro-osvitu-u-chomu-riznytsya> [in Ukrainian].

Bakhrushyn, V. (2017). Novyi zakon “Pro osvitu”: navishcho vin potribnyi? [The new law “On education”: why is it necessary?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/22/224847/> [in Ukrainian].

Bodnar, M. (2021). Z 1 veresnia v shkolakh zapuskaiut reformu shkilnoho kharchuvannia: zminy ta termyny [From September 1, the reform of school meals will be launched in schools: changes and deadlines]. *24th channel*. URL: https://24tv.ua/education/1-veresnya-2021-shkolah-zapuskayut-nove-shkilne-ukrayina-novini_n1711947 [in Ukrainian].

Borovets, L. (2019). Chomu priorityety MON na 2019 rik ne vidpovidaiut na vyklyky shkilnoi osvity [Why the priorities of the Ministry of Education and Culture for 2019 do not meet the challenges of school education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/02/19/235620/> [in Ukrainian].

Bryndza, V. (2017). Mali nezvorotni kroky do krashchoi osvity. Dosvid Avstralii dlia Ukrainy [Small irreversible steps to better education. Australia’s experience for Ukraine]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/> [in Ukrainian].

V Ukraini mozhut. (2016). V Ukraini mozhut zaprovadyty 12-richnu shkolu [A 12-year school can be introduced in Ukraine]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/19/7099571/> [in Ukrainian].

Vasyliv, Yu. (2018). Rol shkil krytychna: ochikuvaty zghory bilshе ne mozhna [The role of schools is critical: it is no longer possible to expect from above]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/08/27/232876/> [in Ukrainian].

Venetsiiska komisiia. (2017). Venetsiiska komisiia pidtrymala “movnu” stattiю pro osvitu natsmenshyn [The Venice Commission supported the “language” article on the education of national minorities]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/8/227868/> [in Ukrainian].

Vysnovok Venetsianskoi komisii. (2017). Vysnovok Venetsianskoi komisii shchodo osvitnoho zakonu. Tekst dokumenta [Conclusion of the Venice Commission on the educational law. Document text]. *European Pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/> [in Ukrainian].

Horbachov, S. (2016). Chy diisno batky “sidaiut na holovu” dyrektoru shkoly? [Do parents really “sit on the head” of the school director?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/15/220049/> [in Ukrainian].

Hrynevych prezentovala. (2016). Hrynevych prezentovala 12-richnu shkolu. Shche mozhna doluchytysia do yii obhovorennia [Hrynevych presented the 12-year school. You can still join its discussion]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/08/18/216716/> [in Ukrainian].

Hrynevych, L. (2015). Tryvozhnist svobody, abo Znovu pro reformy v osviti [Anxiety of freedom, or again about reforms in education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/1/199573> [in Ukrainian].

Hrynevych, L. (2017a). Movna stattia zakonu “Pro osvitu” ne shkodyt natsmenshynam [The language article of the law “On Education” does not harm national minorities]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227072/> [in Ukrainian].

Hrynevych, L. (2017b). Nadto vazhlyvyi. Chomu potribno pryiniaty novyi zakon pro osvitu? [Too important. Why is it necessary to adopt a new law on education?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/19/224784/> [in Ukrainian].

Hrynevych, L. (2021). Koly reforma NUSh vdalasia: pryklad tykh, khto poperedu v Novii ukrainskii shkoli [When the NUS reform was successful: the example of those

ahead in the New Ukrainian School]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/3/245807/> [in Ukrainian].

Hrynevych: shkoly z movamy natsemshyn. (2017). Hrynevych: shkoly z movamy natsemshyn chasto ne daiut harnoi ukrainskoi [Hrynevych: schools with the languages of national minorities often do not teach good Ukrainian]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/13/223666/> [in Ukrainian].

Zhytariuk, M. (2023). Otsinka y pereosmyslennia roboty zhurnalistiv v umovakh viiny za nezalezhnist Ukrainy [Evaluation and rethinking of the work of journalists in the conditions of the war for independence of Ukraine]. *Ukrainskyi informatsiynyi prostir – Ukrainian Information Space*, 1(11), 55–71. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558) [in Ukrainian].

Zelenska proponuie. (2021). Zelenska proponuie vvesty u shkolakh uroky tsyfrovoy hihiieny [Zelenska suggests introducing digital hygiene lessons in schools]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/23/7304755/> [in Ukrainian].

Zlobina, T. (2016). Den znan yakoi epokhy? [Day of knowledge of which era?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/217644/> [in Ukrainian].

Iz 2020 roku. (2019). Iz 2020 roku rosiiskomovni shkoly pereidut na ukrainsku – ministr [From 2020, Russian-language schools will switch to Ukrainian schools – the Minister]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/4/7228095/> [in Ukrainian].

Ilnytskiy, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propahanda yak element pidhotovky do zbroinoi ahresii proty Ukrainy [Russian Propaganda as an Element of Preparation for Armed Aggression Against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 43–55. [in Ukrainian].

Inna Sovsun. (2015). Inna Sovsun: Vlitku pochalos zakryttia malokomplektnykh shkil, kilkist vchyteliv tezh dovedetsia skorotyty [Inna Sovsun: The closure of understaffed schools began in the summer, and the number of teachers will also have to be reduced]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/5/198152/> [in Ukrainian].

Liliia Hrynevych. (2015). Liliia Hrynevych: Na uchnia v spetsializovaniy shkoli derzhava tratyt v pivtora razy bilshe, nizh u zvychainii [Liliya Hrynevych: The state spends one and a half times more on a student in a specialized school than in a regular one]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2015/06/11/195475/> [in Ukrainian].

Liliia Hrynevych. (2017). Liliia Hrynevych. Reforma osvity [Lilia Hrynevych. Education reform]. *Chas. Pidsumky dnia – 03.05.2017* (Video). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=97L8uelBIj0> [in Ukrainian].

Liliia Hrynevych. (2018). Liliia Hrynevych [Lilia Hrynevych]. *Chas. Pidsumky dnia*. 11.01.2018 (Video). URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=s8dgy-GDNWc&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Ffinvak.info%2F&feature=emb_imp_woyt [in Ukrainian].

Ministr osvity vyznala. (2017). Ministr osvity vyznala nebezpechnymy dlia Ukrainy “movni hetto” natsemshyn [The Minister of Education recognized the “linguistic ghettos” of national minorities as dangerous for Ukraine]. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2017/10/13/379174_ministr_obrazovaniya_sochla_opasnimi.html [in Ukrainian].

Moskvychova, A. (2018). Nova ukrainska shkola dlia pershoklasnykiv: shcho zminytsia z pershoho veresnia [New Ukrainian school for first graders: what will change

from September 1]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29449731.html> [in Ukrainian].

Natsrada reform. (2017). Natsrada reform pidtrymala kontseptsiiu Novoi ukrainskoi shkoly ta inkluzyvnoi osvity [The National Council of Reforms supported the concept of the New Ukrainian School and inclusive education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/2/7139994/> [in Ukrainian].

Onufryk, M., & Yakovenko, I. (2017). Novyi zakon “Pro osvitu”: pytannia, yaki ne mozhna obityi [The new law “On education”: issues that cannot be bypassed]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/11/223625/> [in Ukrainian].

Oporni shkoly. (2016). Oporni shkoly i reformu starshoi shkoly proponuiut u Minosvity [Support schools and the reform of the senior school are proposed to the Ministry of Education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/2/7100891/> [in Ukrainian].

PARle ukhvalyla rishennia. (2017). PARle ukhvalyla rishennia pro osvitu movamy menshyn v Ukraini [PACE adopted a decision on education in minority languages in Ukraine]. *European Pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/12/7072236/> [in Ukrainian].

Pid Kyievom vidkryly shkolu. (2021). Pid Kyievom vidkryly shkolu dlia krymskotatarskykh ditei – Umerov [Umerov: A school for Crimean Tatar children was opened near Kyiv]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-krymskotatarska-shkola/31453516.html> [in Ukrainian].

Pipa, N. (2020). Yakoiu mozhe buty profilna shkola: dosvid Yevropy y perspektyvy Ukrainy [What a specialized school can be: the experience of Europe and the prospects of Ukraine]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/20/239940/> [in Ukrainian].

Rada popередno ukhvalyla. (2019). Rada popередno ukhvalyla zakonoproekt pro seredniu osvitu: Uchni obyratymut predmety, vchyteli matymut bilshe svobody ta doplaty [Verhovna Rada has preliminarily approved a bill on secondary education: Students will choose subjects, teachers will have more freedom and extra pay]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/03/13/236001/> [in Ukrainian].

Repko, M., & Ruda, Yu. (2017). Osvita po-ukrainsky: 129 miliardiv — marnotratstvo chy investytsiia? [Education in Ukrainian: 129 billion — waste or investment?]. *Vox Ukraine*. URL: <https://voxukraine.org/osvita-po-ukrayinski-ua> [in Ukrainian].

Ryzykovani. (2016). Ryzykovani, ale potribni. Zastupnyk ministra osvity pro maibutni zminy u shkoli [Risky, but necessary. Deputy Minister of Education about future changes in the school]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/> [in Ukrainian].

Rohova, T., & Kasimova, K. (2023). ZMI pryfrontovoho mista u vysvitleni povnomasshtabnoho vtornhennia RF [The mass media of the front-line city covered the full-scale invasion of the Russian Federation]. *Ukrainskyi informatsiyni prostir – Ukrainian Information Space, 1(11)*, 133–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279620](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279620) [in Ukrainian].

Rozmovy pro vazhlyve. (2015). Rozmovy pro vazhlyve. Eksperty pro te, shcho vdalos i shcho ne vdalos zrobyty ministru osvity. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/6/202763/> [in Ukrainian].

Siiarto khoche. (2020). Siiarto khoche, shchoby Ukraina zminyla movni normy shche y novoho zakonu pro seredniu osvitu [Siyarto wants Ukraine to change the language

norms of the new law on secondary education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239753/> [in Ukrainian].

Skyba, M. (2017a). Shcho mozhna zminyty u shkolakh vzhe teper: dumky osvitian [What can be changed in schools already now: opinions of educators]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/23/224886/> [in Ukrainian].

Skyba, M. (2017b). Shcho ochikuie na ukrainsku osvitu v 2018-mu rotsi [What awaits Ukrainian education in 2018]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/18/228015/> [in Ukrainian].

Sovsun, I. (2019). Ukrainska shkola: shcho z neiu dali robyty. Pro predmety, vchyteliv, dyrektoriv i seredniu osvitu [Ukrainian school: what to do with it next. About subjects, teachers, principals and secondary education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/08/19/237907/> [in Ukrainian].

Sovsun, I. (2020). Revansh na marshi: yak “sluhy narodu” zakhyschchaiu rosiisku movu, prykryvaiuchys karantynom [Revenge on the march: how “servants of the people” protect the Russian language under the guise of quarantine]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/20/7244366/> [in Ukrainian].

Stelmakh, I. (2015). Kvit rozpochav borotbu z koruptsiinoiu spadshchynoiu Tabachnyka [Kvit started the fight against Tabachnyk’s corrupt legacy]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26720676.html> [in Ukrainian].

Tytysh, H. (2016). Liliia Hrynevych: Nemozhlyvo navchaty suchasnykh ditei tak, yak navchaly nas [Liliya Hrynevych: It is impossible to teach modern children the way we were taught]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/> [in Ukrainian].

Tyshchenko, K. (2017a). Osvita dlia natsmenshyn ukrainskoiu. Yak tse bude, poiasniue Liliia Hrynevych [Education for national minorities in Ukrainian. How it will be, explains Lilia Hrynevych]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/> [in Ukrainian].

Tyshchenko, K. (2017b). Shcho zminiue dlia ditei novyi zakon “Pro osvitu” [What the new law “On Education” changes for children]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/> [in Ukrainian].

U Hrynevych rozpovily. (2018). U Hrynevych rozpovily, yak zminiat pidkhid do mov natsmenshyn [Hrynevych was told how the approach to the languages of national minorities will be changed]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/02/15/229004/> [in Ukrainian].

Filonov, M. (2023). Transformatsiia ukrainskykh media pid chas viiny: zdobutky, vyklyky i perspektyvy [Transformation of Ukrainian media during the war: achievements, challenges and prospects]. *Interfax*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/914975.html> [in Ukrainian].

Khoroshak, K. (2019). 100 shkil ta 100 sadochkiv: Novosad pro priorityty v osviti-2020 [100 schools and 100 kindergartens: Novosad about priorities in Education-2020]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/>

Khoroshak, K. (2020a). Prynialy novyi zakon pro seredniu osvitu. Shcho zminytsia [A new law on secondary education was adopted. What will change?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/01/16/239586/> [in Ukrainian].

Khoroshak, K. (2020b). Mozhlyvosti dlia uchniv, zarplaty dlia vchyteliv, konkurentsii ta pozaplanovi perevirky shkil: intervju Hanny Novosad [Opportunities for students, salaries for teachers, competition and unscheduled inspections of schools: an interview with Hanna

Novosad]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240023/> [in Ukrainian].

Khoroshak, K. (2020c). Chy zvilniatymut masovo vchyteliv-pensioneriv zi shkil? Poiasniuie Novosad [Will retired teachers be fired en masse from schools? Novosad explains]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240027/> [in Ukrainian].

Khoroshak, K. (2021). 10-11 klasy zakryvaiut? Shcho pro tse kazhe MON, reforma starshoi profilnoi shkoly ta realnist [Are grades 10–11 closed? What does the MES say about this, the reform of the senior professional school and the reality]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/02/15/243938/> [in Ukrainian].

Chesno pro osvitu. (2015). Chesno pro osvitu. Shcho maie davaty shkola [Honestly about education. What the school should provide]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/3/202603/> [in Ukrainian].

Shkoly v Ukraini pereviriatiymut. (2019). Shkoly v Ukraini pereviriatiymut ponovomu: nabuv chynnosti nakaz MON [Schools in Ukraine will be checked in a new way: the order of the Ministry of Education and Science has entered into force]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/04/16/236573/> [in Ukrainian].

Shukevych, Yu. (2015). Suchasna osvita: iz choho pochynaty? [Modern education: where to start?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/3/193132/> [in Ukrainian].

Yak tse u nykh. (2015). Yak tse u nykh. Polskyi dosvid reformy serednoi osvity [How is it with them. Polish experience of secondary education reform]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/10/25/202280/> [in Ukrainian].

Yak tse u nykh. (2016). Yak tse u nykh. Estonskyi dosvid reformy serednoi osvity [How is it with them. Estonian experience of secondary education reform]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/> [in Ukrainian].

Yarzhemska, V. (2023). Osoblyvosti diialnosti ZMI Khmelnytskoho kraiu v chas viiny rosii proty Ukrainy [Peculiarities of media activity in the Khmelnytsky region during the war between Russia and Ukraine]. *Ukrainskyi informatsiynyi prostir – Ukrainian Information Space*, (2(12)), 135–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291174](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291174) [in Ukrainian].

Boyte, K. (2017). An Analysis of the Social-Media Technology, Tactics, and Narratives Used to Control Perception in the Propaganda War Over Ukraine. *Journal of Information Warfare*, 16(1), 88–111. URL: <https://www.jstor.org/stable/26502878>

Dyczok, M. (2015). History, Memory, and the Media. *Harvard Ukrainian Studies*, 34(1/4), 431–446. URL: <http://www.jstor.org/stable/44364502>

Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of Ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281 – 297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>

Izhak, O. (2016). The Threats and Challenges of a Multipolar World: A Ukraine Crisis Case Study. *Connections*, 15(1), 32–44. URL: <http://www.jstor.org/stable/26326427>

Makhortykh, M., & Sydorova, M. (2017). Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*, 10 (3), 359–381. URL: <https://www.jstor.org/stable/26392786>

Robinson, P. (2014). Media empowerment vs. strategies of control: Theorising news media and war in the 21st Century. *Zeitschrift Für Politik*, 61(4), 461–479. URL: <http://www.jstor.org/stable/24229237>

Стаття надійшла до редакції 9 листопада 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.

УДК 001.89(477):355.4(470/477)“20”

DOI 10.69550/3041-1467.4.310369

Лариса КОРНОВЕНКО

кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Т. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (lkornovenko@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2587-6995

Сергій КОРНОВЕНКО

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, директор Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Т. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-6268-2321

Researcher ID: U-4291-2018

Larysa KORNOVENKO

PhD (Philology), Associate Professor, Head of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (lkornovenko@gmail.com)

Serhii KORNOVENKO

PhD hab. (History), Full Professor, Department of Archaeology and Special Branches of Historical Science, Director of the Research Institute of Peasantry and Agrarian History, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, 81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Корновенко Л., Корновенко, С. (2024). Розвиток науки у повоєнній Україні: рефлексії в умовах воєнного стану. *Axis Europae*, 4, 86–98. doi: 10.69550/3041-1467.4.310369

Bibliographic Description of the Article: Kornovenko, L., Kornovenko, S. (2024). Rozvytok nauky u povoiennii Ukraini: refleksii v umovakh voiennoho stanu [The development of science in post-war Ukraine: reflections under martial law]. *Axis Europae*, 4, 86–98. doi: 10.69550/3041-1467.4.310369 [in Ukraine].

**РОЗВИТОК НАУКИ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ:
РЕФЛЕКСІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати ключові, на нашу думку, концепти, представлені позицією окремих науковців стосовно розвитку науки у повоєнній Україні. Зокрема, предметом дослідження є пропозиції, моделі тощо, висловлені професійними представниками наукового середовища, експертами Б. Данилишиним, О. Костюком, Ю. Безвершиєнко та О. Колежуком, О. Матвєєвою,

Ю. Мелковим. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, науковості, авторської об'єктивності з використанням загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше рефлексії українських науковців в умовах воєнного стану стосовно розвитку науки у повоєнній Україні стали предметом спеціального вивчення. **Висновки.** Проаналізовані нами історіографічні джерела дають достатньо підстав виокремити у сучасному українському дискурсі такі моделі й концепції повоєнного розвитку науки в Україні (перелік не є вичерпним). Перша модель оновлення науки у повоєнній Україні, що представлена напрацюваннями Б. Данилишина, передбачає насамперед переосмислення і запровадження нового розуміння науки. Друга модель, авторства О. Костиюка, стосується таких принципово важливих компонентів науки, як фінансовий та людський капітали. Третя модель трансформації українського науково-дослідного простору, запропонована Ю. Безвершенку та О. Колежюком, має на меті збереження та розвиток головного її суб'єкта – науковця та примноження інтелектуального капіталу, досягнення ним відповідності європейським та світовим стандартам. Четверта модель, в основу якої покладена модель О. Матвєєвої, пропонує формування відкритої науки. П'ята трирівнева модель Ю. Мелкова передбачає, що наука у повоєнній Україні має бути відкритою. Вона повинна ґрунтуватися на категорії “цінність” як найдієвішому мотиваторі науково-дослідницької діяльності вченого.

Отже, провідними ідеями всіх авторів є такі: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – майданчик для комплексної модернізації наукової сфери; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

Ключові слова: повоєнна наука, Україна, концепції, відбудова, рефлексії.

THE DEVELOPMENT OF SCIENCE IN POSTWAR UKRAINE: REFLECTIONS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. *The aim of this study is to analyze key concepts, in our opinion, presented by the positions of individual scholars regarding the development of science in post-war Ukraine. Specifically, the research focuses on proposals, models, and other ideas expressed by professional representatives of the scientific community, including experts such as B. Danylyshyn, O. Kostiuk, Y. Bezvershenko, O. Kolezhuk, O. Matvieieva, and Y. Melkov. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific rigor, and authorial objectivity, utilizing general scientific and special historical methods. The scientific novelty of the research lies in the fact that, for the first time, the reflections of Ukrainian scientists under martial law on the development of science in post-war Ukraine have become the subject of special study. Conclusions.* *The historiographic sources we analyzed provide sufficient grounds to distinguish several models and concepts of post-war scientific development in Ukraine within contemporary Ukrainian discourse (the list is not exhaustive). The first model of science renewal in post-war Ukraine, presented by the works of B. Danylyshyn, primarily involves the rethinking and introduction of a new understanding of science. The second model, proposed by O. Kostiuk, addresses critically important components of science such as financial and human capital. The third model, proposed by Y. Bezvershenko and O. Kolezhuk, aims to preserve and develop its main subject – the scientist – and to enhance*

intellectual capital, achieving compliance with European and global standards. The fourth model, developed by O. Matvieieva, envisions the formation of open science. The fifth three-level model by Y. Melkov suggests that science in post-war Ukraine should be open. It should be based on the category of “value” as the most effective motivator for a scientist’s research activity.

Thus, the leading ideas of all the authors are as follows: 1) science is a crucial factor in the reconstruction of post-war Ukraine, its European integration, sustainability, and success; 2) the current state of science in Ukraine is in crisis; however, this crisis presents an opportunity for the comprehensive modernization of the scientific sphere; 3) the priority of scientific development in post-war Ukraine is the advancement of open science and its integration into the European and global arenas.

Keywords: *postwar science, Ukraine, concepts, reconstruction, reflection.*

Постановка проблеми. Загальновизнаним є те, що розвиток науки багато у чому визначає внутрішню і зовнішню суб’єктність держави, вектор розвитку її громадянського суспільства, є одним із ключових факторів, що формує успішну і щасливу націю. Сучасна геополітика – не стільки протистояння за територію, ресурси, скільки за інтелектуальний капітал, який є безцінним (Kornovenko & Pasichna, 2023, с. 80). Зважаючи на це, обґрунтованою є теза, що у сучасному світі нація без науки – нація рабів.

За умов справедливої війни України за свою ідентичність триває моделювання повоєнного розвитку науки в Україні. Зважаючи на це, актуальним є звернення до аналізу вже запропонованих концептуальних засад і підходів, що стосуються розвитку науки у повоєнній Україні.

Аналіз досліджень. Питання, співзвучні з нашою темою, представлено у напрацюваннях В. Бахрушина (2022), В. Небрат (2022), Л. Базиль (2023) та інших дослідників. Водночас перспективним є узагальнення рефлексій науковців, експертів за умов воєнного стану про розвиток науки у повоєнній Україні.

Мета дослідження. Питання науки, беручи до уваги його актуальність, завжди перебувало, перебуває і буде перебувати у полі уваги як науковців, громадськості, так і державних інституцій. Сучасний український дискурс представлений широкою палітрою думок, ідей, підходів і концепцій стосовно перспектив науки у повоєнній Україні. Розуміючи обмежені обсяги публікації та постійний інтерес до цієї тематики, її невичерпність, а отже, повсякчасну появу нових рефлексій, автори статті ставлять за мету проаналізувати ключові, на їхню думку концепти, представлені позицією окремих науковців стосовно розвитку науки у повоєнній Україні. Зокрема, предметом дослідження є пропозиції, моделі тощо, висловлені професійними представниками наукового середовища, експертами Б. Данилишиним, О. Костюком, Ю. Безвершенко та О. Колежуком, О. Матвеевою, Ю. Мелковим.

Виклад матеріалу. Стан і перспективи розвитку науки в Україні представлено в аналітичній статті Б. Данилишина. З-поміж проблемних питань, що гальмували розвиток наукової міцї України у довоєнний час і продовжують негативно на неї впливати за сучасних умов, науковець виокремив такі. По-перше, це денауковизація українського суспільства. Її причина – ілюзія стосовно того, “що вітчизняні наукові центри не потребують достатньої державної підтримки, особливо якщо бюджетні ресурси є обмеженими”. По-друге, застарілі підходи менеджменту в науці, що спричинили екстремальні умови для виживання, в яких перебувають вітчизняні

науковці. По-третє, дискримінаційні заробітні плати у держбюджетному науковому секторі, що спровокували відтік наукових кадрів. Як результат, по-перше, зниження обсягів і якості наукової продукції; по-друге, негативний імідж України на міжнародній арені як країни з найменшою концентрацією дослідників: 11 осіб на 1000 населення проти 55 в європейських країнах. По-четверте, найнижчий рівень науково-дослідної капіталізації ВВП. Наприклад, станом на 2020 р. наукові дослідження і розробки в Україні становили 0,4 % ВВП. Для порівняння: у Швейцарії – 3,4 %, Кореї – 4,2 %, Ізраїлі – 4,3 % (Данилишин, 2022).

Зрозуміло, що такий стан справ поки не є летальним, а тому українська наука має всі шанси вижити і кардинально змінити свої позиції не лише у державі, а і на міжнародному рівні. На думку академіка, реанімаційний пакет для науки має бути спрямований на те, “щоб національна наука приносила максимальну користь майбутній післявоєнній економіці необхідна системна перебудова її відносин з суспільством, державною владою та бізнесом”.

Б. Данилишин окреслив ключові елементи реанімаційного пакету для науки повоєнної України. На його переконання, вони є такими. По-перше, формування та реалізація цілісної державної політики розвитку науки та стимулювання інновацій, законодавче забезпечення відповідних процесів та контроль за його дотриманням. Запровадження в складі Уряду спеціальної посади Віцепрем’єр-міністра з питань науки та інновацій, який би відповідав за нове бачення і забезпечення ефективного розвитку науково-технічного потенціалу в Україні.

Про-друге. Інтеграція вітчизняного наукового сектора в каркас майбутньої поствоєнної економіки для забезпечення можливості залучення його напрацювань до обґрунтування національних пріоритетів розвитку. Націленість програми післявоєнної відбудови економіки на технологічну модернізацію виробничого сектора, що створюватиме попит на інноваційну та наукову продукцію. Реалізація конкретних інструментів (форм державної допомоги) для стимулювання розвитку науково-технологічної сфери та залучення інновацій. Запровадження європейських стандартів у сфері організації виконання та фінансування наукових досліджень.

По-третє. Формування (відродження, модернізація) мережі центрів дослідницької та інноваційної інфраструктури – технопарки, інноваційні центри, науково-навчальні центри, інноваційно-технологічні кластери, інноваційні бізнес-інкубатори, центри інновацій і трансферу технологій, центри комерціалізації інтелектуальної власності, регіональні центри науки та інновацій, венчурні фонди.

По-четверте. Підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення наукових установ сучасним обладнанням для проведення досліджень на найвищому рівні. Створення належних фінансових стимулів до продуктивної праці дослідників як людей, що володіють глибокими спеціальними знаннями. Формування нового кадрового потенціалу наукового сектора. Посилення та розвиток служб маркетингу і комерціалізації прикладних розробок.

По-п’яте. Популяризація вітчизняної науки, підвищення соціального статусу та престижу дослідників в середовищі національного бізнесу та в суспільстві загалом (Данилишин, 2022).

На окрему увагу заслуговують резонні пропозиції академіка щодо змін у фінансуванні вітчизняних наукових досліджень. З-поміж форм державної підтримки ним виокремлено такі: “а) прямі гранти; б) звільнення від оподаткування / зниження податкових ставок; в) виділення земельних ділянок; г) постачання необхідних товарів

чи послуг за зниженими цінами; д) забезпечення доступу до боргового фінансування чи пайового фінансування на сприятливих умовах” (Данилишин, 2022).

Отже, запропонована Б. Данилишини модель оновлення науки у повоєнній Україні передбачає заходи комплексної модернізації наукової сфери. Вони стосуються насамперед переосмислення і запровадження нового розуміння науки. Зокрема, лейтмотивом його концепту є відхід від архаїчного розуміння науки як джерела витрат, ставлення до неї як до складника національної безпеки України.

Відповідь на запитання: “Як має розвиватися українська наука після війни”, – крізь призму якості науки, її імпаکتу, запропонував О. Костюк. Ним окреслено ключові проблеми та ситуація, що склалася у науці України від початку війни РФ проти України у 2014 р. Перша проблема – велика кількість наукової продукції з низькою кількістю цитувань. Друга – тенденція зменшення фінансування науки. Третя – зменшення чисельності вчених. За підрахунками вченого, лише впродовж 2015 – 2018 рр. мала місце негативна динаміка. З 90 тис. дослідників в Україні залишилося 58 тис. Це означає, що з розрахунку на мільйон населення, в Україні припадає 1,45 тис. вчених. На його переконання, “майже втратили школу молодих вчених, що становить велику проблему для країни”. Одна з причин демотивації до науки – низька заробітна плата. Четверта – звужена географія науково-публікаційної активності українських учених. За даними дослідника, 60 % співавторів українських учених – колеги зі Східної Європи (Костюк, 2022).

Кризова ситуація з наукою в Україні для О. Костюка є гострою, але не безнадійною. Її він розуміє як стартову можливість для якісно нового розвитку науки у повоєнній Україні. На його думку, план розвитку, беручи до уваги кращі світові практики, має містити такі положення.

По-перше, “збільшення фінансування науки з 0,41 до 2 % ВВП”. По-друге, “збільшення кількості молоді в науці. Негативний тренд ми маємо змінити на позитивний, повернувши кількість вчених до довоєнного показника 2013 року – близько трьох тисяч молодих вчених”. По-третє, “підвищення заробітної плати вченим, особливо молодим, до рівня, вищого за середню зарплату в країні, тобто 14 300 грн, на 20–30 %”. По-четверте, “збільшення фінансування закупівлі науково-дослідного обладнання” (Костюк, 2022).

Очевидно, відповідно до означеної вище позиції вченого, логічним буде і п’ятий пункт про інтеграцію українського наукового простору в європейський та світовий, не обмежуючись східноєвропейським.

Таким чином, модель, запропонована О. Костюком, стосується таких принципово важливих компонентів науки, як фінансовий та людський капітали. Заходи з їх модернізації – інструменти оновлення результативності науки в Україні, її виходу на європейський та світовий рівні.

На початку грудня 2022 р. за сприяння “Center for Economic Policy Research” побачило світ видання “Відбудова України: Принципи та політика” за редакцією Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро. У контексті нашої теми, зацікавлення викликає розділ 13 “Трансформація українських наукових досліджень та розробок у рушійну силу відновлення України”. Він написаний у співавторстві Ю. Безвершенка та О. Колежуком (Безвершенка, Колежук, 2022, с. 424–458).

Автори відбудову науково-дослідного сектору України трактують широко. Для них вона не обмежується лише фізичним відновленням пошкодженої інфраструктури. На їхнє переконання, це насамперед політика, що спрямована як на перетворення власне

сектору, так і науки на підґрунтя процвітаючої української економіки та українського суспільства (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 441). У такому судженні дослідники виявляють солідарність з тезою Президента України, задекларованою як епіграф до праці про те, що “відбудувати Україну – це відновити принципи життя, відновити простір життя, відновити те, що робить людей людьми. ... Звичайно, йдеться не лише про відновлення матерії життя, а й про інституційний розвиток. Наша держава стала кандидатом на вступ у Європейський Союз... Ми маємо ще посилити наші інституції, ми маємо ще оновлювати стандарти життя... І відбудова України стане для нас усіх такою ж великою реформою, бо ми всі разом об’єднаємо демократичний світ настільки, що кожен побачить: світогляд вільних людей завжди перемагає. Світ побачить, що ніхто й ніколи не зможе досягнути війною своїх цілей” (Відбудова України, 2022, с. 1).

Основними принципами відновлення науки в Україні, на переконання вчених, є такі. Перший: “наука, технології та інновації мають важливе значення для майбутнього України, тому вони повинні посідати належне місце в національній стратегії відбудови та мають бути забезпечені відповідними ресурсами. Зокрема, в агенції з відбудови має бути спеціальний підрозділ, який би опікувався сектором досліджень та розробок”. Другий: “системні реформи у секторі досліджень і розробок мають вирішальне значення для його відновлення. Тому вони мають бути чітко розроблені, належним чином підтримані та вчасно впроваджені. Будь-які термінові дії та часткові рішення мають вписуватися в загальну архітектуру змін”. Третій: “збереження, розвиток та залучення людського капіталу є найбільш нагальним короткостроковим завданням, яке також має вирішальне значення для довгострокового відновлення. Потрібно забезпечувати, заохочувати й підтримувати розвиток мереж та партнерств” (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 442).

Названі вчені пропонують шість ключових практик короткострокової перспективи, що необхідно реалізувати для збереження і розвитку людського капіталу в науці. Це, на їх думку, такі: 1) національна система стипендій для дослідників; 2) підтримка конкурентного фінансування проєктів через Національний фонд досліджень України; 3) створення за допомоги ЄС спеціальної програми для інтеграції української науки до Європейського дослідницького простору; 4) інформаційна підтримка та пошук партнерів для міжнародного трансферу знань; 5) програми, що підтримують використання науки для національної безпеки, відбудови, економіки та формування політик; 6) розбудова потенціалу для розвитку реформ у сфері досліджень і розробок (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 442–446).

Автори запропонували п’ять практик довгострокової перспективи, реалізація яких має забезпечити цілком конкретний результат: “щоб наукові дослідження та розробки сприймалися як рушійна сила економіки та ключовий фактор сталого відновлення” (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 446). Такими довгостроковими політиками, предметно розписаними дослідниками, у сфері науки виступають: 1) запровадження системи фінансування наукових досліджень на основі результатів (PBRFS); 2) поступова заміна академії наук двома новими інституціями, які керуватимуть фундаментальною та прикладною наукою; 3) інтеграція освіти та досліджень; 4) посилення інтеграції українських досліджень до Європейського дослідницького простору; 5) трансформація врядування та формування політик у сфері досліджень і розробок, зокрема, посилення Національної ради з питань розвитку науки і технологій та Національного фонду досліджень, створення агенції на кшталт DARPA (Агенції перспективних оборонних дослідницьких проєктів Міністерства оборони США), яка надаватиме фінансування

на основі проєктів, створення Офісу оцінювання, який оцінюватиме науково-дослідні установи та допомагатиме розподіляти інституційне фінансування (Безвершенко, Колежук, 2022, с. 446–454).

Отже, підсумовуємо: модель трансформації українського науково-дослідного простору, запропонована Ю. Безвершенко та О. Колежуком, має на меті збереження та розвиток головного її суб'єкта – науковця, та примноження інтелектуального капіталу, досягнення ним відповідності європейським і світовим стандартам. Їхня концепція складається з таких компонентів. Перший – принципи, на яких має ґрунтуватися відновлення науково-технічної сфери. Другий – практики короткострокової перспективи, що ґрунтуються на запропонованих принципах, і які необхідно реалізувати. Третій – практики довгострокової перспективи, котрі ґрунтуються на запропонованих принципах.

Відновлення України у повоєнний період як комплексний багатовекторний процес трактує О. Матвеева. На її думку, його мета – підвищення якості життя населення і забезпечення сталого відновлюваного розвитку громад і країни загалом; глобальна мета – “побудова самодостатньої європейської демократичної України, спроможної забезпечити належно високий рівень життя свого населення, захист його прав і свобод, а також сприяти постійному утриманню позицій особистої конкурентоспроможності громадян на внутрішньому та глобальному ринках праці та надавати можливості для її самостійного підвищення завдяки освіті протягом життя” (Матвеева, 2023, с. 488–489).

Досягнення заявленої мети неможливе без докорінного переформатування тієї моделі науки, що склалася в Україні у довоєнний період, яка не є повною мірою відкритою і містить низку проблем. З-поміж них нею виокремлені такі: 1) недостатність фінансування науки та наукових розробок; 2) неефективні інструменти фінансування науки та наукових розробок; 3) малоефективні інструменти управління наукою загалом, закладами науки зокрема; 4) скорочення чисельності вчених; 5) відсутність системної державної стратегії щодо повернення вчених в Україну; 6) недостатній рівень фахової підготовки наукових кадрів; 7) низький рівень технологічної оснащеності; 8) внутрішній політичний тиск; 8) сильна вертикальна субординація, регламентована політика формування проєктних команд тощо (Матвеева, 2023, с. 491–494).

Водночас, аналізуючи новітній стан науки в Україні, дослідниця об'єктивна у своїх підходах, слушно відзначаючи, що, попри воєнний стан, в Україні триває модернізація науки. Свої судження вона підкріплює проміжними підсумками Єврокомісії щодо євроінтеграційного поступу України, зокрема, параграфом “Наука та дослідження”. Аналітики ЄС зафіксували позитивну тенденцію, відзначивши, що “Україна зробила і продовжує робити значні кроки для модернізації науково-інноваційної політики (research and innovation (R&I) policy) та її узгодження із видами політики та найкращими практиками ЄС, зокрема, з дотриманням рекомендацій Фонду підтримки політики Horizon 2020” Загалом Україна, її науковий складник ідентифікуються в ЄС, як “починаючий новатор” (Матвеева, 2023, с. 489–490).

Ураховуючи об'єктивний стан науки в Україні, О. Матвеева запропонувала стратегічні вектори розвитку науки і наукових досліджень у повоєнній країні. Її концепція відкритої науки містить такі основні положення. Перше. Визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень. Це передбачає брендування таких напрямів для виведення їх на міжнародний ринок. Друге. Інвестування у створення сучасної дослідницької інфраструктури для ефективного ведення дослідницької та наукової діяльності. Це поєднує бюджетне фінансування і широке залучення

зовнішнього фінансування для створення сучасної технічної бази на місцях. Третє. Забезпечення конкурентності створення робочих місць з гідною оплатою праці та ясними перспективами індивідуального кар'єрного розвитку, стимулювання конкурентного середовища. Формування і розвиток культури якісної дослідницької роботи за світовими стандартами, пошук джерел фінансування для проведення власних досліджень. Четверте. Розвиток зв'язків між наукою та бізнесом. П'яте. Розвиток зв'язків між наукою, органами місцевого самоврядування та громадським сектором, що розповсюджує вплив результатів наукової діяльності на широке коло місцевих стейкхолдерів. Шосте. Розвиток міжнародних коопераційних зв'язків. Задля прискорення інтеграції України до глобального наукового середовища необхідно стимулювати включення ширшого кола науковців до міжнародної проєктної діяльності, проведення міжнародних наукових досліджень за рахунок подання спільних заявок на грантове фінансування; фінансування участі науковців у закордонних науково-практичних конференціях, де налагоджуються контакти для подальшого співробітництва. Сьоме. Деретуляція (організаційна та фінансова) процесів виконання наукових проєктів та впровадження їх результатів в установах та організаціях державного сектора (Матвеева, 2023, с. 497–499).

Отже, як бачимо, О. Матвеева запропонувала концепцію відкритої науки. Її становлення у повоєнній Україні уможливить, по-перше, реанімувати науку; по-друге, вивести її на європейський та світовий рівні; по-третє, перетворити на один із факторів сталого успішного розвитку повоєнної України. Запропоновані конкретні інструменти реалізації цієї концепції передбачають розумний баланс між інвестиціями у науку та її високою результативністю; стимули для розвитку головного суб'єкта науки як соціально-економічного, суспільно значущого інституту – науковця. Також передбачено збалансований паритет між наукою як інституцією та науковцем як суб'єктом наукової діяльності.

Доцільність реорганізації науки у відкриту науку в повоєнній Україні обстоює Ю. Мелков. Повоєнне відновлення України загалом і науки зокрема він розуміє широко. Зокрема, резонно стверджує, що “йдеться не тільки та не стільки про відбудову і подальший розвиток системи вищої освіти та науково-дослідницької діяльності, без високого рівня яких неможливе існування жодної сильної країни, насамперед у технологічному аспекті, – але й передусім про вимір світоглядних, філософських, аксіологічних засад суспільного буття загалом” (Мелков, 2023, с. 502).

У такому контексті науково-дослідницька діяльність для вченого – не просто активність, що спрямована на розв'язання певної спеціальної проблеми, що постала у галузі тієї чи тієї дисципліни та відповідає інтересам окремого дослідника, а чи не основна засада формування в людині самостійного, критичного, творчого мислення. Це діяльність, спрямована на виробництво нового знання за умов сучасного світу, що характеризується складністю та невизначеністю, тобто швидкою деактуалізацією будь-якого “готового” знання. Наука є необхідним компонентом набору компетентностей не лише професійного науковця, а й будь-якої людини з вищою освітою (Мелков, 2023, с. 502–503).

Із філософських засад дослідник розмірковує і над станом науки не лише в Україні, а і над світовими тенденціями її розвитку. Цей стан він ідентифікує як кризовий. Водночас слухними є його міркування про те, що кризи зазнає сучасна наука як соціальний інститут, а не наука як сфера діяльності, спрямована на пошук істини.

Власне кризу науки як соціального інституту вчений співвідносить з інституційними проблемами та кризою особистісних мотивацій (Мелков, 2023, с. 506–507).

З-поміж інтернаціональних проблем науки як маркерів кризи Ю. Мелков вирізняє гонитву “за формальними кількісними показниками академічної діяльності відповідно до вимог, установлених урядовими органами, призводить лише до втрати якості, до діяльності “хижацьких” журналів, до фальсифікації рецензій тощо, – а це все у свою чергу веде до зниження суспільної довіри до науковців”. Іншою інтернаціональною проблемою є те, що “наука XIX – XX ст. втрачає – принаймні частково – свою академічну свободу, свою автономію та свою відкритість, підкоряючись державній централізації чи комерційним інтересам приватних структур” (Мелков, 2023, с. 508–509).

Автор виокремив низку викликів, що ускладнюють повномірну реалізацію відкритості, автономності та демократичності науки загалом і в Україні зокрема. Ключовими визначено такі. Перший – відсутність в українській науці ustalених традицій самостійного та критичного мислення. Другий – відсутність традицій демократичного самоуправління у сфері науки. Третій – визнання не повною мірою кожної людини та студента автономною творчою особистістю як на глобальному – державному рівні, так і на рівні конкретних освітньо-наукових інституцій. Четвертий – недостатня мотивація здобувачів освіти до гносеологічної допитливості та самостійної діяльності (Мелков, 2023, с. 503).

На підставі аналізу творчої спадщини таких теоретиків науки, як Д. Чубін, Р. Мертон, К. Фукс, Ю. Мелков висловив авторське бачення відкритої науки, з’ясував чотири засадничі принципи інституціональних імперативів науки. По-перше, наука є “відкритою” у тому сенсі, що вона – принципово загальнолюдська, інтернаціональна. На переконання дослідника, неможливе існування якоїсь національної або державної науки. Водночас верифікація, наприклад “українська наука” чи “європейська наука”, багато в чому умовні. Насамперед вони окреслюють відповідний сегмент універсальної науки, у розробці якого просто беруть участь вчені того чи іншого регіону земної кулі.

По-друге, поділяючи підхід Р. Мертона, вчений виокремив такий імператив науки, як комунізм. Під ним розуміється принципова установка щодо вільної передачі плодів праці у загальне користування: “Претензії вченого на “його” інтелектуальну “власність” обмежуються визнанням і повагою...”. Комунізм як імператив науки, на думку Ю. Мелкова, сумісний із першим імперативом відкритої науки – універсалізмом (Мелков, 2023, с. 505).

По-третє, імперативом відкритої науки, на переконання дослідника, є незацікавленість. Йдеться про принципову безкорисливість наукової діяльності, єдиний мотив якої – осягнення істини. “Науково-дослідницька діяльність переслідує виключно цілі задоволення ... “гносеологічної допитливості”, ... а не добробуту, винагороди чи будь-якої іще матеріальної вигоди. Звичайно, така незацікавленість, як і “всезагальна власність” на отримуване знання аж ніяк не суперечать нормам академічної доброчесності: вчений зберігає всі авторські права та заслуговує на всю пошану, – проте ці наслідки просто є для нього неважливими і побічними щодо задоволення власного дослідницького інтересу” (Мелков, 2023, с. 506).

По-четверте, нормою науки є організований скептицизм. Під ним розуміється інституційна й особистісна установка водночас, що має методологічний сенс – об’єктивний аналіз і критичне сприйняття будь-якого об’єкта. Цей імператив є актуальним для “формування самостійного та критичного мислення і загалом для сприяння орієнтації людини у світі, сповненому велетенських обсягів інформації,

що часто суперечать один одному (а за умов війни – ще й різних форм пропаганди)”. Наука, позбавлена критичного мислення, з часом перетворюється на закриту науку, позбавлену мотивації до пізнання істини, свободи наукового пошуку (Мелков, 2023, с. 504–506).

Запропонована дослідником структура відкритої науки містить такі три рівні. Перший – поведінка, практики, процедури. Його феноменами є вільний та відкритий публічний доступ до даних, методів і результатів досліджень. Другий – методи, технології, сервіси. Феноменом цього рівня виступає платформа для забезпечення міжнародного та міждисциплінарного співробітництва вчених. Третій – теорія, ідеали, цінності. Феномен – реінституціоналізація науки в суспільстві як науки громадської та демократичної (Мелков, 2023, с. 502).

Авторська модель відкритої науки ґрунтується на категорії “цінність”. Остання, на переконання дослідника, є не менш важливою, аніж відкритий доступ та інфраструктура відкритої науки. Свою позицію Ю. Мелков обґрунтовує значущістю цінності як для науковців, так і для відкритої науки загалом. Насамперед, цінність – потужний мотиватор дослідницької діяльності науковця, який за своїм потенціалом значно перевершує стимулювальний вплив таких зовнішніх факторів, як, наприклад, законодавчий акт. Внутрішні цінності особистості – мотиватори її діяльності важать значно більше, ніж прописані процедури та інфраструктура такої діяльності. Без цінності останні – порожні декларації. По-друге, цінність – це те, що уможливило реінституціоналізацію науки в сучасному суспільстві, зумовлює її трансформацію у громадянську науку. Остання – одна із цілей реалізації на практиці ідеї відкритої науки (Мелков, 2023, с. 502).

Таким чином, наука у повоєнній Україні, на переконання Ю. Мелкова, має бути відкритою. Її трирівнева модель повинна ґрунтуватися на категорії “цінність” як найдієвішому мотиваторі науково-дослідницької діяльності вченого. Відкрита наука – каталізатор й трансформації українського суспільства, української державності в євроінтеграційному напрямі. Відкрита наука – підстава для України як сильної європейської країни.

Висновки. Проаналізовані нами історіографічні джерела дають достатньо підстав виокремити у сучасному українському дискурсі такі моделі й концепції повоєнного розвитку науки в Україні (перелік не є вичерпним). **Перша модель** оновлення науки у повоєнній Україні, що представлена напрацюваннями Б. Данилишина, передбачає заходи комплексної модернізації наукової сфери. Вони стосуються насамперед переосмислення і запровадження нового розуміння науки. Зокрема, лейтмотивом його концепту є відхід від архаїчного розуміння науки як джерела витрат, ставлення до неї як до складника національної безпеки України. **Друга модель**, авторства О. Костюка, стосується таких принципово важливих компонентів науки, як фінансовий та людський капітали. Заходи з їх модернізації – інструменти оновлення результативності науки в Україні, її виходу на європейський та світовий рівні. **Третя модель** трансформації українського науково-дослідного простору, запропонована Ю. Безвершенком та О. Колежуком, має на меті збереження та розвиток головного її суб’єкта – науковця та примноження інтелектуального капіталу, досягнення ним відповідності європейським та світовим стандартам. Їхня концепція складається з таких компонентів. Перший – принципи, на яких має ґрунтуватися відновлення науково-технічної сфери. Другий – практики короткострокової перспективи, що ґрунтуються на запропонованих принципах, і які необхідно реалізувати. Третій – практики довгострокової

перспективи, котрі ґрунтуються на запропонованих принципах. **Четверта модель**, що представлена розробкою О. Матвеевої, передбачає формування відкритої науки. Її становлення у повоєнній Україні уможливить, по-перше, реанімувати науку; по-друге, вивести її на європейський та світовий рівні; по-третє, перетворити на один із факторів сталого успішного розвитку повоєнної України. Запропоновані конкретні інструменти реалізації цієї концепції передбачають розумний баланс між інвестиціями у науку та її високою результативністю; стимули для розвитку головного суб'єкта науки як соціально-економічного, суспільно значущого інституту – науковця. Також передбачено збалансований паритет між наукою як інституцією та науковцем як суб'єктом наукової діяльності. **П'ята триврівнева модель** Ю. Мелкова передбачає, що наука у повоєнній Україні має бути відкритою. Вона повинна ґрунтуватися на категорії “цінність” як найдієвішому мотиваторі науково-дослідницької діяльності вченого. Відкрита наука – каталізатор й трансформації українського суспільства, української державності в євроінтеграційному напрямі. Відкрита наука – підстава для України як сильної європейської країни.

Отже, підсумовуючи, констатуємо таке: сучасний український дискурс, що стосується перспектив науки у повоєнній Україні, представлений різножанрово: – аналітичними статтями, колективними монографіями тощо. Провідними ідеями всіх авторів є такі: 1) наука – важливий чинник відбудови повоєнної України, її європейськості, сталості, успішності; 2) сучасний стан науки в Україні є кризовим, водночас криза – майданчик для комплексної модернізації наукової сфери; 3) пріоритетом наукового розвитку повоєнної України є відкрита наука, її вихід на європейський та світовий рівні.

Фінансування дослідження. Статтю написано відповідно до держбюджетної теми Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України (№ 0124U000787)”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Базиль, Л. (2023). Розвиток сучасної науки й освіти – в ім'я миру та національного самоутвердження України: Про результати проведення заходів у рамках щорічного Всеукраїнського фестивалю науки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5129>

Бахрушин, В. (2022). *Про ідеї, що обговорюються в Наураді з відновлення України*. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljувати-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html>

Безверщенко, Ю., Колежук, О. (2022). Трансформація українських наукових досліджень та розробок у рушійну силу відновлення України. *Відбудова України: Принципи та політика* / за редакцією Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро, (с. 424–458). Лондон.

Відбудова України: Принципи та політика. (2022) / за редакцією Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро. Лондон.

Данилишин, Б. (2022). *Про роль національної науки у відродженні України*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/515894_pro_rol_natsionalnoi_nauki.html

Корновенко, С., Пасічна, Ю. (2023). Сучасний світ “ідеального шторму” та “мережі фортець”: рефлексії інтелектуалів = The Contemporary World of the “Perfect

Storm” and “Network of Fortresses”: Intellectuals’ Reflections. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, (VI), 75–85. DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.06.075

Костюк, О. (2022). Як має розвиватися українська наука після війни. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-maje-rozvivatisja-ukrajinska-nauka-pislja-vijni-.html>

Матвеева, О. (2023). Відкрита наука як пріоритет політики повоєнного відновлення України та набуття нею статусу члена ЄС. *Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи*: міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, (с. 488–500). Київ.

Мелков, Ю. (2023). Відкрита наука та її значення для розбудови України як сильної європейської країни. *Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи*: міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, (с. 500–511). Київ.

Небрат, В. (2022). *Роль науки у забезпеченні повоєнного відновлення та розвитку економіки: історичний досвід успішних країн* [The role of science in ensuring post-war economic recovery and development: historical experience of successful countries]. URL: <http://ief.org.ua/?p=12180>

REFERENCES

Bazyl, L. (2023). Rozvytok suchasnoi nauky i osvity – v im’ia myru ta natsionalnoho samoutverdzhenia Ukrainy: Pro rezultaty provedennia zakhodiv u ramkakh shchorichnoho Vseukrainskoho festyvaliu nauky [Development of modern science and education – in the name of peace and national self-assertion of Ukraine: About the results of events held within the framework of the annual All-Ukrainian Science Festival]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 5(1), 1–9. [in Ukrainian].

Bakhrushyn, V. (2022). *Pro idei, shcho obhovoriuiutsia v Natsradi z vidnovlennia Ukrainy* [About the ideas discussed in the National Council for the restoration of Ukraine]. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljuvati-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html> [in Ukrainian].

Bezvershenko, Yu., & Kolezhuk, O. (2022). Transformatsiia ukrainskykh naukovykh doslidzhen ta rozrobok u rushiin u sylu vidnovlennia Ukrainy [Transformation of Ukrainian scientific research and development into the driving force of Ukraine’s recovery]. *Vidbudova Ukrainy: Pryntsypy ta polityka / za redaktsiieiu Yu. Horodnichenka, I. Solohub, Beatris Veder di Mauro* [Reconstruction of Ukraine: Principles and politics / edited by Y. Horodnichenko, I. Solohub, Beatrice Veder di Mauro], (pp. 424–458). London. [in Ukrainian].

Vidbudova Ukrainy: Pryntsypy ta polityka. (2022). *Vidbudova Ukrainy: Pryntsypy ta polityka / za redaktsiieiu Yu. Horodnichenka, I. Solohub, Beatris Veder di Mauro* [Reconstruction of Ukraine: Principles and politics / edited by Yu. Horodnichenko, I. Solohub, Beatrice Veder di Mauro]. London. [in Ukrainian].

Danylyshyn, B. (2022). *Pro rol natsionalnoi nauky u vidrodzhenni Ukrainy* [About the role of national science in the revival of Ukraine]. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/515894_pro_rol_natsionalnoi_nauki.html [in Ukrainian].

Kornovenko, S., & Pasichna Yu. (2023). Suchasnyi svit “idealnoho shtormu” ta “merezhi fortets”: refleksii intelektualiv [The Contemporary World of the “Perfect Storm” and “Network of Fortresses”: Intellectuals’ Reflections]. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, (VI), 75–85. DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.06.075. [in Ukraine].

Kostiuk, O. (2022). *Yak maie rozvyvatysia ukrainska nauka pislja viiny* [How Ukrainian science should develop after the war]. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-maje-rozvivatisja-ukrajinska-nauka-pislja-vijni-.html> [in Ukrainian].

Matveieva, O. (2023). *Vidkryta nauka yak priorityet polityky povoiennoho vidnovlennia Ukrainy ta nabuttia neiu statusu chlena YeS. Vidbudova dlia rozvytku: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia* / [redkolehiia, holova – d.e.n. V.V. Nebrat] [Open science as a priority of Ukraine’s post-war recovery policy and its acquisition of EU member status. Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives: an international collective monograph / [editorial board, head – V.V. Nebrat]; NAN Ukrainy, DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy”, (pp. 488–500). Kyiv. [in Ukrainian].

Mielkov, Yu. (2023). *Vidkryta nauka ta yii znachennia dlia rozbudovy Ukrainy yak sylnoi yevropeiskoi krainy. Vidbudova dlia rozvytku: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia* / [redkolehiia, holova – d.e.n. V.V. Nebrat] [Open science and its significance for the development of Ukraine as a strong European country. Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives: an international collective monograph / [editorial board, head – V.V. Nebrat]; NAN Ukrainy, DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy”, (pp. 500–511). Kyiv. [in Ukrainian].

Nebrat, V. (2022). *Rol nauky u zabezpechenni povoiennoho vidnovlennia ta rozvytku ekonomiky: istorychnyi dosvid uspishnykh krain* [The role of science in ensuring post-war economic recovery and development: historical experience of successful countries]. URL: <http://ief.org.ua/?p=12180> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2023 р.
Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.*

УДК 94:321.728](477.8)“1918/1923”

DOI 10.69550/3041-1467.4.310335

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor of the Department of Mobilization, Organizational and Personnel Work, Human Resources and Defense Planning of the Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

**ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ЛІТОПИС БОРТЬБИ ЗА ДЕРЖАВНУ
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ, СОБОРНОСТІ ЇЇ ЗЕМЕЛЬ**

(Рецензія на: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : у 4 т. / М. Кугутяк, М. Литвин, С. Павлюк, І. Соляр, І. Цепенда, співголови редакційної ради Т. 1: А-Ж. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. 688 с.; Т. 2: З-О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. 832 с.; Т. 3: П-С. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020. 576 с.; Т. 4: Т-Я. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021. 576 с.; (співавтори: М. Кугутяк, М. Литвин, С. Павлюк, І. Соляр, І. Цепенда, В. Великочий, О. Павлишин, О. Добржанський та ін. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016769>)

Анотація. У публікації прорецензовано чотиритомне видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія”, підготовлене провідними українськими вченими Олександром Реєнтом, Олександром Рубльовим, Олександром Лисенком, Миколою Литвином, Ігорем Соляром, Степаном Павлюком, Іваном Патрисяком, Олегом Павлишиним, Миколою Кугутяком, Володимиром Великочієм, Ігорем Цепендою, Миколою Вітенком, Олександром Добржанським, Андрієм Харуком та ін. У виданні розкриваються особливості державно-соборного процесу на українських землях у 1914 – 1923 рр. Наголошено, що авторський колектив особливу увагу приділив просопografії теми, реконструюючи життєвий шлях не лише українських політиків, урядовців і військовиків, але і їхніх опонентів та ворогів. Водночас відзначимо розкриття особливостей формування центральних та місцевих органів влади ЗУНР, реформ (аграрна, освітня, фінансово-господарська) Української

Національної Ради і Державного секретаріату. Акцентовано на значній увазі авторів до проблеми формування Українського війська ЗУНР критичному аналізу дипломатії УНР і ЗУНР, діяльності їхніх місій на Паризькій конференції, окремих країнах Європи й Америки.

Ключові слова: українські національно-визвольні змагання, ЗУНР, УНР, біографістика.

ENCYCLOPEDIA CHRONICLE OF THE STRUGGLE FOR THE STATE INDEPENDENCE OF UKRAINE, THE COLLEGE OF ITS LANDS

(Review of: Western Ukrainian People's Republic 1918 – 1923. Encyclopedia: in 4 volumes / M. Kugutyak, M. Lytvyn, S. Pavlyuk, I. Solyar, I. Tsependa, co-chairmen of the editorial board T. 1: A-Z. Ivano-Frankivsk: Manuscript, 2018. T. 2: Manuscript-Lviv, 2019. T. 3: Manuscript-Lviv, 2020. T. 4: Manuscript-Lviv, 2021. (co-authors: M. Kugutyak, S. Pavlyuk, I. Tsependa, V. Velikochy, O. Pavlyshyn, O. Dobrzhansky, etc. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016769>)

Abstract. *The publication reviewed the four-volume edition «Western Ukrainian People's Republic 1918 – 1923. Encyclopedia» prepared by leading Ukrainian scientists Oleksandr Reent, Oleksandr Rublev, Oleksandr Lysenko, Mykola Lytvyn, Igor Solyar, Stepan Pavlyuk, Ivan Patrilyak, Oleg Pavlyshyn, Mykola Kugutyak, Volodymyr Velikochii, Igor Tsependa, Mykola Vitenko, Oleksandr Dobrzhanskyi, Andriy Kharuk and others. The publication reveals the peculiarities of the state-council process on Ukrainian lands in 1914 – 1923. It is emphasized that the author team paid special attention to the prosopography of the topic, reconstructing the life path not only of Ukrainian politicians, government officials and soldiers, but also of their opponents and enemies. At the same time, we will note the disclosure of the features of the formation of the central and local authorities of the ZUNR, reforms (agrarian, educational, financial and economic) of the Ukrainian National Council and the State Secretariat. Emphasis is placed on the significant attention of the authors to the problem of the formation of the Ukrainian army of the Ukrainian People's Republic of China and a critical analysis of the diplomacy of the Ukrainian People's Republic of China and the People's Republic of China, the activities of their missions at the Paris Conference, certain countries of Europe and America.*

Keywords: *Ukrainian national liberation competitions, ZUNR, UNR, biography.*

Новітня російська агресія проти України вимагає від істориків і політиків урахування уроків Визвольних змагань першої половини ХХ ст., коли українські землі були вкотре інкорпоровані – силою зброї чи внаслідок закулісної дипломатії – до сусідніх держав, найбільше до підрадянської України, керівники якої завжди визначалися ленінсько-сталінським Кремлем. У зв'язку з цим актуальною для фахівців і любителів історії (педагогів, краєзнавців, старшокласників) є чотиритомне видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія”, яке підготували провідні науковці Інституту історії України НАН України (Олександр Реєнт, Олександр Рубльов, Олександр Лисенко), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Микола Литвин, Ігор Соляр), Інституту народознавства НАН України (Степан Павлюк), Київського національного університету ім. Т. Шевченка (Іван Патриляк), Львівського національного університету ім. І. Франка (Олег Павлишин),

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (Микола Кугутяк, Володимир Великочий, Ігор Цепенда, Микола Вітенко), Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (Олександр Добржанський), Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного (Андрій Харук) та інших освітніх і музейних закладів. Загалом авторами праці стали 248 науковців і краєзнавців, які підготували 3269 нарисів, з них 2689 – просопографічного характеру. Особливо цінні також тематичні статті: про українські уряди, окремі міністерства, сусідні країни, міжнародні місії та ін. Оригінальними є тематичні картосхеми про формування органів української влади, дипломатію ЗУНР і УНР, тогочасні польсько-українську та російсько-українську війни, українську і зарубіжну дипломатію.

Пропонована читачам книга є своєрідним заклик до консолідації українських політиків, а також міжнародної спільноти підтримати новітнє українське державотворення, чого, на жаль, не сталося після розпаду Романівської і Габсбурзької монархій, коли країни Антанти в повоєнному українському питанні зробили ставку на Польщу, Угорщину, Румунію, Чехословаччину, а частково й Росію (насамперед білу і, зрештою, на Ризькій конференції 1921 р. – на більшовицьку). Власне рецензоване видання розкриває особливості державно-соборного процесу на українських землях у 1914 – 1923 рр. На відміну від офіційної української історіографії, автори книги вважають, що саме в таких хронологічних межах відбулася Українська національно-демократична революція. Нижню межу вони обґрунтовують вибухом Першої світової війни, в ході якої створено українські мілітарні формування, що після 1917 р. стали основою національної армії відродженої Української держави (соборної Української Народної Республіки). Верхня межа означає міжнародне визнання військової окупації Східної Галичини, розпуск еміграційного уряду Західно-Української Народної Республіки. У книзі фахово проаналізовано історіографію та археографію державно-соборного руху в Україні. Проаналізовано найважливіші збірки з історії УНР і ЗУНР в архівах України (Київ, Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Чернівці), Австрії, Польщі, Німеччини, Ватикану. Чимало матеріалів особового походження після Другої світової війни потрапило до спецфондів московських архівів. Особливу увагу приділено просопографії теми, зокрема автори розкривають життєвий шлях не лише українських політиків, урядовців і військовиків, але і їхніх опонентів та ворогів.

Зацікавлять читачів нариси про Листопадовий чин 1918 р. у Львові, інших містах, містечках і селах Східної Галичини. Автори стверджують, що перейняття влади від австрійської адміністрації відбулося здебільшого мирним шляхом, окрім західних повітів та міст, де переважало польське населення. Відзначено нейтралітет єврейських громад, представники яких вступили до Галицької армії, насамперед як лікарі.

У новій книзі показано особливості формування центральних та місцевих органів влади ЗУНР, реформи Української Національної Ради і Державного секретаріату, зокрема аграрну (передбачала надання 50 моргів землі передовсім сім'ям військовослужбовців після закінчення польсько-української війни), освітню (створення державних українських шкіл і приватних для національних меншин, насамперед поляків, євреїв, німців), фінансово-господарську (зміну мит і тарифів, транспортних послуг, введення національної валюти, тимчасово – місцевих грошових бонів у Золочеві, Тернополі та ін., нафтовидобутку у Дрогобицько-Бориславському басейні). Подано характеристику владній та партійній періодиці, яка видавалася у добу УНР-ЗУНР.

Чималу увагу приділено формуванню Українського війська ЗУНР, насамперед його фронтової формації – Галицької армії, а в її складі бригад і полків за територіальною ознакою. Розкрито формування її структур, які відповідали за озброєння, розвідку, матеріально-технічне забезпечення, нагородження, соціальний захист вояків і сімей загиблих. Висвітлено діяльність капеланської служби, реконструйовано службу та життєві дороги капеланів ГА, зокрема Андрія Бандери, Володимира Бекета, Франца Бонна, Михайла Карівця та ін.; чимало з них померли від тифу восени 1919 р. на Наддніпрянщині. Реконструйовано найважливіші операції ГА – штурм Львова наприкінці 1918 – на початку 1919 р., Вовчухівську та Чортківську наступальні операції 1919 р. Наведено факти про значну допомогу (кадрами, зброєю, продуктами) наддніпрянців Галицькій армії, яка почала поступати після проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР у січні 1919 р. Об'єктивно проаналізовано перебування галицьких стрільців у стані Добровольчої (листопад-грудень 1919 р.) та Червоної армії (січень-квітень 1920 р.), після чого сотні галичан були репресовані у Кожухівському та Соловецькому концтаборах. Репресивні заходи щодо наших земляків розробляв ленінський Раднарком. Провокативну прокомуністичну агітацію серед галицьких стрільців проводили Галбюро при ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, до діяльності яких залучали недавніх старшин ГА, членів Компартії Східної Галичини, а її діяльність координувалася Кремлем і Комінтерном.

Критично проаналізовано дипломатію УНР і ЗУНР, діяльність їхніх місій на Паризькій конференції, окремих країнах Європи й Америки. Показано особливість розгляду українського питання на Генуезькій та Ризькій конференціях, які фактично дозволили Польщі і більшовицьким республікам Росії та України розчленувати українські землі по Збручу.

Краєзнавців і представників туристичного бізнесу зацікавлять місця колективних та індивідуальних поховань учасників Визвольних змагань першої чверті ХХ ст. в Україні та закордоном. Зокрема наведено матеріали про поховання творців і захисників соборної України в Австралії (Ярослав Лавришко, Степан Барчинський, Василь Болюх, Степан Ванчицький, Григорій Лучаківський), Австрії (Броніслав Абель, Северин Іванович, Дмитро Катамай, Дмитро Коропатницький, Еміль Клюн, Ярослав Біберович, Ернест Брайте, Антін Варивода, Йосиф Ганінчак, Іван Ганкевич, Теофіл Горникевич, Антін Дольницький, Ірина Климкевич, Всеволод Левицький, Ярослав Литвинович, Євген Левицький, Омелян Лесняк, Григорій Микитей, Едмунд Шапарович, Осип Маланюк, Роман Дашкевич); Аргентині (Іван Волянський, Євген Онацький, Іван Вислоцький), Бельгії (Дмитро Кренжаловський, Степан Божик), Білорусії (Максим Запотічний, Яків Козак, Михайло Павлишин, Павло Павлишин), Бразилії (Андрій Долуд, Осип Крутій); Великобританії (Олекса Малиновський, Роман Борковський, Іларій Бабуняк); Венесуелі (Антін Король); Ізраїлі (Ізраель Вальдман, Соломон Гольдельман); Канаді (Йосип Бала, Павло Борецький, Євстахій Васишин, Степан Волинець, Олександр Гудзяк, Іван Гулай, Теодор Дацків, Василь Кавуля, Дмитро Микитюк, Степан Навроцький, Григорій Трух, Микола Урбанович, Василь Бабій, Олена Кесілевська, Іван Тиктор, Юліан Буцканюк, Василь Лаба, Богуслав Шашкевич, Мирон Кривуцький, Іван Король, Дмитро Головатий, Василь Яшан, Михайло Девоссер, Мирон Луцький, Тимотей Мацьків, Осип Станімір); Казахстані (Сильвестр Герасимович, Остап Кульчицький, Микола Творидло); Люксембурзі (Андрій Мельник); Молдові (Олександр Лучка); Нідерландах (Євген Коновалець); Німеччині (Степан Шухевич, Микола Василько, Михайло Дацків, Юрій Кудрик, Володимир Щуровський, Осип

Бойдуник, Степан Баран, Петро Голинський, Мирон Коновалець, Євген Побігуший, Юліан Щепарович, Євген Храпливий, Осип Гайдукевич; Дмитра Вітовського та Євгена Петрушевича перепоховано у добу незалежності у Львові), Польщі (Марко Безручко, Михайло Магальяс, Теодор Гірний, Василь Навроцький, Богдан і Лев Лепкі, Степан Смаль-Стоцький, Осип Назарук, Степан Томашівський, Лев Щепарович, Дмитро Загайкевич); Румунії (Зеновій Онишук, Андрій Бурачинський, Степан Зибачинський); Словаччині (Богдан Гнатевич, Михайло Каровець); Словенії (Іван Боберський); США (Антін Артимович, Олесь Бабій, Степан Заплатинський, Осип Караван, Осип Левицький, Роман Заячківський, Юрій Щепарович, Тома Котик, Володимир Левицький, Альфред Козак, Олександр Марітчак, Теодор Баб'юк, Володимир Білозор, Ілля Витанович, Степан Витвицький, Мирон Дольницький, Мирон Заклинський, Іван Козак, Іван Омелянович-Павленко, Лев Шанковський, Богдан Загайкевич, Олександр Бородайко, Михайло Гайворонський, Роман Долинський, Мирон Зарицький, Дмитро Ерстенюк, Северин Левицький, Ярослав Барнич, Антін Батюк, Іван Зрада, Йосип Гіряк, Мирон Головінський, Володимир Галан, Олекса Катамай, Лонгин Цегельський, Михайло Хронов'ят); Узбекистані (Дмитро Левицький); Уругваї (Северин Байгерт); Франції (Михайло Омелянович-Павленко, Осип Мельникович, Олександр Бойків, Роман Голіян, Володимир Генбачов, Володимир Кубійович, Олександр Кульчицький, Володимир Янів); Хорватії (Степан Чмелик, Мілутін Кватернік); Чехії (Андрій Алиськевич, Агенор Артемович, Ярослав Індишевський, Степан Ключурак, Микола Лепкий, Євген Носковський), Швейцарії (Антін Чернецький, Омелян Нижанківський, Сидір Гардецький). Чи не найбільше репресованих діячів ЗУНР знайшли свій спочинок в підрадянській Україні та Росії (Осип Микитка, Роман Дудинський, Омелян Колодницький, Семен Горук, Володимир Іванчук, Микола Миколишин, Сидір Яросевич, Євген Ясеницький, Клим Коник, Ілля Федунік, Андрій Баб'юк, Василь, Володимир і Петро Дідушки, Микола Ерстенюк, Михайло Козоріз, Антін Крушельницький, Федір Замора, Михайло Лозинський, Василь Бобинський, Осип Букшований, Семен Вітик, Іван Горняткевич, Михайло Дацків, Іван Кипріян, Василь Коссак та багато інших). Марковано також поховання діячів ЗУНР на території центральних та західних областей України, подано світлини пам'ятників діячам ЗУНР. Авторам книги вартувало би більше уваги приділити діаспорній літературі, спогадам учасників та очевидців подій, археографічним колекціям, які потрапили до московських архівів.

Рецензована книга стане в нагоді всім, хто досліджує геополітику в Центрально-Східній Європі, зовнішню і внутрішню політику урядів УНР і ЗУНР, стан сучасної історичної політики в незалежній Україні.

Рецензія надійшла до редакції 9 березня 2024 р.

Рецензія рекомендована до публікації 31.05.2024.

УДК 930(100=161.2)“1940/1980”:930(477)(092)“18/19”
DOI 10.69550/3041-1467.4.310363

Лідія ЛАЗУРКО

докторка історичних наук, професорка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка., вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9748-9249

Researcher ID: D-4089-2019

Lidii LAZURKO

PhD hab. (History), Full Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46 Lesia Ukrainka Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9748-9249

Researcher ID: D-4089-2019

ЗАКОРДОННА ГРУШЕВСЬКІАНА

(Рецензія на монографію: Сабінський Михайло. Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940 – 1980-х рр.)¹)

Анотація. У публікації прорецензовано монографію Михайла Сабінського, присвячену сприйняттю в українській закордонній історіографії впродовж 1940–1980-х рр. наукової творчості та суспільно-політичної діяльності Михайла Грушевського. Висвітлено підхід автора у представленні еволюції рецепції спадщини видатного історика, проаналізовано появу перших біографічних нарисів. Охарактеризовано трактування М. Сабінським ювілейної грушевськіади та становлення грушевськознавства як академічної дисципліни. Акцентовано на науковій новизні праці, пов'язаній із розширенням джерельної бази і представленням авторської періодизації закордонної грушевськіани.

Ключові слова: М. Грушевський, біографістика, інтелектуальна біографія, історіографія, рецепція творчості М. Грушевського, українська діаспора.

FOREIGN HRUSHEVSKY STUDIES

**Review of the monography: Sabinsky M. Mykhailo Hrushevsky
in foreign Ukrainian historiography in 1940 – 1980**

Abstract. The publication reviews the monograph by Mykhailo Sabinsky on the perception of Mykhailo Hrushevsky's scientific work and socio-political activity in Ukrainian foreign historiography in the 1940 – 1980. The author's approach to presenting the evolution of the reception of the legacy of the outstanding historian is highlighted, the appearance of the first biographical sketches is analysed. M. Sabinsky's interpretation centenary of M. Hrushevskyi and the formation of scientific Hrushevsky studies as an academic discipline are characterised. The article emphasises the scientific novelty of the work, related to the expansion of the source base and the presentation of the author's periodisation of foreign Hrushevskyi studies.

¹ Сабінський М. Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940 – 1980-х рр. Харків : Мачулін, 2024. 264 с.

Key words: *M. Hrushevsky, biography, intellectual biography, historiography, reception of creativity M. Hrushevsky, Ukrainian diaspora.*

Монографія Михайла Сабінського присвячена сприйняттю й осмисленню творчої спадщини М. Грушевського українськими закордонними інтелектуалами впродовж 1940 – 1980-х рр. – особливо драматичного періоду національної історичної науки, що потребував осмислення (Тельвак, 2021) Автор здійснив цілісну реконструкцію феномену рецептивної грушевськіани, вперше в історіографії дослідивши її як самостійну наукову проблему від етапу становлення і до часу дисциплінарного оформлення та розвитку.

У передмові автор традиційно обґрунтовує актуальність обраної теми, перераховує поставлені в монографії завдання та окреслює новизну дослідження. На переконання М. Сабінського, звернення до витоків наукового грушевськознавства актуалізує переосмислення ролі та значення української закордонної історіографії.

Опрацювання історіографії проблеми дало можливість автору окреслити низку актуальних дослідницьких напрямів у вивченні закордонної грушевськіани: її докладнішого осмислення та реінтерпретації з урахуванням джерельної бази, що постійно зростає. Науковою новизною позначена й запропонована авторська схема класифікації джерельної бази дослідження, основу якої складають дослідницькі опрацювання, матеріали преси (зокрема наукової) та джерела особового походження. Оригінальною є й внутрішня періодизація дослідження, адже до сповідуваного класичного поділу на переднаукове та наукове вивчення спадщини М. Грушевського введено хронологічно нетривалий, але ключовий період – святкування столітнього ювілею історика впродовж 1966 р., що задало імпульс розвитку цілком нової історичної дисципліни. У контексті цього значну увагу М. Сабінський присвячує діяльності Л. Винара – одного з головних “промоутерів” цього дійства. Значне методологічне навантаження в роботі має термінологічний апарат сучасної історіографії, майстерно застосований автором, що уможливило організацію емпіричного матеріалу у високорівневий науковий текст.

Для осмислення проблематики закордонної грушевськіани М. Сабінський використав інструментарій нової культурно-інтелектуальної історії, що допомагало постійно тримати в полі зору історико-культурне тло становлення й еволюції історіографічних моделей та враховувати вплив позанаукових чинників на процес осмислення інтелектуального доробку. Також відзначимо, що такий підхід у вивченні дискусій, які точилися на еміграції довкола творчості і діяльності М. Грушевського, показує наскільки різноманітним було їх сприйняття і пояснює ідеологічні підоснови цього. Водночас автор актуалізує проблему рецепції доробку закордонних українських дослідників західними інтелектуалами та висвітлює перипетії у виданні англійською мовою “Історії України-Руси”.

Глибиною аналізу відзначається дослідження автором рецепції інтелектуальної творчості та громадсько-політичної діяльності М. Грушевського у 1940–1965-х рр., багато сюжетів якої так докладно висвітлено вперше. М. Сабінському вдалося показати, як відбувалася трансформація інтерпретацій доробку вченого, як в українському закордонному середовищі змінювалися оцінки його діяльності та уявлення про нього самого, як науковці поволі позбувалися ідеологічних шор, очищаючи дослідницьке поле. Автор акцентує на важливості цього етапу студій, адже саме тоді спостерігався поступовий відхід українознавства від концепцій попередньої доби та його зближення із західною соціогуманітаристикою. Як результат – поверхові, позначені надмірною емоційністю оцінки вченого та його доробку (Тельвак, Сабінський, 2022) поступаються академічним студіям

Б. Крупницького, Д. Чижевського, О. Оглоблина та ін. У підсумку це стало тим ґрунтом, на якому у наступний період грушевськознавство уже інституціоналізується.

Розумінню того, що стало безпосереднім поштовхом до творення грушевськознавства як окремого напрямку студій автор присвячує наступний розділ свого дослідження. У ньому детально аналізуються заходи із відзначення столітнього ювілею від дня народження М. Грушевського, відстежується розширення історіографічної проблематики та перебіг тодішніх дискусій. М. Сабінський аргументовано доводить, що ця ініціатива, основою якої були наукові конференції (і автор цілком слушно акцентує на цьому, демонструючи як змінювалася наукова парадигма), стала потужним фактором консолідації доволі розрізненої еміграційної спільноти, у результаті чого постала своєрідна конвенція трактування М. Грушевського як Великого Українця. Це, проте, не зменшувало гостроти дискусій і не сприяло спрямуванню наукового обговорення у виключно компліментарне русло.

У академічному плані потреба контекстуального та полідисциплінарного осмислення феномену Грушевського значно розширила репертуар присвячених йому студій. М. Сабінський, майстерно оперуючи матеріалами дискусій, що супроводжували цей процес, детально реконструює “визрівання” ідей зі створення наукового грушевськознавства. Цілком погоджуємося з автором, що потужність заданого ювілейними заходами історіографічного імпульсу зумовили динаміку поступу цієї українознавчої галузі в наступні десятиліття.

Саме розвитку нової академічної дисципліни й присвячено заключний розділ цієї монографії. Автор, залучаючи значний репертуар джерел, детально прослідковує як – від ідеї до дисциплінарного оформлення – відбувалося становлення грушевськознавства. Значну увагу присвячено розвитку нової дисципліни, яка теоретизувалася та інституційно розбудовувалася. Відзначимо тут цілком новаторське трактування М. Сабінським грушевськознавства як своєрідної комунікаційної платформи, що стала “основою для проведення періодичних представницьких наукових форумів, на яких налагоджувалася інтенсивна міждисциплінарна взаємодія”. У висліді, як показує автор, це поживило дослідницьку практику, збагатило та поглибило спеціалізацію ґрунтованих на підставах західної гуманітаристики грушевськознавчих студій.

Відзначимо також, що автор фокусується і на проблемах, з якими стикалася нова дисципліна в означений період, що значно виопуклює картину нелінійного поступу цих студій, зумовленого як науковими, так і позанауковими чинниками. М. Сабінський показує як грушевськознавство еволюціонувало від популяризаторства до наукових аналітико-синтетичних студій. Не можна не погодитися з автором у тому, що “досягнутий наприкінці 1980-х рр. солідний академічний рівень діаспорного грушевськознавства уможливив здобутки материкової історіографії в її осмисленні феномену Велико-Українця після здобуття незалежності”.

Обґрунтованими та виваженими є висновки про специфіку закордонного грушевськознавства 1940 – 1980-х рр.: його неперервний характер, та, назагал, консолідуюче (як в національному, так і в інтелектуальному плані) спрямування. М. Сабінський переконливо доводить, що розбіжності у трактуванні інтелектуального доробку М. Грушевського та, більшою мірою, в оцінках його суспільно-політичної праці, зумовлювалися політичними поглядами дослідників, їхньою приналежністю до різних ідеологічних таборів. Автор цілком слушно визнає відзначення столітнього ювілею М. Грушевського за певну кульмінаційну подію у оцінці масштабів цієї особистості, що не тільки перезапустила процес осмислення доробку вченого, а й дала старт інспірованої

та реалізованої Л. Винаром ідеї дисциплінарного оформлення грушевськознавства як самостійної міждисциплінарної галузі. Саме це, як аргументовано доводить М. Сабінський, стало поштовхом розвитку грушевськознавчих студій, їх інституалізації впродовж 1968 – 1989 рр., що вивело осмислення феномену М. Грушевського на новий академічний рівень.

Попри очевидні позитивні результати дослідження, потребує уточнення низка питань, зокрема про окреслені хронологічні межі, за які автор вимушено виходить, не обумовлюючи цього. На тлі представлення історіографії проблеми та ґрунтовного розкриття її джерельного потенціалу, було б доречно більше уваги приділити теоретико-методологічним підходам дослідження, хоч би через представлення основних понять культурно-інтелектуальної історії.

Підсумовуючи аналіз змістовного монографічного дослідження М. Сабінського, відзначимо цілковиту реалізацію сформульованих у вступі до книги завдань, у результаті чого наукове грушевськознавство збагатилося солідним узагальнювальним дослідженням проблеми рецепції творчості та діяльності М. Грушевського у найбільш важливий період – від становлення до формування академічного статусу. Важливо також відзначити, що автор бачить перспективи розвитку грушевськознавства, пов'язані з продовженням пошуків у архівних колекціях поза межами України та новими сюжетами сприйняття вченого і відстежування його впливу у різних, як фахових, так і не фахових середовищах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Сабінський, М. (2024). Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940 – 1980-х рр. Харків. 264 с.

Тельвак, В., Сабінський, М. (2022). “Бої за Грушевського”: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*, 1 (37), 100–109. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.1\(37\).574](https://doi.org/10.33782/eminak2022.1(37).574)

Тельвак, В. (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.004>

REFERENCES

Sabinskyi, M. (2024). Postat Mykhaila Hrushevskoho v ukrainiskii zakordonnii istoriografii 1940 – 1980-kh rr. [Mykhailo Hrushevsky in foreign Ukrainian historiography in 1940 – 1980]. Kharkiv. 264 c. [in Ukrainian]

Telvak V., & Sabinskyi, M. (2022). “Boi za Hrushevskoho”: doba Ukrainkoï revoliutsii v dyskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylittia. [“Battles for Hrushevskyi”: era of Ukrainian revolution in the diaspora intellectuals discussions of post-war twenty years]. *Eminak*, 1 (37), 100–109. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.1\(37\).574](https://doi.org/10.33782/eminak2022.1(37).574) [in Ukrainian]

Telvak, V. (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, defeats, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4–16. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.004> [in Ukrainian]

*Рецензія надійшла до редакції 10 квітня 2024 р.
Рецензія рекомендована до публікації 31.05.2024.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Axis Europae Вісь Європи

ВИПУСК 4
ISSUE 4

Головний редактор
Лідія Лазурко

Співредактори
Микола Галів
Василь Ільницький

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Віра Сліпецька, Юлія Талалай

Технічний редактор
Микола Костирко
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Олег Лазебний

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 21.06.2024 р. Підписано до друку 28.06.2024 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 14,8. Зам. № 1450
Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП "ПОСВІТ"
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvitdruk@gmail.com